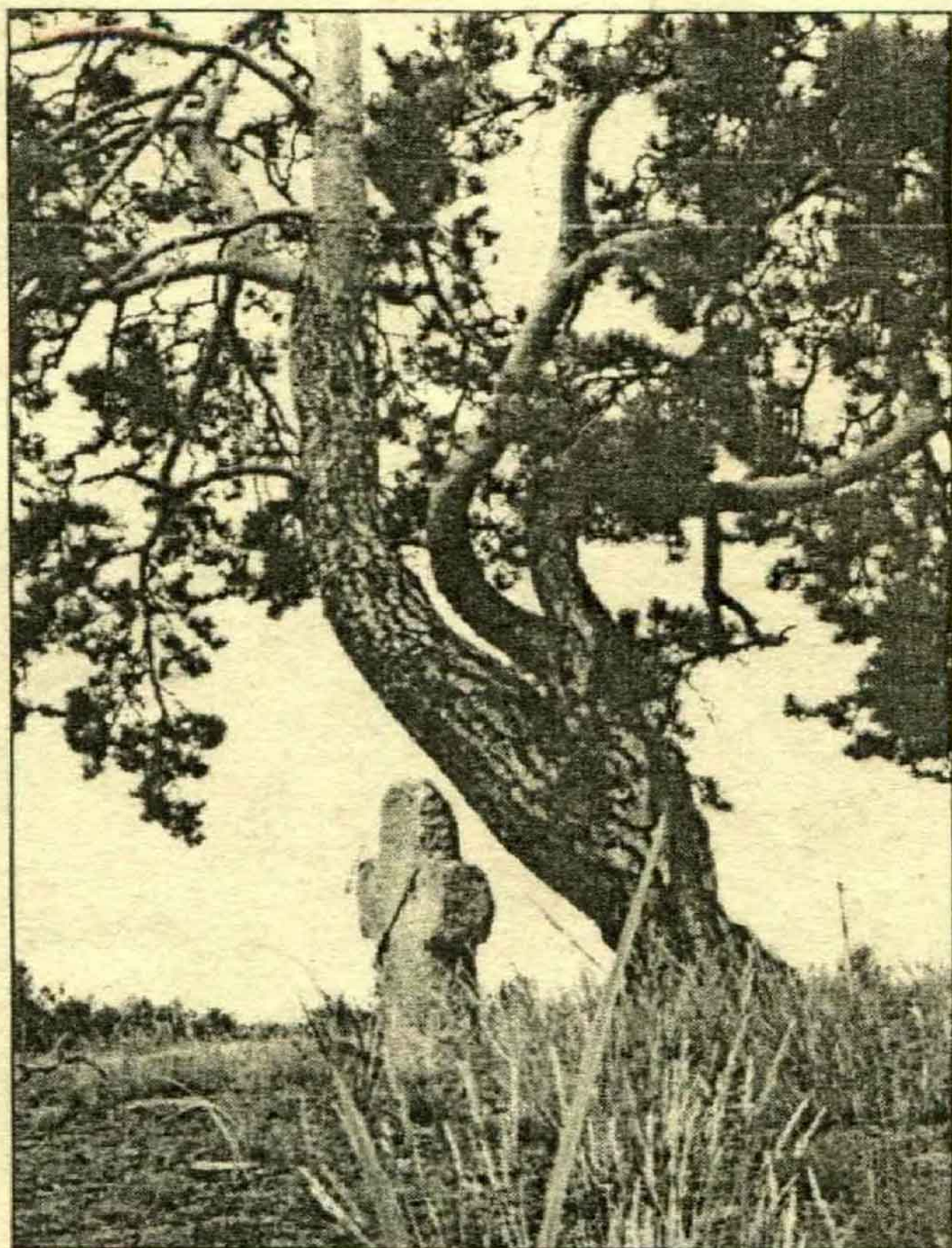


63.5 (4 Укр)

Е 88Б

Етнокультурна спадщина Рівненського Полісся

ВИПУСК II





*Міністерство України з питань надзвичайних ситуацій та у справах
захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи*

Культурологічна експедиція

*Управління у справах захисту населення від наслідків
аварії на ЧАЕС Рівненської облдержадміністрації*

*Рівненське міське (незалежне) об'єднання
товариства «Просвіта» ім. Тараса Шевченка*

Рівненське фольклорно-етнографічне товариство

Етнокультурний центр «Веснянка»

Рівненського міського Палацу дітей та молоді

Етнокультурна спадщина Рівненського Полісся

ВИПУСК II



Рівне
Перспектива
2002

ББК: 63.5 (4 Укр) +82
УДК 39(477)+008(477)
Е 886

ЕТНОКУЛЬТУРНА СПАДЩИНА РІВНЕНСЬКОГО ПОЛІССЯ. Ви-
пуск II. - Рівне: «Перспектива», 2002. - 120с.

ISBN 966-7643-08-5

*Збірник «Етнокультурна спадщина Рівненського Полісся. Випуск II» про-
довжує серію видань матеріалів комплексних наукових експедицій членів
Рівненського фольклорно-етнографічного товариства по виявленню, фіксації
та збереженню історико-культурної спадщини потерпілих внаслідок Чор-
нобильської катастрофи районів Рівненського Полісся.*

*У другому випуску читач знайде як польові знахідки, так і дослідження
вчених, краєзнавців, фольклористів та етнографів про матеріальну й ду-
ховну культуру цього регіону — одного з найсамобутніших в Україні.*

*Матеріали збірника можуть стати у пригоді викладачам вищих і се-
редніх навчальних закладів, вчителям шкіл, етнографам, фольклористам,
краєзнавцям, керівникам фольклорних колективів та усім, кому не байдужа
традиційна культура нашого народу.*

Редактор-упорядник Віктор КОВАЛЬЧУК

Видано за сприяння

народного депутата України Ігоря Бакая,

*Рівненської обласної громадської організації «Рівненський
Медіа-клуб» (президент Володимир Палій)*

та на кошти упорядника

РІВНЕНСЬКА ОБЛАСТЬНА БІБЛІОТЕКА
І. П. М. 966-7643-08-5

ISBN 966-7643-08-5

© В.П.Ковальчук, 2002.

Віктор КОВАЛЬЧУК

Зберегти для нащадків

Рівненське Полісся як історико-етнографічний регіон становить великий науковий інтерес для дослідників традиційної матеріальної та духовної культури. Цей край має унікальне значення для вивчення та пізнання етнокультурної спадщини в усіх її аспектах: археологічному, історичному, мовному, етнографічному та фольклорному. Саме на Рівненському Поліссі ще й донині збереглось багато реліктових явищ, обрядодійств та звичаїв. Незважаючи на значний інтерес науковців та дослідників до поліського краю, що особливо зріс в останні десятиріччя, все ж слід зазначити, що вивчення цього регіону здійснювалось фрагментарно. Вибірково-точкова та локально-територіальна методика експедиційно-пошукової роботи з фіксації пам'яток традиційної народної культури, що до недавнього часу домінувала в практиці дослідників Рівненського Полісся, не могла забезпечити вивчення всіх аспектів культури та побуту поліщуків. Особливого значення проблема виявлення, фіксації та успадкування традиційної культури набула після Чорнобильської катастрофи, адже Рівненське Полісся сповна зазнало її руйнівної сили.

Враховуючи вищезазначене Рівненське фольклорно-етнографічне товариство з 1995 року проводить планові комплексні наукові експедиції з виявлення та фіксації етнокультурної спадщини вказаної території. Пошукова робота ведеться в координації з іншими установами й організаціями та завдяки підтримці Управління у справах захисту населення від наслідків аварії на ЧАЕС Рівненської облдержадміністрації і Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи.

Результатом наполегливої та цілеспрямованої роботи науковців упродовж восьми років стало комплексне обстеження та дослідження 68 населених пунктів Зарічненського, Володимирецького, Дубровицького, Сарненського, Рокитнівського, Березнівського та Костопільського районів Рівненської області. Фонди Рівненського фольклорно-етнографічного товариства, що зберігаються в Етнокультурному центрі «Веснянка» Рівненського міського Палацу дітей та молоді, нараховують: 115 аудіокaset (тривалістю понад 160 годин);

25 відеокасет (тривалістю понад 70 годин); 60 малюнків; більш як 1300 фотографій; понад 300 елементів народного одягу та значну кількість знарядь праці, виробів народно-ужиткового мистецтва тощо. На практиці застосовуються різні моделі збереження зібраних матеріалів: для матеріальної культури — це форма музейної консервації, а для духовної — наукова фіксація, збереження та успадкування звичаїв, обрядів і традиційної манери виконання. Фахівцями проводиться велика робота з опрацювання зібраних матеріалів та упорядкування фольклорного архіву.

Невелику частину опрацьованих матеріалів, дослідження та польові знахідки, опубліковано в збірнику «Етнокультурна спадщина Рівненського Полісся. Матеріали комплексних наукових експедицій Рівненського фольклорно-етнографічного товариства. Випуск I». Частину цього неоціненного скарбу шановний читач зможе знайти в пропонованому увазі другому випуску цієї серії, а з багатьма унікальними пам'ятками етнокультурної спадщини на Вас чекає знайомство в майбутньому.



Гармоніст Коришко А.К., 1937р.н. з с.Карасин Сарненського району та Ковальчук В.П. Експедиція Рівненського фольклорно-етнографічного товариства. 2001р.

Алла УКРАЇНЕЦЬ

*Рівненське Полісся: до питання фіксації
та збереження пам'яток традиційної
народної культури в сучасних умовах*

З липня по листопад 1998 року на Рівненському Поліссі працювала експедиція Рівненського фольклорно-етнографічного товариства спільно із обласним краєзнавчим товариством за договором з Управлінням у справах захисту населення від наслідків аварії на ЧАЕС облдержадміністрації. Було обстежено 15 сіл Рокитнівського (Мушня, Купеля, Кам'яне, Залав'я, Блажове, Глинне, Познань, Березове, Заболоття, Дроздинь, Старе Село, Вежиця, Біловіж, Сновидовичі, Рокитне) та 11 сіл Володимирецького (Половлі, Воронки, Лико, Великі Телковичі, Малі Телковичі, Хиночі, Радижево, Бишлак, Зелене, Біле, Новосілки) районів. Зібрані матеріали зафіксовані на чотирьох відеокасетах та 32-х аудіокасетах, на кількох сотнях фотографій і багатьох малюнках. Вони потребують глибокого аналізу та наукової систематизації, але вже тепер можна зробити певні узагальнюючі висновки.

Перше. Не дивлячись на спільні риси, якими характеризується побут обстежених районів, спостерігаємо зі сходу на захід значну різницю у вимові, термінології, архітектурі, народному одязі, традиційних звичаях та обрядах.

Друге. Топонімічні назви майже всіх населених пунктів сильно постраждали від так званого літературного опрацювання та перейменувань, що призвело до втрати первинного змісту назв та особливостей місцевої говірки (Блажове — Бліжова, Біловіж — Буловиж, Бишлак — Бишляк, Хиночі — Хіноча, Лико — Луке, Малі Телковичі — Старе Село, Зелене — Андрута тощо). Таким чином, літературна назва вступає в суперечку з дотепер побутуючою серед місцевого люду і зафіксованою в народних легендах і переказах історичною назвою. Значну кількість легенд і переказів про топонімічні назви зібрано в Рокитнівському районі, найцікавіші з них пов'язані з певними історичними подіями та особами. Зокрема, урочища «Ігорув Бруд» та «Тризна» біля с.Біловіж народна пам'ять об'єднує з історичними постатями князя Ігоря та княгині Ольги [2], врятування Рокитнівської церкви в роки Другої світової війни — з могилою святого, похованого біля неї, на якій ніколи не сходить роса [5], тощо. Давню історію досліджуваного регіону підтверджують виявлені експедицією археологічні пам'ятки, які потребують додаткового наукового обстеження: курганне поховання «Кургани» (с.Біловіж)

та залишки давнього городища (с.Радижево Володимирецького району).

Третє. Серед населення обстежених сіл зустрічаємо масове безробіття, яке змушує багатьох працездатних мешканців шукати заробітку в сусідніх державах та на сході України. Опинившись у скрутних умовах виживання, поліщуки значною мірою повернулися до традиційних занять, ремесел, знарядь праці. В сучасних умовах поряд з основними заняттями — землеробством та скотарством — зросла роль збиральництва (наприклад, грибів та клюкви), яке в багатьох селах Рокитнівського району стає основним засобом заробітку.

Незайнятість працездатного чоловічого населення Полісся спонукала багатьох до заняття бджільництвом у його архаїчній формі — бортництві. В деяких селах Рокитнівського району (Біловіж, Познань) існує конкуренція за дідівські «стойла». Пасічники («пчоловоди», «пчолярі», «бортники») мають природні борті і вулики-колоди в лісі, на кладовищах та біля дому — рамкові вулики. Найпоширеніша форма — розведення бджіл у вуликах-колодах, які закріплюють на соснах на значній висоті (до 10 метрів). До цього часу поряд з новими методами підйому вуликів (за допомогою лебідок, тросів, тракторів) застосовують традиційні способи підйому — мотузки. Інструментарій, який використовують бортники, відзначається архаїчністю і простотою.

Четверте. Серед традиційних народних ремесел найпоширенішими є теслярство, бондарство, плетіння, вишивання і різьблення.

Переважає більшість господарських споруд та значна частина житлових будівель зведені технікою «в зруб». Поряд із сучасними покрівельними матеріалами продовжують застосовувати дранку, соломі, очерет. Обстежені житлові споруди, побудовані в першій половині ХХ ст., можна поділити на такі основні типи: сіни-комора(кліть, покліть)-хата і сіни-комора-хата(кухня)-хата. Хата з піччю (кухня) має внутрішнє обладнання, яке мало відрізняється від описаного дослідниками ХІХ ст. [1]. Піч розташована справа чи зліва від входу, далі — піл або ліжко, зверху над ними — жердина («вешалка»), де розвішані одяг та рушники. По діагоналі від печі — стіл, навкруг нього — ослони і лави. З протилежного від печі боку знаходяться мисник або буфет. Підлога майже всіх обстежених будівель дерев'яна.

У Рокитнівському районі вражає значна кількість зрубних господарських будівель, які різняться архаїчною формою і способами покриття. Серед них виділяються «кліті» (холодні комори) і «стьобкі» (теплі комори). Найчастіше господарські споруди не зв'язані між собою і розкидані по всьому подвір'ю, але трапляється й побудова в ряд.

В обстежених селах нам не траплялись колодязі з «журавлями». Воду тут добувають за допомогою довгих палиць з гаком («круків»). Досить цікавими є також побутуючі в багатьох населених пунктах

дерев'яні огорожі та перелази через них. Архаїчною простотою відзначаються і дерев'яні ворота, які є перепорою лише в окремих випадках.

У кожному з обстежених сіл працюють бондарі, попит на вироби яких зріс за останні роки. Місцеве населення потребує бочок, цєбрів та діжок (виготовлення останніх збільшилось через повернення до випікання хліба в домашніх умовах). При виготовленні бондарних виробів застосовують традиційний інструментарій та матеріал — дуб, сосну, осику. З ліщини виготовляють обручі, які використовують поряд з металевими.

Для плетення побутових речей — коробок і кошиків для ягід, грибів, картоплі, меду застосовують дранку і коріння сосни чи лозу. Молоді майстри з с.Хиночі Володимирецького району пробують також плести з лози декоративні меблі.

Соснову дранку надирають прямо в лісі з «правої сосни» [4], або спочатку зрубують дерева, привозять їх додому та розщеплюють [3]. Корінь сосни підкопують палицями, потрібну лозу заготовляють у певній час інколи далеко від дому.

До цього часу для виготовлення ступ, кадубів, ночов використовують традиційні для Полісся способи випалювання та видовбування. Зокрема, ступи, які і тепер широко застосовують в господарстві, випалюють сосновими шишками.

Майже все жіноче населення обстеженого регіону займалося ткацтвом на початку ХХ ст., значна частина — у 50-60-х роках ХХ ст. Єдиним функціонуючим тепер в обстеженому регіоні осередком ткацтва є с.Великі Телковичі Володимирецького району, де використовують найскладнішу техніку «в перебори» в основному для тканин хатнього призначення — рушників. Для цього застосовується сировина ще повоєнного часу.

Збережений народний одяг свідчить про високу майстерність поліських ткаць у виготовленні різних типів лляних та конопляних полотен і сукна. Особливою красою відзначаються тканини для головних уборів — наміток та святкових сорочок, які оздоблювали тканими і вишитими орнаментами. Старовинний народний одяг до цього часу дбайливо зберігався в скринях («кухрах», «сундуках», «боднях»). Ще і тепер мешканки окремих сіл Рокитнівського району (Дроздинь, Старе Село) використовують архаїчні деталі головних уборів — «бручи» та «чепци», які одягають під хустку. Значна частина населення обстежених сіл влітку ходить босоніж, дехто до недавнього часу носив постоли, які часто бережуть «на смерть».

Улюблене заняття значної частини жіночого населення Рівненського Полісся — вишивання. На жаль, на зміну традиційній вишуканій орнаментики прийшли «узори», скопійовані зі сторінок різних популярних видань. Майже забуті тепер старовинні техніки вишивки, які поступилися пануючому повсюди «хрестика».

На багатьох спорудах у селах Володимирецького району доводилось зустрічати зразки чудового різьблення на віконницях, виконаного місцевими майстрами на початку ХХ ст., яке надає дерев'яним будівлям неповторного колориту. Традиції різьбярства продовжуються у с.Половлі, де працює багато справжніх майстрів своєї справи.

П'яте. За останні роки зросла роль народної медицини, за відсутності лікарень і дорожніх ліків поліщуки змушені повернутись до лікування старовинними випробуваними методами — травами і словом. Зібрано значну кількість замовлянь, найпоширенішими з яких є: від підвію, вроків, ляку, болю в животі, в усі і в зубах, для спинення крові, для зрощення кістки, від укусу вужа тощо. Всі вони потребують серйозного і глибокого аналізу.

Розпочата робота з обстеження сіл поліського регіону, забрудненого радіацією, не завершена. Вона потребує розширення досліджень, порівняльного аналізу зібраного, залучення до експедиційної роботи широкого кола науковців.

Джерела:

1. Вовк Хведір. Студії з української етнографії та антропології. - К: Мистецтво, 1995. - С.112.
2. Зап. в с.Біловіж Рокитнівського району від Смик Пелагеї Трохимівни, 1911р.н.
3. Зап. в с.Воронки Володимирецького району від Людка Макара Кононовича, 1911р.н.
4. Зап. в с. Глинне Рокитнівського району від Таргонського Миколи Олександровича, 1933р.н.
5. Зап. в с.Рокитне Рокитнівського району від Вознюка Івана Васильовича, 1928р.н.



Учасники експедиції Рівненського фольклорно-етнографічного товариства.
Село Борове Рокитнівського району. 1999р.

Тетяна ПАРХОМЕНКО

Ритуальне використання обрядових страв з медом у різдвяно-новорічному циклі свят

Зимовий цикл народної календарної обрядовості традиційно розпочинають дванадцятиденні Святки або Коляди - різдвяні свята, тісно пов'язані з культом предків. Різдво, Новий рік, Водохреща неможливі без Бідної, Багатої й Голодної куті. Кутя з ситою — це неодмінна ритуальна страва Святого вечора, Щедрого вечора та Вечора перед Водохрещами. Ще Д.Зеленін звернув увагу на тотожність страв різдвяної вечері та поминальної їжі (зокрема споживання куті) [2, 129], згодом ця думка була розвинена В.Проппом, який підкреслював домінування в обрядовості зимових свят поминальних мотивів [2, 129]. На думку А.Байбурина, вся «декорація» покуті (внесення снопа, розстелення на столі сіна, запалення свічок) необхідна для створення особливої ситуації, актуальної в найкритичніші моменти людського буття. Згідно з концепцією дослідника, різдвяна вечеря — це вечеря в «іншому» світі. Використання архаїчної обрядової їжі (сити та куті) і сама назва снопа «дід» «дають підставу вважати, що такі самі засоби використовувалися для відтворення простору смерті» [2, 129-130].

Вечір напередодні Різдва (наприкінці року за старим стилем) — Бідна кутя — має риси, характерні для загального настрою останніх днів кінця року: суворе дотримання посту, читання молитов. Зовсім іншою є атмосфера Багатої куті, вся атрибутика якої символізує відживання старого та прихід нового з властивою йому символікою достатку, повноти, багатства. Поділяємо думку А.Байбурина, що велика кількість страв на Новий рік символізує сукупну долю (підкреслено нами. — Т.П.), яка призначена для розподілу між усіма учасниками ритуалу [2, 134]. Маються на увазі як представники «свого», так і «чужого» світу. Певною мірою це підкреслює й новорічне звертання до Бога, коли примовляли: «Дай, Боже, так нам допоможи, щоб хватало для себе і на всякого долю!» [34].

Характерним для регіонів Полісся, Поділля, Карпат є звичай запрошувати на різдвяну вечерю померлих родичів та залишати для них обрядові страви й ложки на ніч [7, 29]. За нашими експедиційними записами, такий звичай побутує на Чорнобильському Поліссі, де на Святий вечір господар виходить і скликає предків на кутю [48]. У записах із території Рівненського Полісся знаходимо типову розповідь про традицію чекання покійних родичів: «Вже я повичераю, що остає-ца в мисці — вже я його не хаваю, вже воно ставлю, кладу две ложки, виделце (гето вже приходат мертвеци) — ну, для дида, для баби, для

мами. Бо перший год я такого ни зробила, то мама, не знаю що таке, ходила по хати стукала. На буфеті стояв слоїк з ложками та, як упав, то залетив на другу хату» [44]. Той же інформатор згадує таку назву вечора напередодні Різдва, як «Дедов вечир» (прослідковуємо певний взаємозв'язок між нею та назвою поминальних днів - «Деди»).

Готування сити для куті — давній звичай, якого дотримуються поліщуки. Це підтверджують як фольклорні тексти минулого століття, так і польові матеріали сучасних етнографічних експедицій: «Ой дай, Боже! / Ішов-перейшов місяць по небі, / За ним зірочка, як сестричка. / — «Ой почекай же, місяцю!» / — «Ой не чекаю — часу не маю. / Ой бо від Бога іду я в послах, / Від Бога в послах до господаря, — / Чи починає по-старосвіцькому, / Чи ситив медок (підкреслено нами. — Т.П.) на Святий вечір, / Чи варить пиво до святого Кіоству, / Чи пік калачи з ярої пшениці?» / Ой дай, Боже!» [12; 414, №139А; 347, №76А]. Три кубки обов'язкових ритуальних напоїв, серед яких і мед, називаються в колядці, записаній нами на Рівненщині: «А в сього пана скам'я заслана, / Да на сій скам'ї три кубки стоять: / В першому кубці — медок солодок, / У другим кубці — кріпке пиво, / У третім кубці — зелене віно. / Зелене віно - для пана сього. / Кріпке пиво — для жінки його / Медок солодок — для його діток...» [22]. Мед як ритуальний напій для Бога, згадується в колядці з Овруцького Полісся [6, 225].

Архівні матеріали поч. ХХ ст. теж фіксують ритуальне споживання куті з медом на Святий вечір: «...мед вживають на Різдво для куті, яку їдять напередодні Різдва вечером. Для цього мед розбавляють теплою водою, а в розбавлений у мисці мед кидають кашу» [14, 1]. Як улюблена святкова різдвяна страва мед згадується і в програмі Л. Шульгиної «Пасічництво» [13, 56]. Етнографічні матеріали з Рівненського повіту засвідчують, що в 90-х рр. ХІХ ст. поблизу с.Яполоть напередодні Коляд (25 ст.ст.) біля церкви варили поминальний напій з меду — «канун», який і споживали під час свята [15, 60]. Цей звичай отримав народну назву «водити на мед». За традицією, на мед водили родичів, знайомих, зокрема, парубки дівчат.

Ще в 50-х рр. ХІХ ст. дотримувалися традиції варити напередодні Різдва стільки куті, щоб її вистачило на всі три різдвяні свята. Тоді великий горщик з кутею знаходився на покуті, і в міру потреби з нього накладали страву до миски на Бідну, Багату та Голодну куті. Відповідно страву заправляли олією, солониною, і, як вказує М. Пйотровський, завжди медовою ситою [5, 294]. Водночас деякі господарі дотримувались звичаю готувати свіжий горнець куті на кожне з різдвяно-новорічних свят [5, 295].

Л.Артюх подає детальний опис способу приготування куті, водночас зазначаючи, що в різних регіонах України він однаковий; змінюватися

могли лише компоненти страви. Так, у західній та північній частині країни варили кутю «ячну» (це підтверджується і нашими записами, хоча є згадки й про пшоно, рідше — пшеницю). Відібрані зерна потрібно було очистити від луски, помити та довго варити в череп'яному горщику [1, 105]. Згідно із записами М.Пйотровського, в Овруцькому Поліссі кутю варили протягом всього дня — від ранку до вечора, адже за народними уявленнями, добре «набубніла» кутя ставала гарною ознакою плідності колосся наступного врожаю [5, 294]. Під час приготування кутю не солили й не солодили, не додавали і жиру. Коли кутя була готова, її накладали у полумисок, в якому й несли на покуть. А в цей час господиня брала іншу миску та розтирала в ній медові стільники, заливаючи їх холодною або теплою водою («окропом»). Мак розтирали на молоко, розводили ситою й поливали кутю, посипаючи зверху волоськими горіхами. Коли ж не було ні меду, ні цукру, для підсолодження куті використовували узвар [1, 105]. Згідно з нашими записами, зробленими в с.Білка Березнівського р-ну Рівненської обл., з метою забезпечення багатства в кутю кидали копійки [20]. В с.Борове Рокитнівського р-ну копійки в кутю кидали тільки перед Новим роком; ця каша була вже з молоком, тоді як кутя перед Різдвом — із медом [23]. Кутя з медом як обов'язкова страва на Коляди, на Багату кутю, на «Терплячку» (перед Водохрищами) відома в с.Нетреба Рокитнівського р-ну [45] та в селах Балашівка, Яцьковичі Березнівського р-ну [19], [55].

Кутя, заправлена медом, мала своє усталене місце — покуть, сакральний статус якої загальновідомий: з нею пов'язані народні уявлення про смерть, про померлих [7, 33-34]. З огляду на присутність поминальних мотивів на різдвяні свята, зрозумілим стає архаїчний звичай нести вершечок куті до річки «топліникам» [33]. Можливо, із цими уявленнями пов'язаний ще один звичай: із закритими очима потрібно було принести кутю на покуть і так само, не розплющуючи очей, потрібно було відійти від покуті [35]. Окрім куті, на покуті знаходилися сіно; хлібна діжка, накрита обрусом; сніп збіжжя з різної «пашні» — «Коляда», яку вносили в хату ще перед жнивами [15; 24, 60, 13]; хліб; дрібка солі [5, 294]; узвар [15, 13].

За язичницьким звичаєм, на Різдвяну вечерю, а саме на кутю з медом, потрібно було запросити Мороза: «Мороз, Мороз, іди куті їсти! (тричі)» [41]. На першу кутю кликали Мороза і в с.Буда-Варовичі Поліського р-ну Київської обл.; у запрошенні згадуються його діти: «Мороз-Мороз, іди кутю їсти, а в Петровку ни йди і дітей не веди!» [52]. Той факт, що Мороза запрошували саме на Коляди, засвідчує ще одне звертання: «Морозе, Морозе, іди кутю їсти, бо як на Коляди не наїсись, дак на Петра батовога тобі дамо!» [49].

За даними інформаторів із різних сіл Рівненського та Київського

Полісся, на кутю («яшну» кашу) з медом Мороза запрошували часом на Новий рік, а бувало, і на Водохреща (на другу та на третю куті). Були села, де Мороза гукали на кожну кутю: «Мороз, Мороз, іди кутю їсть, а влетку не прихожай, куті не виморожай, бо будем путою біти! (тричі)» [40]. На кожну кутю заведено гукати Мороза в смт Клесів Сарненського р-ну Рівненської обл., пояснюючи звичай, «шоб не поморозив літа» [31]. Хазяїн виходить в рукавицях, в руках тримає кутю, на ній «паланиця» зі свічкою, проказує молитву «Отче наш» і кличе: «Мороз, Мороз, ходи куті їсти! Ми цілий рік ждали, шоб тебе позвали! Ходи зараз нашу кутю поїж, тільки літом нічого нам не морозь!» [31]. Дослідниця білоруської обрядової поезії Г.Барташевич теж згадує гукання Мороза на три куті, а також зазначає, що запрошування відбувалося перед самою вечерею біля вікна, біля дверей, а то й на вулиці. Мороза не лише запрошували, але й «годували» — викидали за вікно першу ложку куті й примовляли: «Мароз, мароз! Хадзі куццю есьць. Ня маразі маіх каровьк, авечьк, свіньк, гульбічкі» [3, 29].

У якості сакральної їжі для Мороза, як міфічної істоти, спеціально готували кашу з медом, кутю — то була його вечеря. Принагідно згадемо, що на покуті для померлих, окрім куті, залишали хліб, сіль і узвар. Це дає можливість зробити висновок, що кутя з ситою виступає у ролі особливої страви, найголовнішої під час всього циклу різдвяних свят. За нашими спостереженнями, найчастіше Мороза гукали на Багату кутю з кутею в руках [32]. Господар виходив на двір та гукав: «Мороз, Мороз, іди куті їсть! У Петровку не йді, бо будем путою бить!» [39]. Про зв'язок звичаю запрошування Мороза із давніми віруваннями свідчать обрядові постріли: «Мороз, Мороз, іди кутю їсти! — І тоді вже з рушниць три рази вистрілює. На вулиці гукає, а двері відчинені, потом заходить в хату — двері зачиняє» [27]. Стріляли з метою створення шуму, для відлякування ворожої сили.

Архаїчний звичай був записаний нами у с.Балашівка Березнівського р-ну Рівненської обл. Вивернувши кожух, взявши під руку буханець хліба та в руки довгу качалку, знадвору підходили до місця, де знаходилася покуть, молилися Богу, а тоді тричі стукали в кут качалкою і кликали Мороза: «Мороз, Мороз, іди вечерять, не зморозь бульби, квасолі, гарбуза і всякої пашні!» Так робили тричі. На вечерю запрошували і померлу рідню [19]. Інший інформатор з с. Балашівки розказував, що кликати Мороз потрібно з їжею, яку наготували на вечерю: з хлібом, варениками слід було вийти на двір і гукати: «Морозе, Морозе, не морозь мене! Зара ни поморозиш, то й в Петровку не морозь!». Тоді били по «штахетах» палицею й кричали: «Агув!» [18]. Ритуальне биття при гуканні Мороза згадують і в сусідніх селах, зокрема в с.Білка. На «Щодруху» тут також брали в руки кутю, хліб, ковбасу, обходили з ними хліви, садки, стукали «довбешкою» й кликали: «Мороз, Мороз,

іди кутю їсти!» [20]. При звертанні згадували господарські потреби: «Мороз, Мороз, ни зморозь мене, ни теляти, ни ягняти, ни корови, ни бичка...» З мискою обходили хату, підходили до кута, де покуть, стукали качалкою; тоді йшли в садок, до «товару», крутом обходили двір і сідали вечеряти [21]. На другу кутю було прийнято запрошувати Мороза на подвір'ї і в с.Вітковичі Березнівського р-ну Рівненської обл. [24]. Вивернувши кожух, одягнувши рукавиці, гукали: «Мороз, ходи, ходи до нас вечерать! Як сьогодні не прийшов, то не йди ніколи!». Обов'язково «лякали Мороза», тричі вдаряючи поліном. Часом стріляли з рушниць [25]. Головною метою магічного ритуалу биття палицею, товкачем по стінах будинку, воріт, парканів, що супроводжувало закликання Мороза, М.Толстой і І. Морозов вважають запобігання холоду влітку [9, 180].

У с.Павловичі Поліського р-ну Київської обл. побутувала низка інших реліктових звичаїв. Своєрідним було місцеве запрошення Мороза: «Мороз, Мороз, іди кутю їсти! А як не з'їси — Богу оддаси!» Так тричі гукали Мороза тоді, як йшли виносити сміття на город [33].

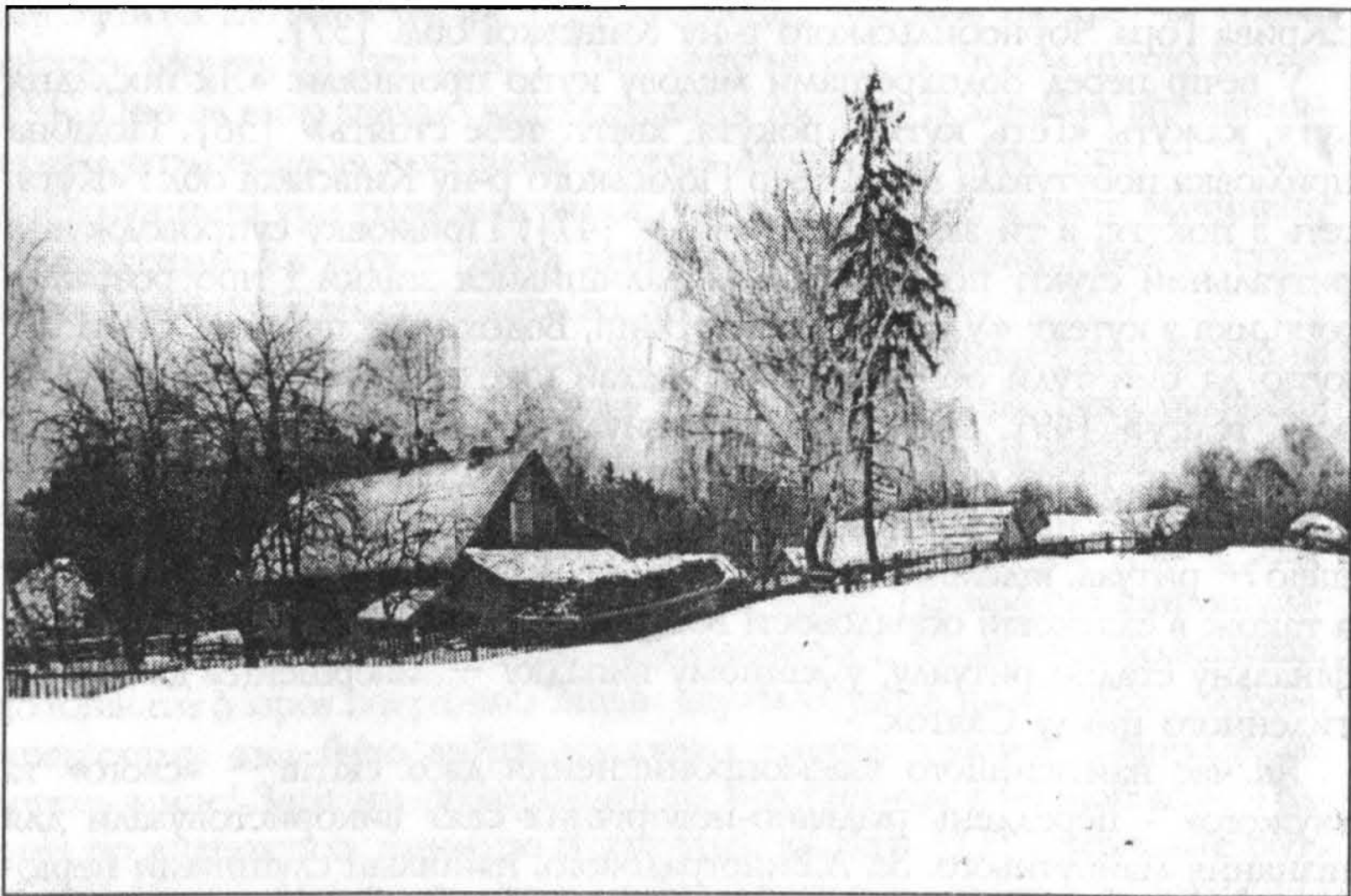
Наші експедиційні записи доводять, що в деяких місцевостях Полісся кликали Мороза на останню кутю — Голодну. «На последню кликали, а на першу не гукають, це на последню. Тричі в хаті пуд вукно» [54]. «Виходили на двор, (ставали. — Т.П.) на порозі і кликали на посну кутю (Водохреща); як у кого стріляли: «Мороз, Мороз, іди до нас куті їсти» [28]. Так запрошували Мороза на Голодну кутю і в с.Крива Гора Чорнобильського р-ну Київської обл. [37].

У вечір перед Водохрещами медову кутю проганняли: «Як последня кутя, кажуть: «Геть, кутя, з покутя, хватіт тебе стоять» [36]. Подібна примовка побутувала і в с.Бобер Поліського р-ну Київської обл.: «Кутя, геть з покутя, а ти звар — на базар» [47]. Примовку супроводжував ритуальний стукіт по столу [47]. Залишилися згадки і про розбиття горщика з кутею: «Уже трищі не трищі, Водохреща пришли, бири цю кутю да бий туди об коворот, да нехай уже сані кидають да беруть воза, телігу» [49]. Разом з тим прагнули дочекатися майбутньої куті: «Дай, Боже, і куті дождати, і Нового году дождати» [36], або: «Іди собі з Богом, щоб на той год прішла» (тричі). Розбивання горщика з кашею — ритуал, відомий в поховальній родинній обрядовості українців, а також в святковій обрядовості вечорниць. Найчастіше він символізує фінальну стадію ритуалу, у данному випадку — завершення дванадцятиденного циклу Святки.

Як час найтіснішого взаємопроникнення двох світів — «свого» та «чужого» - переддень різдвяно-новорічних свят використовували для пізнання майбутнього. За Л.Виноградовою, найбільш слухними періодами для ворожінь вважалися вечори напередодні Різдва та Нового року [4, 13]. З огляду на таку функцію різдвяних ворожінь, як роз-

поділ долі, тобто встановлення тієї частки, яка, за народними повір'ями, наперед визначена, розглянемо магічне використання куті з ситою.

Вибір страви для атрибуту ворожіння є не випадковим. Нагадаємо, що назва «кутя» поширюється не лише на поминальну страву, але й на саму вечерю напередодні трьох святкових днів, а також на пору дня, коли відбувалася вечеря [10, 191]. Серед різноманітних ворожінь типу «годування-умилостивлення» виділяється група з обов'язковим використанням куті. Одне з найпоширеніших - непомітно вкрасти за вечерею щіпку куті, заховати її в хустинку та покласти на ніч під подушку (Білоруське Полісся). Л.Виноградова зазначає важливість використання саме першої ложки куті. Аналогічна особливість підмічена й П.Шейном [4, 15]. Згідно із записами К.Кутельмаха, подібним способом ворожили на заміжжя на Житомирському Поліссі [8, 205]. Обов'язково дотримувалися такої вимоги: щіпку куті під час новорічної вечері потрібно було вкрасти, потайки заховати під голову, до самого ранку ні з ким не розмовляти. Таким чином сподівалися побачити уві сні майбутнього чоловіка. З точки зору концепції перерозподілу долі ритуальна крадіжка тлумачиться А.Байбуриним: ділячись їжею, яка була взята потайки, а тому й наділена сакральною силою, учасник ворожіння вступає у контакт зі сферою «чужого» [2, 126]. Як пожертва кутя відігравала роль частки благ, дарованих духам-предкам. Відбувався своєрідний перерозподіл долі: в обмін на страву учасник ворожіння очіку-



Зима на Поліссі. Село Малі Телковичі Володимирецького району. 1998р.
Експедиція Рівненського фольклорно-етнографічного товариства.

вав на вирішення життєво важливих для нього питань, звістки про свій талан.

Експедиційні записи, зроблені нами від переселенців з Київського Полісся, засвідчують збереженість традиції ритуального гукання міфічної Долі напередодні різдвяно-новорічних свят. Так, в с.Стара Рудня Поліського р-ну Київської обл. Долю гукали на кожну кутю: «Доле-Доле, іди куті їсти! (тричі)» [28]. Аналогічне запрошення було зафіксоване нами і в с.Новий Мир Поліського р-ну Київської обл. [26]. Гукали Долю на подвір'ї, біля воріт або на городі. На нашу думку, реліктом давнього звичаю запрошування міфічної Долі на кутю є ворожіння, що побутувало в с.Павловичі Поліського р-ну Київської обл.: «Напротів Нового року вишла, смеття зібрала і виносить на город, висипає смеття. Каже: «Доля, гу!» [32]. Інший інформатор з цього ж села назвав обов'язковий атрибут подібного ворожіння — мисочку з кутею [33].

Записи, зроблені нами на території Рівненського Полісся, фіксують аналогічну традицію гукання Долі напередодні Нового року та свята Андрія. Зокрема, в с.Кисоричі Рокитнівського р-ну дівчата готували пшоняну кашу, додавали до неї меду, маку й виходили на двір гукати: «Доля, Доля, ходи кашу їсти!» Як віщий знак майбутнього слухали, звідки долине якийсь звук [30]. Ворожіння з кашею знайоме і в с.Немовичі Сарненського р-ну, де воно відбувалося на свято Варвари. Зваривши з проса кашу, дівчата брали дерев'яний горщик, тягали його по столу — вивалили одна в одну, адже за місцевими віруваннями, котра першою колупне кашу, та першою вийде заміж. Тоді ж гукали свою Долю [44]. Привертає увагу домінуюча функція першості у ворожіннях - будь то перша ложка обрядової їжі чи перший стрічний, або перший почутий звук.

Ареал поширення подібних обрядодій досить широкий. Ще в кін. XIX ст. в Овруцькому повіті Волинської губернії було зафіксоване ворожіння з горщиком куті. Тримавши в руках горщик, дівчина виходила надвір, ставала у воротах та закликала: «Доле, Доле, ходи до мене вечерати!» Гавкіт собаки вказував на напрямок, звідки слід очікувати нареченого [4, 15]. Подібні ворожіння з кутею зафіксовані й у росіян. Зокрема, в Костромському краї побутували три види ворожін з використанням куті. Суть одного з них зводилася до зустрічі з першим зустрічним чоловіком; друга форма полягала в посіванні куті у воротах (ложку страви ховали на Різдво, а «посівали» на Новий рік). Третя форма ворожіння вирізнялася ще більшою складністю: опівночі, під Новий рік, дівчина приходила до клуні, де вже стояв накритий на двох стіл, а на землі лежали простелені рушники. Вона тричі зверталася до «судженого-рядженого», запитуючи, чи приходив він вечеряти. Сліди присутності Долі шукала на їжі та рушниках [4, 16].

Розглянемо різдвяно-новорічні ворожіння з кутею і з ложками, коли

останні набували магічної дії в результаті дотику до обрядової страви. Слід виділити два суттєві моменти: перший — зв'язок ложки з актом «годування» померлих душ; другий — уособлення за допомогою ложки конкретного члена родини. Дослідження, проведені в Рівненській області, свідчать, що такого роду ворожіння є досить поширеним явищем. Відомості про ворожіння з ложками знаходимо в матеріалах В. Доманицького 90-х рр. XIX ст.: кутю, яка залишалася після вечері на «Вілію» (польська назва свята Різдва. — Т.П.), складали в миску, куди вкладали ложки, а поверх накривали «паляницею». Вважалося, що той, чия ложка впаде, цього року помре [15, 60]. Л. Виноградова наводить запис з с.Сварищевичі Дубровицького р-ну: напередодні першої Коляди всі члени родини встромляли ложки в кутю (горщик та хліб знаходилися на покуті). Чия ложка за ніч падала, тому віщувалася смерть [4, 30]. Подібні ворожіння записані нами в с.Немовичі Сарненського р-ну та в с.Кисоричі Рокитнівського р-ну Рівненської обл. В першому селі ложки притуляли до миски таким чином, щоб вони стояли «ниці» — опуклим боком повернуті назовні, а внутрішньою частиною торкалися країв миски [42], [43]. Як в Немовичах, так і в Кисоричах боялися, щоб ложка не перекинулася: «Каже, як переверниці ложка за ніч, значить того року вмере» [44].

Наведені зразки ворожіння із кутею дозволяють згрупувати їх за тематикою. Перша група стосується вічного питання «життя — смерть». Вона є досить поширеною з огляду на коло її учасників, адже участь у ній бере вся родина. Друга група ворожіння передбачає зустріч із майбутнім нареченим, судженням-рядженням, а тому дійові особи — тільки дівчата. Третя група ворожіння пов'язана із достатком, врожаєм, приплодом і, як правило, участь в них беруть особи старшого віку. На Київському Поліссі нами був зафіксований звичай передбачати майбутній врожай та, відповідно, статки за допомогою покришки з горщика для куті. «Якщо покришка мокра — значить мокре літо; якщо покришки половина мокра — значить половина доща, половина суши; а якщо зовсім суха — значить доща не буде» [50]. Таке ворожіння побутувало і на Житомирському Поліссі, коли на Багату кутю господар відносив горщик на покуть [51].

Продукувати врожай мав і ритуальний діалог з кутею, зафіксований у кін. XIX ст. на Чернігівському Поліссі. Відбувався він на Голодну кутю (так могли називати вечір перед Водохрищами, рідше — перед Різдвом. — Т.П.). Господиня несла кутю на стіл, приказуючи: «Іде кутя на покутя. Чуєте, діти?» Діти відповідали: «Чуємо!» — а господиня продовжувала: «Дай, Боже, щоб усі чули!» Сівши на лаву, вона рухала горщик по столу, стогнучи: «Ох! Ох! Ох!» [11, 20]. На думку М.Толстого, такі вигуки мали на меті показати, якою важкою є кутя, тобто виконувані дії, вигуки мали забезпечити, щоб на наступний рік вона стала ще важчою.

З метою дізнатися про майбутній врожай зернових — буде збіжжя в полі густим чи рідким — першу ложку куті було прийнято підкидати до стелі над столом. Переважно такий обряд відбувався напередодні Різдва [5; 295, 332].

З приготуванням «яшної» або пшеничної куті з медом та маком пов'язували надії на плодовитість квочок. Із продукувальною метою дотримувалися звичаю квоктання: «Тільки на першу кутю квоктали. Несе матка кутю на покуть і квокче» [32]. В смт Поліське Київської обл. квоктали ще тоді, коли мішали кутю [46]. Як символ багатства при перенесенні куті використовували рукавиці: «Вариш кутю (кутя з медом, з маком), а тоді одіваєш рукавиці, несеш на покуть, а як нисеш — дак квоктаєш» [49]. Пояснення обрядового квоктання в с.Павловичі Поліського р-ну Київської обл. — «щоб кури садились» [32]; в с.Степчин Поліського р-ну Київської обл. — «щоб кури квоктали» [46]. Часом під столом квоктали діти [50]. Невипадково курам віддавався й вершечок куті — «щоб несліся добре» [38], [49]. Існують згадки про те, що вершечок куті віддавали худобі: «на кожну кутю худобі потрошку, щоб недоросток, годов 10-12, (хлопчик. — Т.П.) ніс» [37]; «вершечок куті корові треба давати» [37]; «корові, курам, поросяті» [29].

Низка ворожінь з кутею пов'язана із вшануванням культу тварин. При обході хліва кутя як основна «святочна» їжа відігравала роль головної пожертви. Про архаїчність звичаю відвідування «товару» з кутею свідчить традиція одягати вивернутий кожух, ховати руки в рукавиці тощо. За народними прикметами, таким чином віщувалася погода влітку та час отелення тільної корови. Наші експедиційні записи фіксують різний час навідування «товару». Згадується Перша кутя, Багата кутя, кутя перед Водохрещами, однак найчастіше подібне ворожіння відбувалося під Новий рік. В с.Федорівка Сарненського р-ну Рівненської обл., перш ніж іти у хлів, господар вивертав кожух, надягав рукавиці, брав до рук миску куті, пиріг та засвічував свічку. Він вітався з коровою: «Добрий вечір», залишав їжу на «вишках» і вгадував, у яку пору дня вона буде телитися [53]. Те саме дійство перед вечерею відбувалося і в смт Клесів Сарненського р-ну. Інформатор зазначає, що заходили в хлів після того, як покликали Мороза. При ворожінні використовували ті самі атрибути: кожух, рукавиці, кутю, паляницю, свічку [31]. Звичай відвідувати «товар» під Новий рік зафіксований нами і в Березнівському р-ні Рівненської обл., де придивлялися, у який бік головою стоїть корова: «якщо на полноч — уночі отелиця, на захід — маєця сонце заходить буде телитьца, на сход — раненько, на пудень — удень» [17], [18]. Подібне ворожіння відбувалось і в Рокитнівському р-ні Рівненської обл., однак «товар» (корову. — Т.П.) тут відвідували на третю кутю і вже після вечері. Брили свічку, «булку» хліба, сіль та йшли дивитися, у який бік стоїть тварина [23]. Такі ворожіння

РІВНЕНСЬКА ОБЛАСТЬ

Інв. №

946282

на припід худоби відомі й на території Овруцького Полісся [5, 334]. Рідше згадується інформаторами віщування погоди на літо, одне з яких було записане нами в Сарненському р-ні Рівненської обл.: на Коляди («посну кутю») спостерігали: якщо худоба лежить — значить буде сухе літо, а якщо стоїть — буде дощове [31].

Окремо слід розглянути ще один ритуальний обхід господи. За народним повір'ям, на Коляди Бог відвідує оселю, подвір'я, всі господарські будівлі. Він обов'язково тримає в руках кутю або ситу. Часом функції Бога символічно перебирає на себе господар. В Рівненському повіті, поблизу Князь-села, був зафіксований звичай, коли напередодні Різдва господар брав миску сити, обходив з нею хату та стукав по стіні, а на запитання з хати: «Хто стукає?», - відповідав, що сам Бог [11, 24]. Подібний звичай, в 90-х рр. XIX ст. був зафіксований В.Доманицьким. Напередодні Різдва, після вечері, найстарший в родині брав кутю з горщиком, крейду та виходив надвір. З хати його запитували: «А хто там ходеняє?» (курсив наш. — Т.П.). На що отримували відповідь: «Сам Господь ступеняє. І хрестика тиснув, і куті лизнув.» Тоді він малював на чотирьох стінах хати та на «хоромах» хрести, щоб відвести від оселі «домових і усяку нечість» [11, 25], [15, 24]...

Отже, підсумуємо сказане: кутя — архаїчна страва, відома в зимовій обрядовості різдвяно-новорічних свят. Її важливим компонентом був мед, а точніше сита (так називають мед, розведений водою). В якості обрядової їжі кутю споживали напередодні Різдва, перед Новим роком та перед Водохрещами. Споживання меду, куті пояснюється зв'язком різдвяно-новорічних звичаїв з поминальною обрядовістю. Вагому роль відіграє кутя в різноманітних обрядах, зокрема, при гуканні померлих та запрошуванні Мороза (звичаї, тісно пов'язані між собою). В залежності від місцевих традицій, час гукання Мороза на обрядову вечерю — кутю — міг змінюватися (Коляди, Багата кутя, Голодна кутя). Часом гукали на три куті, та згідно експедиційних записів, найчастіше гукали Мороза перед Новим роком, тоді ж лунали обрядові постріли. Численні звичаї стосуються використання куті з магічною метою — забезпечення родючості, статків, врожаю. Зокрема, дотримуються ритуального квок-тання, підкидають ложки до стелі, обходять вулики та інш. Тобто вся обрядовість Коляд спрямована на розподіл сукупної долі учасників обряду. Будь-які звичаї цих днів, навіть ворожіння, дають можливість отримати свою долю, а вона, в залежності від запиту, буває різною. Доля у вигляді врожаю на полі, у кількості курей, корів; стану пасіки в «медяра»; довжини віку тощо. Кутя як поминальна страва відіграє далеко не останню роль у згаданому процесі розподілу долі. Її вага тим більша, що кутя з ситою є традиційною пожертвою духам предків.

І. Джерела:

1. Артюх Л.Ф. Українська народна кулінарія / Історико-етнографічне дослідження / АН УРСР. Ін-т мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М.Т. Рильського. – К.: Наукова думка, 1977. – С.154.
2. Байбурин А. К. Ритуал в традиционной культуре: Структурно-семантический анализ восточнославянских обрядов / РАН. Музей антропологии и этнографии им. Петра Великого (Кунсткамера). – СПб.: Наука, 1993. – С.238.
3. Барташэвіч Г. А. Каляндарная абрадавая паэзія Беларусаў. Да праблемы міжэтнічных і міжжанровых сувязей: Дис... д-ра філал.наук / АН Беларусі, Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору. – Мінск, 1993. – Л.332.
4. Виноградова Л. Н. Девичьи гадания о замужестве в цикле славянской календарной обрядности (западно-восточнославянские параллели) // Славянский и балканский фольклор: обряд, текст. – М.: Наука, 1981. – С.13-43.
5. Возняк М. Народний календар із Овруччини 50 рр. ХІХ ст. в записі Михайла Пйотровського // Древляни: збірник статей і матеріалів з історії та культури Поліського краю / Міністерство України у справах захисту населення від наслідків аварії на Чорнобильській АЕС; Інститут народознавства НАН України.- Львів: Інститут народознавства НАН України, 1996. - Вип. 1. - С. 291-335.
6. Гарасим Я. Нові записи з древньої Овруччини: огляд жанрів та сюжетів // Полісся України: матеріали історико-етнографічного дослідження / За ред. С. Павлюка, М. Глушка. - Львів: Інститут народознавства НАН України, 1999. - Вип. 2. Овруччина. 1995. – С. 225-236.
7. Київське Полісся: (Етнолінгвістичне дослідження) / Авт. кол.: С. С. Березанська та інш.: АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – К.: Наук.думка, 1989. – С.268.
8. Кутельмах К. Аграрні мотиви в календарній обрядовості поліщуків // Полісся України: матеріали історико-етнографічного дослідження / За ред. С. Павлюка, М. Глушка. - Львів: Інститут народознавства НАН України, 1999. - Вип. 2. Овруччина. 1995. – С. 191-210.
9. Морозов И. А., Толстой Н. И. Бить // Славянские древности: этнолингвистический словарь в 5-ти томах. – Т.1: А-Г. – М.: Междунар. отношения, 1995. – С.177-180.
10. Толстая С. М. Полесский народный календарь. Материалы к этнодиалектическому словарю: К-П // Славянский и балканский фольклор: Духовная культура Полесья на общеславянском фоне. – М.: Наука, 1986. – С.178-241.
11. Толстой Н. И. Фрагмент славянского язычества: архаический ритуал-диалог // Славянский и балканский фольклор: Этногенет. общность и типол. параллели. Сб. ст. – М.: Наука, 1984. – С.5-72.
12. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-русский край, снаряженной Императорским Русским Географическим обществом. Юго-западный отдел: Материалы и исследования, собранные П.П.Чубинским.- СПб., 1872-1878. – Т. 1-7.- Т. 3: Народный дневник.
13. Шульгина Л. Посічництво: (Програми до збирання матеріалів)// Збірник Історично-філологічного відділу (Укр. акад. наук). – К., 1925. – С.70.

ІІ. Фондові матеріали:

14. ІМФЕ. Відділ рукописів: Фонд 43-6. – Од.зб. 234. – 3 арк.
15. ЦНБ. Відділ рукописів: Фонд 1. – Од. зб. 33496. – 107 арк.

ІІІ. Географія обстежених поліських пунктів:

16. Зап. у 2000р. в смт Клесів Сарненського району Рівненської області від Смицької Анастасії Давидівни, 1931р.н.
17. Зап. у 1999р. в с.Балашівка Березнівського району Рівненської області від Іванчук Ольги, 1926р.н.
18. Зап. у 1999р. в с.Балашівка Березнівського району Рівненської області від Прокопчук Євдокії Юріївни, 1934р.н.
19. Зап. у 1999р. в с.Балашівка Березнівського району Рівненської області від Усач Марії Кононівни, 1935р.н.
20. Зап. у 1999р. в с.Білка Березнівського району Рівненської області від Євсенко Євгенії Юхимівни, 1930р.н.

21. Зап. у 1999р. в с.Білка Березнівського району Рівненської області від Євсенко Марії Іванівни, 1927р.н.
22. Зап. у 1999р. в с.Білка Березнівського району Рівненської області від Хіміної Віри Олександрівни, 1938р.н.
23. Зап. у 1999р. в с.Борове Рокитнівського району Рівненської області від Яремийчук Хівонії Терентіївни, 1926р.н.
24. Зап. у 1999р. в с.Вітковичі Березнівського району Рівненської області від Бойчук Ксенії Кузьмівни, 1936р.н.
25. Зап. у 1999р. в с.Вітковичі Березнівського району Рівненської області від Миронця Іллі Романовича, 1926р.н.
26. Зап. у 1999р. в с.Гланишів Переяслав-Хмельницького району Київської області від переселенки з с.Новий Мир Поліського району Київської області Кириленко Анастасії Федорівни, 1910р.н.
27. Зап. у 1999р. в с.Гланишів Переяслав-Хмельницького району Київської області від переселенки з с.Кливин Поліського району Київської області (родом із с.Олександрівка Наровлянського району Мозирської області) Клецко Валентини Іванівни, 1923р.н.
28. Зап. у 1999р. в с.Гланишів Переяслав-Хмельницького району Київської області від переселенки з с.Стара Рудня Поліського району Київської області Лісовської Антоніни Оникіївни, 1921р.н.
29. Зап. у 1999р. в с.Єрківці Переяслав-Хмельницького району Київської області від переселенки з с.Кливини Поліського району Київської області Стародуб Теофілії Сигизмундівни, 1930р.н.
30. Зап. у 1998-1999рр. в с.Кисоричі Рокитнівського району Рівненської області від Євпат Олександри Степанівни, 1918р.н.
31. Зап. у 2000р. в смт Клесів Сарненського району Рівненської області від Смицької Анастасії Давидівни, 1931р.н.
32. Зап. у 1999р. в с.Ковалин Переяслав-Хмельницького району Київської області від переселенки з с.Павловичі Поліського району Київської області Доманчук Надії Нестерівни, 1926р.н.
33. Зап. у 1999р. в с.Ковалин Переяслав-Хмельницького району Київської області від переселенки з с.Павловичі (Новий Мир) Поліського району Київської області Мушанок Катерини Іванівни, 1912р.н.
34. Зап. у 2000р. в с.Кураш Дубровицького району Рівненської області від Курачик Тамари Андріївни, 1951р.н.
35. Зап. у 1999р. в с.Лукаші Баришівського району Київської області від переселенки з с.Красне Чорнобильського району Київської області Омельченко Катерини Наумівни, 1938р.н.
36. Зап. у 1999р. в с.Лукаші Баришівського району Київської області від переселенки з с.Крива Гора Чорнобильського району Київської області Подубед Тетяни Григорівни, 1926р.н.
37. Зап. у 1999р. в с.Лукаші Баришівського району Київської області від переселенки з с.Крива Гора Чорнобильського району Київської області Семеняк Анастасії Андріївни, 1920р.н.
38. Зап. у 1999р. в с.Лукаші Баришівського району Київської області від переселенки з с.Машів Чорнобильського району Київської області Горбаченко Марії Данилівни, 1921р.н.
39. Зап. у 1999р. в с.Лукаші Баришівського району Київської області від переселенки з с.Машева Чорнобильського району Київської області Шульги Катерини Миронівни, 1913р.н.
40. Зап. у 1999р. в с.Лук'янівка Баришівського району Київської області від переселенки з с.Паришів Чорнобильського району Київської області Урупи Марії Саківни, 1924р.н.
41. Зап. у 1999р. в с.Мазінки Переяслав-Хмельницького району Київської області від переселенки з смт Поліське Київської області Кушніренко Любові Федотівни, 1938р.н.
42. Зап. у 2000р. в с.Немовичі Сарненського району Рівненської області від Карпової Олександри Василівни, 1931р.н.
43. Зап. у 2000р. в с.Немовичі Сарненського району Рівненської області від Мички Любові Кіндратівни, 1921р.н.

44. Зап. у 2000р. в с.Немовичі Сарненського району Рівненської області від Лавренчук Віри Макарівни, 1946р.н.
45. Зап. у 1999р. в с.Нетреба Рокитнівського району Рівненської області від Козла Антона Семеновича, 1928р.н. (родом із с.Чабель Сарненського району).
46. Зап. у 1999р. в с.Пасічна Баришівського району Київської області від переселенки з с.Стещина Поліського району Київської області Солодар Тетяни Ярофіївни, 1917р.н.
47. Зап. у 1999р. в с.Пологі Вергуни Переяслав-Хмельницького району Київської області від переселенки з с.Бобер Поліського району Київської області Андрійченко Надії Павлівни, 1920р.н.
48. Зап. у 1999р. в с.Пристроми Переяслав-Хмельницького району Київської області від переселенки з с.Стечанка Чорнобильського району Київської області Бойко Марії Іванівни, 1938р.н.
49. Зап. у 1999р. в с.Сезенків Баришівського району Київської області від переселенки з с.Королівка Поліського району Київської області (родом із с.Сидоровичі Іванківського району) Ющенко Антоніни Петрівни, 1935р.н.
50. Зап. у 1999р. в с.Сезенків Баришівського району Київської області від переселенки з с.Тараси Поліського району Київської області Конюшок Надії Олександрівни, 1943р.н.
51. Зап. у 1999р. в с.Стовпечне Овруцького району Житомирської області від Гавриловського Івана Карповича, 1932р.н. Матеріали А.Мазура.
52. Зап. у 1999р. в с.Стовп'яги Переяслав-Хмельницького району Київської області від переселенки з с.Буда-Варовичка Поліського району Київської області Дубович Єви Іванівни, 1915р.н.
53. Зап. у 2000р. в с.Федорівка Сарненського району Рівненської області від Жигули Єфросинії Кононівни, 1934р.н.
54. Зап. у 1999р. в с.Ярешки Баришівського району Київської області від переселенки с.Чистогалівка Чорнобильського району Київської області Літвин Катерини Сидорівни, 1929р.н.
55. Зап. у 1999р. в с.Яцьковичі Березнівського району Рівненської області від Шевчук Тамари Петрівни, 1922р.н.



Обряд «Водіння коня» у виконанні фольклорного гурту «Веснянка»
Рівненського міського Палацу дітей та молоді 1998р.

КОЛЯДКИ

В полі, полі

♩-234 *Одна* *Двое*

1. В по-лі, по - лі там но-ви-є дво - ри. Ра - дуй - са!

Ра - дуй-са зем - ле, і ти, си-не Бо - жий, нам на-ро-див - са!

1. В полі, полі там новіє двори. Радуйса!
Радуйса землє, і ти, Сине Божий, нам народивса!
2. Там новіє двори ще й нові ворота. Радуйса!
Радуйса землє, і ти, Сине Божий, нам народивса!
3. А на тих воротях пташки ночовалі. Радуйса!
Радуйса землє, і ти, Сине Божий, нам народивса!
4. Пташки ночовалі, злото позбивалі. Радуйса!
Радуйса землє, і ти, Сине Божий, нам народивса!
5. Злото позбивалі, в скриню поскладалі. Радуйса!
Радуйса землє, і ти, Сине Божий, нам народивса!
6. А у той же скрині аж дві причини. Радуйса!
Радуйса землє, і ти, Сине Божий, нам народивса!
7. А перша причина — то золотий перстень. Радуйса!
Радуйса землє, і ти, Сине Божий, нам народивса!
8. А друга причина — то павин веночок. Радуйса!
Радуйса землє, і ти, Сине Божий, нам народивса!
9. А золотий перстень на рученьци сяє. Радуйса!
Радуйса землє, і ти, Сине Божий, нам народивса!
Дай, Боже, щоб за рок дождалі!

Записав в 1999р. Ковальчук В.П. в с.Борове Рокитнівського р-ну
від Клятко І.І., 1923р.н., Єреметюк А.К., 1929р.н.

Нотація Гапон Л.Д.

Пан-господару, на твойму дворі



1. Пан-господару, на твойму дворі. Сятий вечор.
2. На твойму дворі зимня креніца. Сятий вечор.
3. Земніца впала - креніца стала. Сятий вечор.
4. А в той креніци Божая Маті. Сятий вечор.
5. Божая Маті все похожає. Сятий вечор.
6. Все похожає, сина рожає. Сятий вечор.
7. Роділа сина, сина сятого. Сятий вечор.
8. Сина сятого, сятого Петра. Сятий вечор.
9. Послала вона по всьому світи. Сятий вечор.
10. Щоб збиравіса й увсе сятіє. Сятий вечор.
11. Позбиравіса, посяділіса — Сятий вечор.
12. Аж немаєка одного шевца. Сятий вечор.
13. Й-одного шевца, сятого Петра. Сятий вечор.
14. Пошлемо по слуг сятого Ілю. Сятий вечор.
15. Де Петро бував — куди Господь послав. Сятий вечор.
16. Пу полю ходів — житечко родів. Сятий вечор.
17. По родінах ходів — худобу плодів. Сятий вечор.
18. По хатах ходів — здоров'єм делів. Сятий вечор.
19. Пан-господару, же зу сім словом. Сятий вечор.
20. Же зу сім словом — та й бувай здоров! Сятий вечор.
21. Да й бувай здоров, да й сяткуй здоров! Сятий вечор.
22. Ой, дай же, Боже, за рок дождаті! Сятий вечор.
23. Нам, колядничкам, кольодоваті. Сятий вечор.
24. А вам, здоровим, не загадваті! Сятий вечор!

Записав в 1998р. Ковальчук В.П. в с.Познань
Рокитнівського р-ну від Гладкевич М.Д., 1922р.н.

Нотація Гапон Л.Д.

На твойму дворі

♩-186



1. На твой - му дво - ре сто - їть бе - ре - за,
Ра - дуй - ся, зем - ле, Бог це - бе родь!

1. На твойму дворі стоїть береза,
Радуйся, землє, Бог тебе родь!
2. Тонка, висока, з листом широка.
Радуйся, землє, Бог тебе родь!
3. Єк зайшла тудя красная пані,
Радуйся, землє, Бог тебе родь!
4. Красная пані, пані да Вольга.
Радуйся, землє, Бог тебе родь!
5. Золоту росу де й попрусвала,
Радуйся, землє, Бог тебе родь!
6. Я ету росу да й позбірала.
Радуйся, землє, Бог тебе родь!

Записала в 1998р. Пархоменко Т.П. в с.Глинне Рокитнівського
р-ну від Ходакевич М.Ф., 1934р.н., Рябушиць Т.С., 1952р.н.

Нотація Гапон Л.Д.

Ой рано, рано кури попілі



1. Ой рано, рано кури попілі. Сетий вечур.
2. А ще пораньше Танечка встала. Сетий вечур.
3. Танечка встала, коску чесала. Сетий вечур.
4. Коску чесала да й заплетала. Сетий вечур.
5. Да й заплетала, в церковку ішла. Сетий вечур.
6. Гуйшла в церковку — сетци засялі. Сетий вечур.
7. Усе панічи шапки здеймалі. Сетий вечур.
8. — Чия то дочка в церковку войшла: Сетий вечур.
9. Чи то поповна, чи королювна? Сетий вечур.
10. — Я не поповна, не королювна — Сетий вечур.
11. Славного батька славная дочка. Сетий вечур.
12. Славная дочка пані Танечка. Сетий вечур.
13. А за тим словом — бувай здорова! Сетий вечур.
14. Бувай здорова, сеткуй здорова! Сетий вечур.
15. Ой бодай. Боже, за год дождаті. Сетий вечур.
16. Нам, коляднічкам, кольодуваті, Сетий вечур.
17. А вам, здоровім, да й загадваті! Сетий вечур.

Записав в 1998р. Ковальчук В.П. в с.Кам'яне
Рокитнівського р-ну від Кравчук Г.С., 1925р.н.

Нотація Гапон Л.Д.

Ой понад лєском

$\text{♩} = 234$

1. Ой по - над лєс - ком со - ней - ко ся - є,
Ой Ся - тий ве - чор, Ся - те Ро - жєст - во!

1. Ой понад лєском сонейко сяє,
Ой Сятий вечор, Сяте Рожество!
2. Там пан же Васіль коня сєдлає,
Ой Сятий вечор, Сяте Рожество!
3. Коня сєдлає, ще й навучає:
Ой Сятий вечор, Сяте Рожество!
4. — Ой, коню, коню, запродам тебе,
Ой Сятий вечор, Сяте Рожество!
5. Запродам тебе в чужу сторону,
Ой Сятий вечор, Сяте Рожество!
6. В чужу сторону чужому пану,
Ой Сятий вечор, Сяте Рожество!
7. Чужому пану за малу цену.
Ой Сятий вечор, Сяте Рожество!
8. — Пан-хазяїну, жаль тобі буде,
Ой Сятий вечор, Сяте Рожество!
9. Жаль тобі буде, мене оддасі,
Ой Сятий вечор, Сяте Рожество!
10. Мене оддавши, мало узявши.
Ой Сятий вечор, Сяте Рожество!

Записав в 1998р. Ковальчук В.П. в с.Познань
Рокитнівського р-ну від Гладкевич М.Д., 1922р.н.

Нотація Гапон Л.Д.

На твойму дворі дуб зеленистой



1. На твойму дворі дуб зеленистой. Святий вечір.
2. Одна користь — та й корень дуба, Святий вечір.
3. Друга користь — та й серед дуба, Святий вечір.
4. Третя користь — та й в версі дуба. Святий вечір.
5. Он корень дуба — чорніє бобри, Святий вечір.
6. Посеред дуба — яриє пчолкі, Святий вечір.
7. А в версі дуба — ясні соколи. Святий вечір.
8. Хто бобри воб'є — шубу добуде. Святий вечір.
9. Соколи зніме — красний пан буде. Святий вечір.

Записала в 1999р. Пархоменко Т.П. в с.Нетреба
Рокитнівського р-ну від Козел А.С., 1928р.н.

Нотація Гапон Л.Д.

Ой там Ганнуся житечко жала



1. Ой там Ганнуся житечко жала,
Ой Сятий вечор, Сяте Рождество!
- 2.. Житечко жала, в три ряди клала.
Ой Сятий вечор, Сяте Рождество!
3. Прийшло до єе семсот молодцов
Ой Сятий вечор, Сяте Рождество!
4. Да беруть єе з чистого поля.
Ой Сятий вечор, Сяте Рождество!
5. — Не береть мене з чистого поля —
Ой Сятий вечор, Сяте Рождество!
6. Да береть мене в батька за столом.
Ой Сятий вечор, Сяте Рождество!
7. Батько за столом куклю* справляє,
Ой Сятий вечор, Сяте Рождество.
8. Сестра на скам'є хустьє** кацєє,
Ой Сятий вечор, Сяте Рождество!
9. Й-а брат на дворє коня сєдлає,
Ой Сятий вечор, Сяте Рождество!
10. Коня сєдлає, з конєм говорить:
Ой Сятий вечор, Сяте Рождество!
11. — Ой, коню, коню, я тебє продам,
Ой Сятий вечор, Сяте Рождество!
12. Я тебє продам за малу цєну.
Ой Сятий вечор, Сяте Рождество!
13. За малу цєну, за сто червону,
Ой Сятий вечор, Сяте Рождество!
14. За сто червоних да й не лічаних.
Ой Сятий вечор, Сяте Рождество!

* Кукля (кукла) - клубок рибальських тенет, ** Хустьє - напрана білизна

Записав в 1998р. Ковальчук В.П. в с.Глинне Рокитнівського р-ну від
Лукевич А.Г., 1951р.н., Загулиций Г.М., 1929р.н., Ходакевич М.Ф., 1934р.н.,
Горицець Х.Ф., 1937р.н. та жителя села Петра Андрійовича, 1930р.н.
Нотація Гапон Л.Д.

Пасла Галюхна чотири воли

$\text{♩}=186$

2. Ох, а па-су - чи, дай по-гу - би - ла пуд бо - ром,

Ой там пуд бо - ром, пуд зе - ле-не-нь - ким я - во - ром.

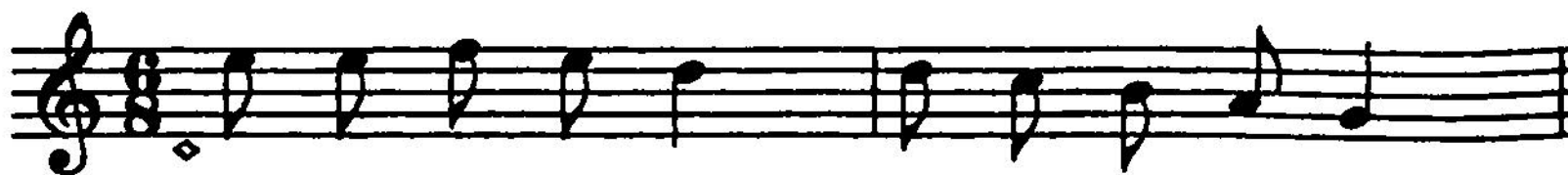
1. Пасла Галюхна чотири воли пуд бором,
Ой там пуд бором, пуд зелененьким явором.
 2. Ох, а пасучи, да й погубила пуд бором,
Ой там пуд бором, пуд зелененьким явором.
 3. Іді ж, батеньку, волики знайдеш пуд бором,
Ой там пуд бором, пуд зелененьким явором.
 4. Пошов батенько — волов не знайшов пуд бором,
Ой там пуд бором, пуд зелененьким явором.
 5. Волов не знайшов, додому прийшов пуд бором,
Ой там пуд бором, пуд зелененьким явором.
 6. Їді, матухно, волики знайдеш пуд бором,
Ой там пуд бором, пуд зелененьким явором.
 7. Пошла матухна — волов не найшла пуд бором,
Ой там пуд бором, пуд зелененьким явором.
 8. Їді миленький ...
- ... (зак. касети)

Записав в 1998р. Ковальчук В.П. в с.Кам'яне Рокитнівського
р-ну від учасників фольклорного гурту.

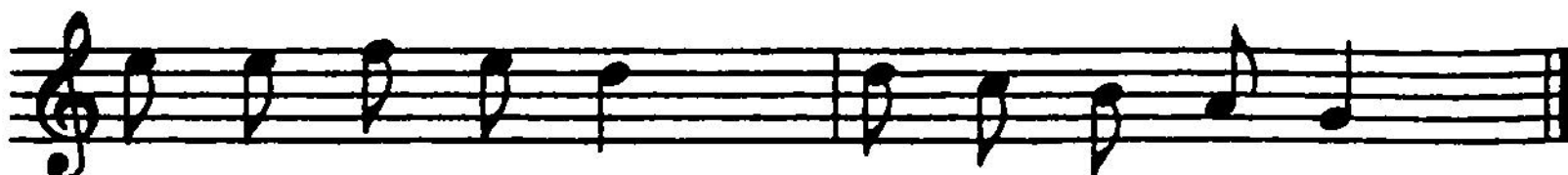
Нотація Гапон Л.Д.

Ой в полі, полі грушка стояла

♩ = 138



1. Ой в по - лі, по - лі груш - ка сто - я - ла.



Ой Се - тий ве - чор, Се - те Ро - жес - тво.

1. Ой в полі, полі грушка стояла.
Ой Сетий вечор, Сете Рождество!
2. До тоє грушки стежка втоптана.
Ой Сетий вечор, Сете Рождество!
3. Хто її втоптав — красная пані,
Ой Сетий вечор, Сете Рождество!
4. Красная пані, пані Маруся.
Ой Сетий вечор, Сете Рождество!
5. Стежку втоптала — грушке збирала,
Ой Сетий вечор, Сете Рождество!
6. Грушке збирала, в рукавець клала.
Ой Сетий вечор, Сете Рождество!
7. З рукавця брала, діткам давала,
Ой Сетий вечор, Сете Рождество!
8. Діткі поєлі да ще схотєлі.
Ой Сетий вечор, Сете Рождество!
9. З уцього слова — бувай здорова!
Ой Сетий вечор, Сете Рождество!
10. Бувай здорова, красная пані,
Ой Сетий вечор, Сете Рождество!
11. Красная пані, пані Маруся!
Ой Сетий вечор, Сете Рождество!

Записав в 1998р. Ковальчук В.П. в с.Глинне Рокитнівського
р-ну від Лукевич А.Г., 1951р.н., Загульций Г.М., 1929р.н.,
Ходакевич М.Ф., 1934р.н., Горщець Х.Ф., 1937р.н. та жителя
села Петра Андрійовича, 1930р.н. Нотація Гапон Л.Д.

ЩЕДРІВКИ

ІЩодрий вечор

$\text{♩} = 192$

1. Щод - рий вс - чор, доб - рий вс - чор

Доб - рим лю - дям на весь вс - чор!

1. Щодрий вечор, добрий вечор!
Добрим людям на весь вечор!
2. Чи дома, дома сам пан-господар?
А я знаю, що вун дома,
3. Сидить вдома в кінці стола.
На йом шуба, шуба люба,
4. На той шубі чиндокора*,
На той чиндокорі каліточка**,
5. А в той каліточці сто червоних,
Сто червоних нелічоних.
6. Зародь, Боже, жито-пшеніцу,
Жито-пшеніцу, всяку пашніцу!

* чиндокора — пояс із шовкової чи напівшовкової тканини

* каліточка — гаманець

Записала в 1998р. Українець А.М. в с.Познань
Рокитнівського р-ну від Колодич Д.Я., 1926р.н.

Нотація Гапон Л.Д.

Чи вдома, вдома сам пан-господар?

$\text{♩} = 288$

2. А ко - лі вдо - ма, то на - дєнь шуб - ку,

Щод - рий ве - чор, с'я - тий Ва - сі - ле!

1. Чи вдома, вдома сам пан-господар?
Щодрий вечор, с'ятий Васіле!
2. А колі вдома, то надєнь шубку.
Щодрий вечор, с'ятий Васіле!
3. Та надєнь шубку, вийди на йулку.
Щодрий вечор, с'ятий Васіле!
4. Вийди на йулку, стань да й послушай,
Щодрий вечор, с'ятий Васіле!
5. Да й стань послушай, що в хмарі гудє.
Щодрий вечор, с'ятий Васіле!
6. Що в хмарі гудє — сам Господь іде.
Щодрий вечор, с'ятий Васіле!
7. Сам Господь іде ще й роє веде,
Щодрий вечор, с'ятий Васіле!
8. Все роє веде да й розсилає,
Щодрий вечор, с'ятий Васіле!
9. Да й розсилає, да й розпитває:
Щодрий вечор, с'ятий Васіле!
10. — Летіте, пчолки, по новіченьки,
Щодрий вечор, с'ятий Васіле!
11. По новіченьку, по старіченьку.
Щодрий вечор, с'ятий Васіле!
12. Сита ситити — синів женити,
Щодрий вечор, с'ятий Васіле!
13. Свечкі сукаті — дочки даваті.
Щодрий вечор, с'ятий Васіле!

Записав Ковальчук В.П. 1998р. в с.Березове Рокитнівського р-ну
від Крутіч Р.Г., 1930р.н. Нотація Гапон Л.Д.

Ой у Кийові на мостирові

$\text{♩} = 240$

Одна *Двоє*

1. Ой у Кийові на мостирові

Щодрий вечор, сятий Василе,

1. Ой у Кийові на мостирові
Щодрий вечор, сятий Василе!
2. Сятеє булі, церкву робілі
Щодрий вечор, сятий Василе!
3. З двома верхами, з трома й окнами.
Щодрий вечор, сятий Василе!
4. Перше й-окенце — яснее сонце,
Щодрий вечор, сятий Василе!
5. Друге й-окенце — ясен місяцу,
Щодрий вечор, сятий Василе!
6. Третє й-окенце янгол й-улетєв.
Щодрий вечор, сятий Василе!
7. Янгол й-улетєв, на престолі сєв,
Щодрий вечор, сятий Василе!
8. На престолі сєв, головку схилив,
Щодрий вечор, сятий Василе!
9. Головку схилив, слъозками й облив.
Щодрий вечор, сятий Василе!
10. Й-а з тої слъозки Дунай розлівса,
Щодрий вечор, сятий Василе!
11. А в том Дунає сам Бог купавса,
Щодрий вечор, сятий Василе!
12. Сам Бог купавса да й наражавса.
Щодрий вечор, сятий Василе!

Записав в 1998р. Ковальчук В.П. в с.Дроздинь Рокитнівського
р-ну від Кузьміч Н.Х., 1924р.н., Кузьміч Д.О., 1926р.н.
Нотація Гапон Л.Д.

Щедрий вечор

♩ = 96

1. Щед - рий ве - чор, доб - рий ве - чор

Доб - рим лю - дям на весь ве - чор!

1. Щедрий вечор, добрий вечор
Добрим людям на весь вечор!
2. Зробим свічку воскову,
Підем в клуню й-у в нову.
3. А в тий клуні Господь ходить,
Добрий вечор, Щодрий вечор!
4. Жито родить і пшеницу,
Добрий вечор, Щедрий вечор!

*Записала в 1998р. Молодцова Л.П. в с.Малі Телковічі
Володимирецького р-ну від учасників фольклорного гурту.*

Нотація Гапон Л.Д.

Ой на святий день

$\text{♩} = 156$



4. Всі ро - ї ве - де, да й роз - си - ла - є:

Щод - рий ве - чор, свя - тий Ва - сі - ле!

1. Ой на святий день, да й на Васіле,
Щодрий вечор, святий Васіле!
2. Що в хмарі гуде — Божка Маті йде.
Щодрий вечор, святий Васіле!
3. Божка Маті йде, всі роє веде,
Щодрий вечор, святий Васіле!
4. Всі рої веде да й розсилає:
Щодрий вечор, святий Васіле!
5. — Садєтца, пчолки, в поновіченьки,
Щодрий вечор, святий Васіле!
6. Ой а я сяду в старий старинє,
Щодрий вечор, святий Васіле!
7. В старой старинє, в старому дубє.
Щодрий вечор, святий Васіле!

Записала в 1998р. Українець А.М. в с.Познань
Рокитнівського р-ну від Колодін Д.Я., 1926р.н.

Нотація Гапон Л.Д.

Щось в хмарі гуде

$\text{♩} = 264$



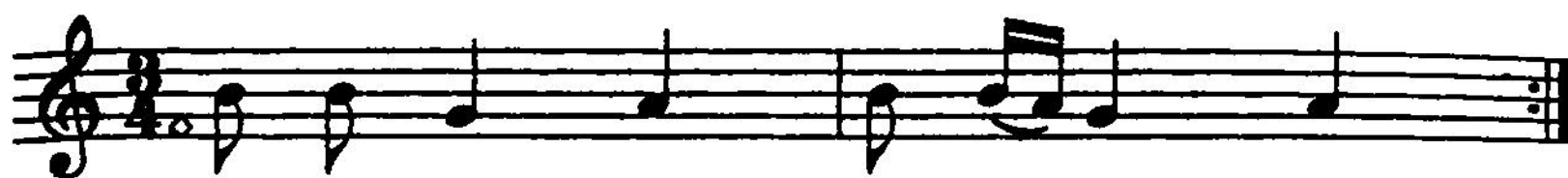
1. Щось в хма-рі гу - де — Бо - жа Ма - ти йде.
Щод - рий ве - чор, Ся - тий Ва - сі - ле!

1. Щось в хмарі гуде — Божа Мати йде.
Щодрий вечор, сятий Васіле!
2. Божа Мати йде, все роє веде,
Щодрий вечор, сятий Васіле!
3. Все роє веде да й розсилає,
Щодрий вечор, сятий Васіле!
4. Все розсилає, все розказває:
Щодрий вечор, сятий Васіле!
5. — Летете, пчолки, да й над вишенькой,
Щодрий вечор, сятий Васіле!
6. Ой а я сяду старом в старіне,
Щодрий вечор, сятий Васіле!
7. Старом в старіне, в старому дому
Щодрий вечор, сятий Васіле!
8. Свечкі сукаті — дочкі даваті,
Щодрий вечор, сятий Васіле!
9. Сеті сетіті — сини женіті.
Щодрий вечор, сятий Васіле!

Записав в 1998р. Ковальчук В.П. в с.Глинне Рокитнівського р-ну
від Лукевич А.Г., 1951р.н.; Загульций Г.М., 1929р.н.;
Ходакевич М.Ф., 1934 р.н.; Горошцець Х.Ф, 1937р.н. та жителя
села Петра Андрійовича, 1930р.н.. Нотація Гапон Л.Д.

Гиля, гиля, на Василя

Л.102



Ги - ля, ги - ля, на Ва - си - ля
Бо - жа Ма - ти, во - ду бра - ла

...



Дай-те щод - рув - ки пи - ру - жо - чок.

Гиля, гиля, на Василя
Божя Мати воду брала
На кружечок вилівала,
А з кружечка на пеньочок —
Дайте щодрувки пиружочок.

Записав в 1998р. Ковальчук В.П. у с.Залав'я
Рокитнівського р-ну від Смик П.Т., 1911р.н.

Нотација Гапон Л.Д.

Людмила ПОНОМАР

*Одяг Рівненщини на тлі суміжних систем
або комплексне дослідження
західнополіського одягу та назв
його елементів в ареальному аспекті*

Етнокультурна специфіка сфери одягу в кожний конкретний історичний період характеризується на терені України показниками спорідненого, спільного. Водночас вона не виглядає територіально однамнітною, а несе в собі самобутні неповторні риси, властиві тому чи іншому українському регіону, і Полісся, зокрема його західна частина, не є тут винятком.

Історико-етнографічна своєрідність Західноукраїнського Полісся серед інших чинників значною мірою визначається його географічним розташуванням, зокрема безпосереднім сусідством з Білоруссю і Польщею. Воно є частиною одного з прадавніх регіонів Славії, а за однією із наукових гіпотез — частиною слов'янської прабатьківщини [1]. Не випадково традиційно-культурна спадщина Західного, як і всього, Полісся завжди викликала помітний науковий інтерес. За останні десятиріччя, з розвитком сучасних комплексних напрямків і методик досліджень, він значно підвищився серед представників історико-гуманітарних дисциплін, зокрема з боку славістів, етнологів та етнолінгвістів [2].

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю докладної фіксації та ареалогічної інтерпретації одягу Західного Полісся, уточнення внутрішнього західнополіського етнографічного членування. Звернення до цієї теми є актуальним, оскільки вивчення одягу Західного Полісся та назв його елементів ще не було об'єктом спеціального дослідження. Вибір Західного Полісся зумовлений не тільки архаїкою цього регіону в етнокультурному відношенні, а й тим, що нові відомості, зібрані за спеціальною програмою у науково-пошукових експедиціях, засвідчили необхідність нового підходу до інтерпретації матеріалу з одягу Полісся, класифікації локальних комплексів цього регіону.

Серед етнографів є різні погляди на вивчення етнографічних комплексів поліського костюма. Одні дослідники розглядають одяг північних районів Волинської, Рівненської, Житомирської областей як один комплекс одягу Правобережного Полісся, виділяючи при цьому одяг Волині або Волинського Полісся [3]; інші розрізняють два комплекси: західнополіський (одяг Волинської та Рівненської обл.) і центрально-поліський комплекси (одяг Житомирської обл.) [4].

У результаті комплексного вивчення народного одягу Західного По-

лісся (к. XIX - поч. XXст.), у тому числі взаємозв'язку предметів і термінів для позначення назв елементів убрання, географії їх поширення (було картографовано 177 н.п. Волинської та Рівненської областей). Було встановлено, що на цій території та у говірках, що на ній побутують, закономірно і послідовно простежується як протиставлення різних видів одягу та його комплексів, так і протиставлення назв, що їх позначають.

Одяг Рівненщини виділяється самобутнім комплексом, різновидами, назвами елементів, характеризується рисами, спільними для одягу Волинської та Житомирської областей, але водночас має й етнолокальну специфіку.

Типовим для Волинської та деяких суміжних територій Рівненської області є традиційний комплекс одягу з полотняною спідницею, що відсутній на Житомирщині. Оздобленням, що є важливою етнокультурною характеристикою, розрізняються полотняні спідниці Волинської та Рівненської областей. На всій території Волинської та у деяких населених пунктах Зарічненського, Володимирецького районів Рівненської області поширена спідниця з вибіленого полотна (часто полотно ткане вибіленими і невибіленими нитками — білими і сивими пасками, що створює своєрідний смугастий колорит тканини), переважно п'ятипілкова, переткана внизу суцільними смугами (посередині, найчастіше, ширшою). У інших районах Рівненського Полісся змінюється оздоблення спідниці, крій: у Дубровицькому районі біла спідниця виготовлена з рідко затканої лляної тканини — серпанку і оздоблена вузькими червоними смужками вгорі або на бічних пілках; у деяких селах Дубровицького і Сарненського районів побутує біла спідниця без оздоблення — чиста або поширюється лише фарбована спідниця, фіксується також інший тип поясного одягу — носіння двох вовняних пілок — запасок, двох полотняних фартухів поверх сорочки. Матеріал засвідчив, що комплекс з білою полотняною спідницею далі на схід не поширюється. У північних районах Житомирської області, де відсутній комплекс одягу з білою спідницею, побутував інший давній комплекс — носіння двох вовняних або полотняних запасок поверх сорочки. У деяких селах Коростенського, Ємільчинського районів були відомі полотняні пілки — запаски, які одягали поверх сорочки; зверху одягали навіть фартух («хвартух»). Інформатори зазначали, що вовняна спідниця з'явилася пізніше. Ці відомості свідчать про поширення незшитого поясного одягу — костюма з двох запасок, яких вийшов з ужитку в к. XIX — на поч. XXст. Вовняна пілка запаска, яка поширена на всій території Житомирщини, у напрямі на захід, у районах Рівненської області фіксується рідко, також змінюється характер її оздоблення — орнаментальні смуги заступаються вузькими суцільними смугами.

Протиставляється кроєм та оздобленням традиційний довгополий одяг із сукна з овечої вовни: на Волинському та Рівненському Поліссі він шився в основному з клинами (вусами), вставленими з боків, і

прикрашався кольоровими вовняними шнурами, а на Житомирському Поліссі — зі зборками (заборами) в талії без прикрас. На Житомирщині поширені різновиди верхнього одягу, що охоплюють весь ареал — деякі з них зрідка фіксуються в Рівненській та Волинській областях: чоловічий одяг прямого покрою з відлогою; верхній одяг з дрібними зборками в талії; одяг з ватною підбивкою; довгий жіночий атласний одяг, жіночий каптан, комір та низ якого підшиті хутром. На Рівненському Поліссі виділяється також різновид верхнього одягу із складками.

Своєрідний колорит народного костюма створює тканинний орнамент чи вишивка полотняних сорочок. На сорочках Старовижівського району основна орнаментальна смуга розміщена на вуставці, а не по верхній частині рукава, як на рівненських сорочках. У північно-західних районах (Ратнівський, Любомський райони), а також у Камінь-Каширському районі Волинської області поширені і такі типи оздоблення: переткані смуги, розміщені на вуставці та по всьому рукаву, іноді ще на пазусі; тканими та вишитими смугами прикрашались вуставка, рукав вгорі та біля манжет. Орнаментальні смуги органічно поєднувались із оздобленням низу полотняних спідниць та фартухів. Очевидно, ці особливості оздоблення збільшують комплекс ознак, які сприяють виділенню західнополіського ареалу. Якщо порівняти житомирські і рівненські сорочки, то останні — здебільшого коротші, без прикрашеного подолу (який засвідчує побутування незшитого типу поясного одягу); оздоблення по всьому рукаву, характерне для житомирських сорочок, поступово змінюється перетканими смужками вгорі, також поширюється стоячий комір. За характером оздоблення сорочок виділяються своєрідні костюми у Сарненському, Володимирецькому, Зарічненському, Дубровицькому районах Рівненської області. Найбільш подібні до житомирських сорочки з Сар-



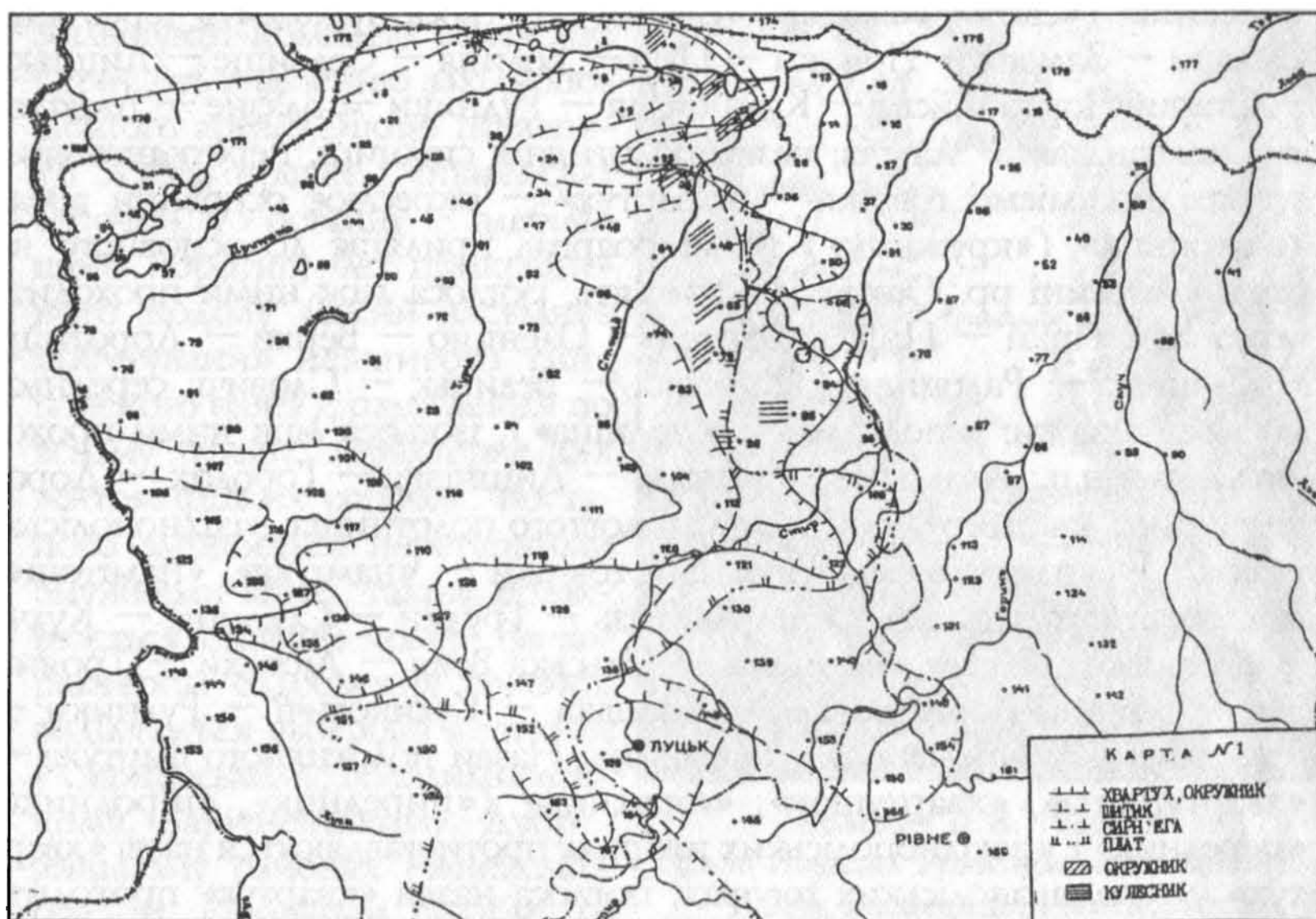
Колодич Д.Я. 1926 р.н.
Село Познань Рокитнівського району.
1998р. Експедиція Рівненського
фольклорно-етнографічного товариства.

ненського, Володимирецького районів: оздоблення так само розташоване вздовж рукава, відкладний комір, але полотно грубше, часто конопляне, низ не оздоблений, тому вони коротші, без прикрашеного подолу. У Зарічненському районі перебрані узорі розміщені тільки вгорі — вузька смужка на вставці, ширша — по рукаву. Окремо виділяються сорочки з сіл Дубровицького району, у яких неширока червона смужка прикрашала рукав тільки внизу. Такі сорочки, як і спідниці та фартухи з трьох пілок, що також вирізнялись оздобленням — смужки ткались у верхній частині, були пошиті з «серпанку» і надавали всьому костюму своєрідний колорит.

У досліджених говірках простежується чітке протиставлення назв. Матеріали дослідження назв елементів одягу Полісся засвідчують, що частина їх об'єднує території Волинського, Рівненського, Житомирського Полісся, а частина протиставляє. Саме цими назвами чітко протиставляються райони Волинської області з одного боку і райони Рівненщини, Житомирщини — з іншого. Частина назв одягу Західного Полісся окреслює ареали, межа між якими збігається з межею між західнополіськими та середньополіськими говірками (приблизно між Стиром і Горинню), визначеною в Атласі української мови(5). Такі ареали утворюють назви давнього традиційного одягу в західнополіських говірках, які протиставляються назвам одягу у середньополіських говірках, наприклад: назви різновиду верхнього довгополого одягу із сукна з овечої вовни у західнополіських говірках такі: «сирніга» («сирнега», «сернега», «серняга», «серміга», «сирмега»), середньополіські говірки — «свита» («світа», «свитка», «світка»), ізоглоса проходить через н.п.: Самари — Залухів — Гірники — Цир — Волиця — Седлище — Лишівка — Старий Чорторийськ — Куликовичі — Рудники — Злазне — Дюксин — Олександрія — Лаврів; назви полотняної спідниці, перетканої внизу: західнополіські говірки — «хвартух» — окреслює основний ареал «окружник» («кружник») — мікроареал прилягає до основного на сході у басейні рр. Стохід та Прип'ять, ізоглоса між ними проходить через н.п.: Гірки — Цир — Волиця — Олено — Верхи — Доротище — Сошино — Радошин — Кашівка — Велицьк — Словичі; середньополіські говірки: «сподниця» («сподніца»), ізоглоса між ними проходять через н.п.: Дольськ — Мульчиці — Лишівка — Городок — Доросині; назва давнього убору у вигляді довгого полотнища: західнополіські говірки — «плат», середньополіські говірки — «намітка», «намітець», ізоглоса проходить через н.п.: Люб'язь — Грудки — Седлище — Кухче — Кухочка Воля — Лишівка — Більська Воля — Любахи — Троянівка — Старий Чорторийськ — Кашівка — Куликовичі — Рудники — Тростянець — Кременець — Криниця. Назви полотняного фартуха — «хвартушина», «хвартушок», «піредник» («пиредник», «піродник», «передник») у західнополіських говірках протиставляються назві «хвартух» у середньополіських говорах, ізоглоса назви «хвартух» проходить через н.п.: Дольськ — Люб'язь — Зарудичі — Кухче — Борове — Лиш-

нівка — Троянівка — Лісове — Корост — Рудники — Тростянець — Білин.

У західнополіських говірках основний ареал назви шкіряного пояса окреслює лексема «шитик» («шитік»), яка, очевидно, витіснила давніший ареал лексеми «папруга» («попруга»), що зберігся як невеликий ареал у західній частині Полісся і в середньополіських говірках утворює протиставний ареал. Ізогласа лексеми «шитик» («шитію»), що відділяє на сході протиставний ареал лексеми «папруга» («попруга»), проходить через н.п.: Борки — Самари — Залухів — Велика Глуша — Цир — Бірки — Добре — Седлище — Нуйно — Сошичне — Верхи — Градиськ — Троянівка — Кашівка — Сокіл — Тростянка — Піддубці — Лаврів — Буяни — Хорохорин — Купичів — Овадне — Рісне — Гайки — Радехів, має продовження у берестейських говірках на півночі (к. Б. 48). Назва фіксується у деяких волинських говірках на півдні; ізогласа «папруга» («попруга») проходить через н.п.: Дольськ — Зарудичі — Волиця — Седлище — Більська Воля — Городок — Кукли — Куликовичі — Старосілля — Тростянець — Городище — Вронів; продовжується у берестейських говірках на півночі та волинських говірках на півдні. Ізогласа «сирнега», віддаляючи берестейські й деякі говірки Волинської області на півночі, окреслюється східніше ізогласи «шитик» і відмежовує протиставний ареал лексем «свита» («світа»), «свитка» («світка»). Вона проходить через н.п.: Гірники — Самари — Велика Глуша — Цир — Седлище — Лишнівка — Карасин — Більська Воля — Цміни —



До розмежування західнополіського говору.

Старий Чортоторийськ — Куликовичі — Рудники — Сильне — Дюксин — Олександрія — Бронів — Піддубці — Буяни — Коршів — Лаврів, має продовження у частині волинських говірок (к. Б. 48). Ізогласа «свита», «свитка» проходить через н.п.: Мохро — Гірки — Люб'язь — Воля — Мульчиці — Любахи — Малий Стидин — Злазне — Бронів — Забороль — Великий Житин і продовжується у волинських говірках.

Ізогласа «плат» прозодить через н.п.: Дивин — Дольськ — Люб'язь — Зарудичі — Грудки — Седлище — Лишнівка — Карасин — Городок — Кашівка — Куликовичі — Рудники — Тростянка — Лаврів — Хорохорин — Березовичі — Макростав — Павлівка, має продовження у берестейських говірках, польських говірках (із значенням «хустка») Ізогласа «намітка», «намітець», що формує протиставний ареал, проходить через н.п.: Мохро — Заозір'я — Волиця — Кухотська Воля — Мульчиці — Більська Воля — Лісове — Кукли — Старий Чортоторийськ — Малий Стидин — Городище — Піддубці — Забороль — Вербаїв — Коршів, продовжується у берестейських, білоруських говірках на півночі і волинських на півдні (к. Б. 49). Два великі ареали, утворені лексемами «хвартух» на заході та «сподниця» на сході, розділені островним мікроареалом назви «окуржник» («ікружник»), що охоплює говірки: Дольськ, Зарудчі, Карасин, Городок, Доросині, Верхи, Седлище, а також поодинокими назвами «кулесник» («колесник», «околесник», «околясник», «околісник»).

Ареал назви «хвартух» та прилягаючий мікроареал лексеми «окуржник», а також говірки сіл Кукли та Лісове Маневицького району, де поширена назва «кулесник», представляють західний тип спідниці. За цим ареалом виразно окреслюється ареал назви «сподниця» («сподніца»), що засвідчив руйнування спідниці західнополіського типу, межа між ними проходить через н.п.: Дуричі — Збураж — Гірки — Самари — Гірки — Дольськ — Люб'язь — Зарудчі — Седлище — Лишнівка — Мульчиці — Карасин — Цміни — Лісове — Кукли — Рудники — Сокіл — Новий Мосир — Туличів — Купичів Березовичі — П'ятидні (к. Б. 48). Ізогласа «сподніца» проходить через н.п.: Мохро — Заозір'я — Кухче — Волиця — Кухотська Воля — Бишляк — Більська Воля — Градиськ — Ромейки — Дубове — Поворськ — Куликовичі — Малий Стидин — Старосілля — Доросині — Війниця — Заріччя — Стенжаричі — Верба — Соловичі — Люблинець — Радехів (К. 1, 2)

У західнополіських говірках засвідчено назви, які відсутні у середньополіських говірках: «бурка» (вовняна спідниця), «тасьонка» (вовняний домотканий пояс), «сукман» (різновид свити з овечого сукна), «нагавиці» (чоловічі штани), «кешня», «колешня» (штанина), «кечка» («кичка», «кічка») (дерев'яний обруч або мотузок з льону, на який заміжня жінка закручувала волосся) — ці лексеми утворюють ареали у північно-західній частині або вздовж західного кордону. У ряді сіл на північному заході відсутня назва «кечка» або «кимбалка» і «реалія» — дерев'яний обручик, на який

укладали волосся молодії, що було ознакою переходу її до стану жінок.

Дослідження традиційного одягу Полісся та назв його елементів показало, що поєднання ізоглос та ізограм засвідчує виділення різних типів одягу. Це особливо виразно спостерігається при дослідженні полотняної спідниці. За поширенням білої полотняної спідниці та її назв, поліську територію можна умовно розглядати як послідовну зміну одного ареалу реалемному іншим: А — Б — В. Ареал А характеризується у плані реалемному: поширення білої перетканної внизу смугами; у плані номінативному — назви «хвартух», яка окреслює основний ареал на Західному Поліссі, ареал Б — перехідний, у якому відбувається зміна назв, зневирознення цього типу реалії — вклинення інших компонентів оздоблення, крою. Умовна лінія між ареалами А і Б накладається на ізоглосу лексеми «хвартух».

Ареал Б умовно поділено на три частини: 1 — ареал, у якому зберігається спільність у плані реалемному, однак у плані номінативному чітко виділяються мікроареали назв — «кружний» («окружний»), «кулесний» («околесний») (Маневицький, Любешівський, Рожищинський р-ни Волинської області, Володимирецький район Рівненської обл. — Мульчиці), «портюх» (Зарічненський район Рівненської області), «спудниця» («сподніца»); 2 — ареал, у якому в реалемному плані з'являються всі компоненти крою та оздоблення: у Дубровицькому районі окреслюються нові мікроареали (білої спідниці, виготовленої з «серпанку» з оздобленням вгорі та на бічних пілках — ареал назв «сукня», «сподніца»; побутування білої спідниці без оздоблення (Дубровицький, Сарненський р-ни); фіксується інший тип одягу — одягання поверх сорочки двох вовняних запасок або двох полотняних фартухів (Сарненський р-н); ареал В — відсутність білої полотняної спідниці. Умовна лінія між ареалами Б та В проходить через н.п.: Кам'яне — Блажове — Кисоричі.

Ареал лексеми «хвартух», де злилися ізоглоса та ізопрагма, дає право говорити про виділення західнополіського типу одягу. Матеріал засвідчив, що у напрямі поширення на захід відбувається заступлення, руйнування типу реалії. Навпаки, у цьому напрямі відбувається заступлення іншої реалії — вовняної пілки — запаски. Епіцентр назви знаходиться на території північних районів Житомирської області, де вона утворює суцільний ареал. У напрямі на захід (Рокитнівський, Сарненський райони Рівненської області) назва й реалія фіксуються рідше, орнаментальні смужки змінюються на вузькі суцільні. Територія Рівненського Полісся стала перехідним ареалом, у якому спостерігаються основні елементи одягу Волинського й Житомирського Полісся та їх назви. Матеріали про одяг з території Волинської, Рівненської, Житомирської областей засвідчили також наявність поряд зі спільними назвами та етнографічними рисами істотних відмінностей, що сягають далекого минулого. Подібно спостерігаються також накладання ізоглос

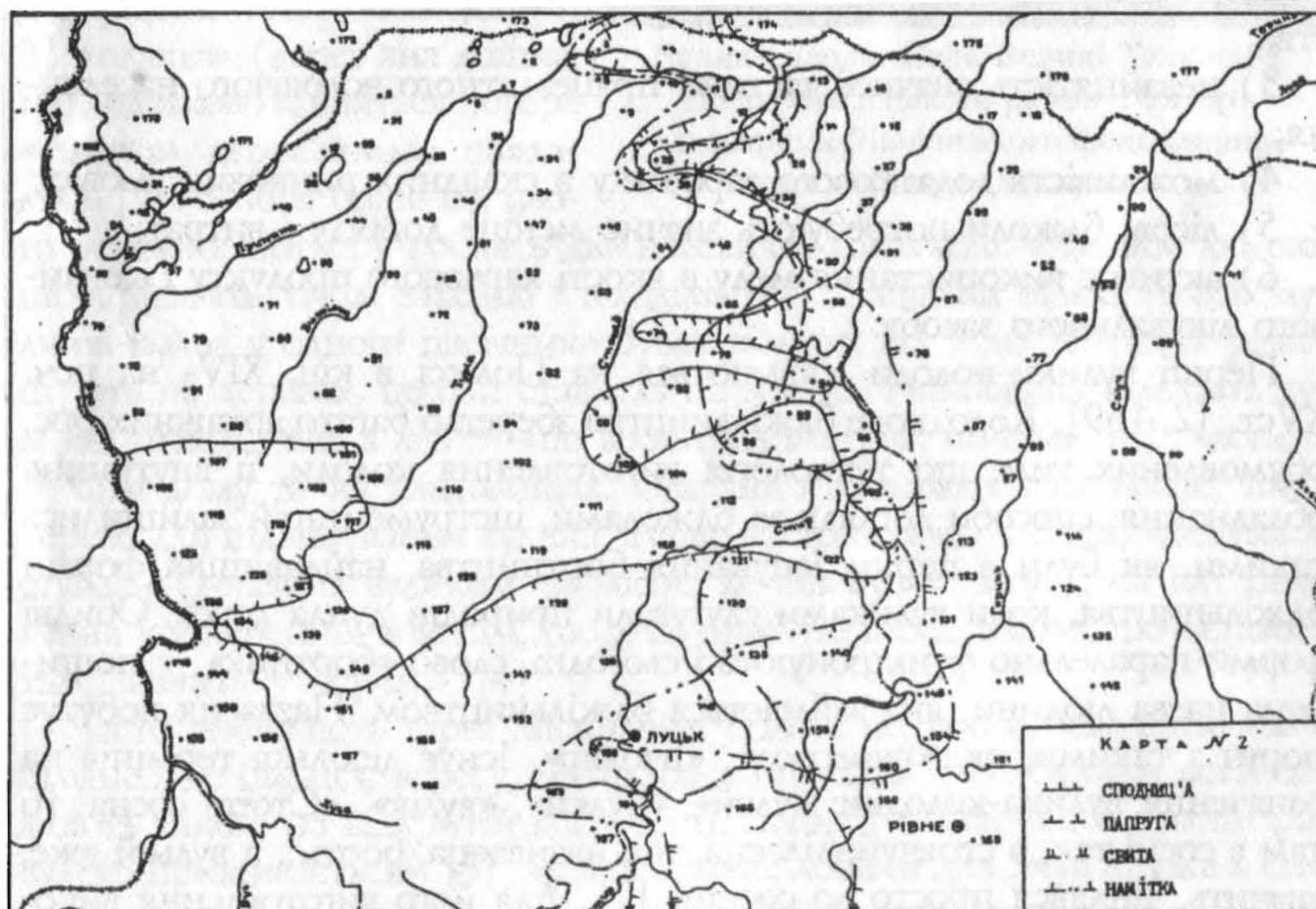
та ізопрагм у назвах різновидів верхнього одягу. Деякі ізоглоси та ізопрагми відмежовують ареали на півдні. Пасмо ізоглос та ізопрагм наклалося на антропологічні області (волинський тип), виділені Дяченком В.Д.

Етнолокальну специфіку одягу Рівненщини засвідчують ареали назв та реалій у північно-східній та східній частинах: «опшивка» («вопшивка») — пояс спідниці, «опшивка» («опшевка») — пояс штанив, «тканка», «тканіца» — головний убір у вигляді дерев'яного обруча, обшитого тканиною та домоткана вовняна спідниця.

Особливості просторового розміщення реалій і вживання термінів для позначення назв елементів одягу Полісся, зокрема Рівненщини, дають підстави для етнографічного та діалектного членування регіону.

Джерела:

1. Грушевський М. Історія України-Руси. — Т.І. До початку XI віка. — К., 1991. — С.75-77; Петров В.П. Етногенез слов'ян. — К., 1972. — С.72; Баран В.Д. Славяно-украинские древности // Украинцы. Кн.І. Этническая история. Антропология. Язык Расселение. Макет тома серии «Народы и культура». — М., 1994. С.36-37.
2. Полесье и этногенез славян. Предварительные материалы и тезисы конференции. — М., 1983. Київське Полісся (Етнологістичне дослідження). — К., 1989. Полісся: Мова. Культура. Історія. — К., 1996. Полесье. Матеріальна культура. К., 1988.
3. Див.: К.І. Матейко «Український народний одяг». — К.: Наук. думка, 1977.
4. Див.: Л.І. Молчанова, Г.Г. Стельмахук. Одежда. // Полесье. Матеріальна культура. — К.: Наук. думка, 1988 — С.334-365.
5. Дяченко В.Д. «Антропологічний склад українського народу». — К.: Наук. думка; 1965. — С.30.



До розмежування західнополіського та середньополіського, західнополіського та волинського говорів.

Алла УКРАЇНЕЦЬ

Бджільництво на Рівненському Поліссі. До характеристики сучасного стану

Серед традиційних занять населення нашого краю на особливу увагу заслуговує бджільництво, яке здавна відігравало важливу роль в економічному житті поліщуків.

Експедиція Рівненського фольклорно-етнографічного товариства, яка працювала влітку та восени 1998р. у Володимирецькому та Рокитнівському районах Рівненської області, виявила в переважній більшості обстежених сіл існування різних форм бджільництва: 1) колодкового, 2) рамкового, 3) бортництва. Перша форма є сьогодні найбільш поширеною, друга — не знайшла поки-що широкого застосування, третя існує як реліктове явище.

Поширенню бджільництва на Рівненському Поліссі в останні роки сприяло декілька вагомих соціально-економічних причин, найголовнішими з яких є:

- 1) особливості природного середовища (багата лісова медоносна база);
- 2) дотримання поліщуками традиційних форм ведення господарства;
- 3) незайнятість значної частини працездатного чоловічого населення;
- 4) можливість додаткового заробітку в складних ринкових умовах;
- 5) лісові бджоли потребують значно менше догляду і витрат;
- 6) активне використання меду в якості харчового продукту і важливого лікувального засобу.

Перші вулики-колоди з'являються на Поліссі в кін. XIV- на поч. XVст. [2, 169]. Колодкове бджільництво зберегло багато архаїчних рис, обумовлених тим, що технологія виготовлення колоди, її внутрішнє обладнання, способи догляду за бджолами, інструментарій залишилися такими, як були в період існування бортництва, найдавнішої форми бджільництва, коли вуликами слугували природні дупла дерев. Обидві форми паралельно функціонують і сьогодні, слово «бортник» — поширена назва людини, яка займається бджільництвом. Назва ця побутує поруч з такими, як: «пчоловод», «пчоляр». Існує декілька термінів на означення вулика-колодки: «улей», «вулей», «вулік». «Стоїть сосна, то там в сосні так, в стоячуй, ділаєца, так називаєца, бортъ.. а вульей вже, значить, чіплявся просто до сосни» [7]. Для його виготовлення використовують старе трухляве дерево — сосну, рідше — дуб, бо «дуб — дерево чаднуватє» [6]. Перевага надається сосні певного віку — «годув

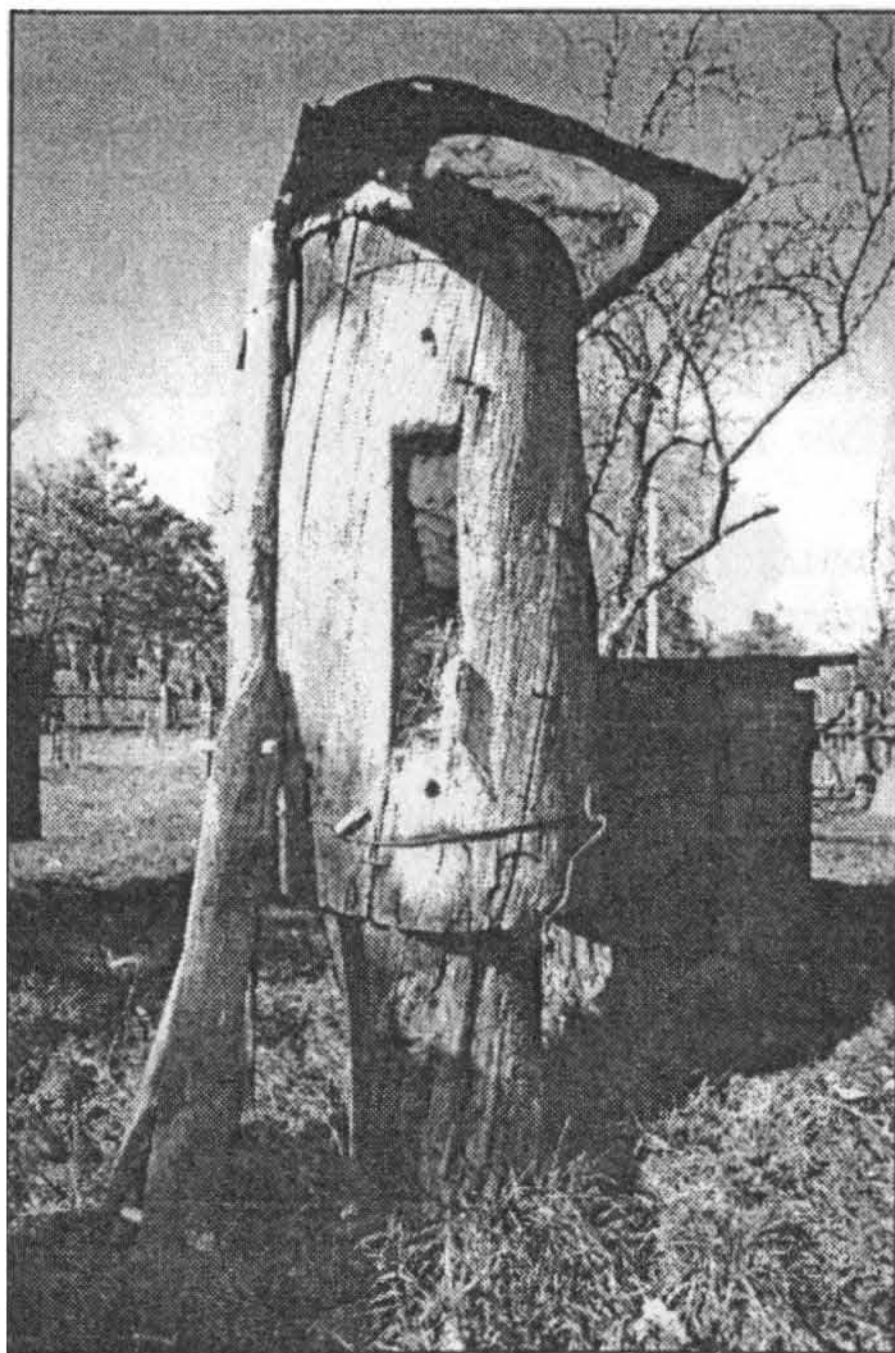
— сто, годув сто пятьдесят» [8]. У с.Біловіж Рокитнівського р-ну шукають сосну з гнилуватою «прослойкою», бо тоді бджолам буде затишно, тепло; у с.Воронки Володимирецького р-ну — «сосну-старо-деревицу, щоб вона була смул-на така, мягкая» [6].

Висота таких вуликів сягає інколи 1,5 м. Для їх видовбування, як і раніше, використовують «пі(є)шіню» («пишіню») — довгу палицю з металевим, вигнутим у формі жолоба, лезом.

Частини вулика у Володимирецькому р-ні носять такі назви: 1) «колодою» (основа); 2) «сниткою» (невеликий дерев'яний брусок, який щільно вставляється в прямокутний, продовгуватий отвір «колодка»); 3) «плахва» (дерев'яна дошка, що додатково кріпиться поверх «снитки» дерев'яними цвяхами) [5]. З обох боків від цього основного отвору роблять два невеличкі додаткові: «Делаем дві окі, щоб, значить, пчолі заходілі і виходілі» [7]. Загальна кількість всіх вуликів-колод у одного пасічника буває різною: від 7 до 20-ти. Їх розвішують на деревах, інколи ставлять на землю. Найбільша кількість вуликів знаходиться в лісі — «по восьм кілометрув, по сім» [6], частина — біля дому та на кладовищах. Старанно вибиралось як місце, так і дерево для підвішування вулика. Тепер часто шукають старі, «дедовськіє стуйла» (дерево з вуликом чи місце, де він був — А.У.), на які існує певна конкуренція: «Бачим, що десь прибите щось, видно, що осталося там, значить — стуйло» [4].

Часто вибирають гарні місця біля болота чи річки, «де цвіте саме більше.., де більш є вересу, де природа гарніша» [4]. Вулики встановлюють також на відкритій місцевості, пагорбі в лісі, «бо в низині рій важко приживається» [3], «у лісі бульше добичи для пчул є, уже в селі такої добичи нема» [8].

Часто місце для вуликів вибирається в напрямку можливого «льоту



Вулик-колода. Село Великі Телковичі Володимирецького району. 1998р.
Експедиція Рівненського фольклорно-етнографічного товариства.



Вулик-колода. Село Блажове Рокитнівського району. 1998р. Експедиція Рівненського фольклорно-етнографічного товариства.

бджіл»: «У нас, наприклад, тут село, а там — ліс, і між селом і лісом ніби получається коридор такий, прольот, і на краю цього лісу вибирають дерево..., треба там, де ростуть квітки, де більше квіток росте... Ось там вибирається дерево гарне, і туди вони стараються летіти, вони не повинні минути» [3].

Намагаються підібрати для висаджування вулика й відповідне дерево — «щоб стара сосна була, кучерава сосна» [4]. Найчастіше на соснах, на значній висоті (до 10 м) і кріпляться колоди в обстежених нами селах. На зиму їх інколи знімають, перевозять додому й утеплюють, на весну — знову в ліс.

На зв'язок сосни з бджільництвом вказував і відомий дослідник слов'янської культури

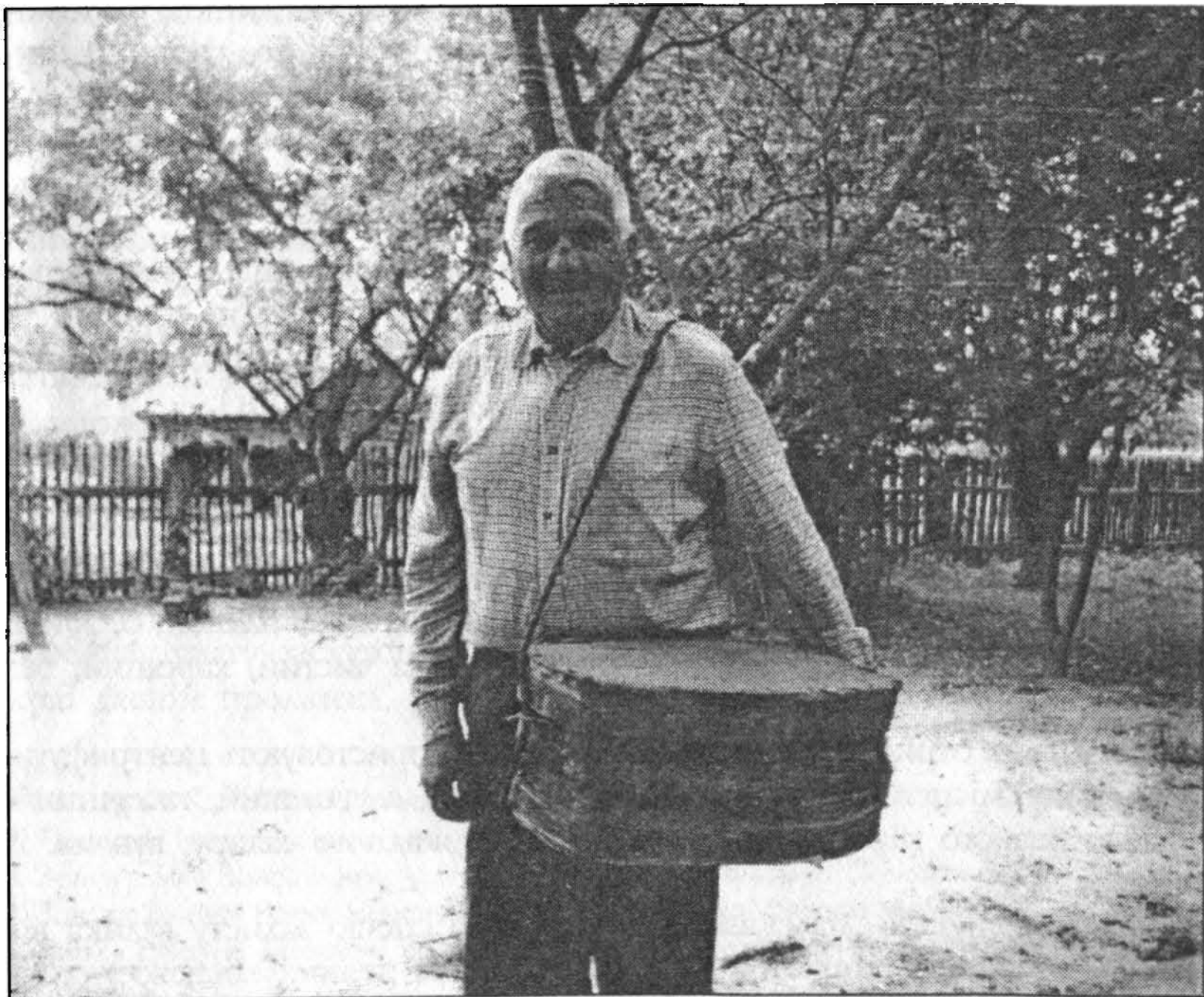
К.Мошинський, який відзначав побутування на Поліссі двох назв цього дерева: «сосна» — дерево з бортю та «хвуйка» («хвуйна») — звичайне дерево [1, 134]. Цікавим видається те, що до цього часу мешканці Рокитнівського р-ну надають перевагу другій назві. «Дванадцять роїв пчул є... у лісі, по хвуйніку» [8]. На обрані сосни колоди піднімали за допомогою мотузок: «Колись клали такого, називали, переклада да й веровкою крутили» [6]; «Веровку зав'яжемо да через голлю потяг, а там хтось сидить да поставив як треба, веровкою взяв да прив'язав його дртиною, хай стоїть» [5]. Часто вулики ставили на поперечну палицю і збоку прибивали: «На гілки.. ставляєш палку поперечну, щоб вун не впав, і прибивали збоку, вун держица» [4].

Тепер часто застосовують нові технічні засоби підйому — трактори та лебідки, що, звичайно, значно полегшує роботу.

Певних знань вимагає й заманювання рою бджіл до вулика, для чого використовують вошину, мед, цукор, лозу: «Лозу в основному ложимо сухую. Рижем молодую лозу, сушимо, крутимо її в такі пучки і ложи-

мо в вулей; вощину наставляєм, но вощину не купляну, да ету, з пчо-
ли». [6] «Беру із лози, коли починається оця жовта лоза розпускать-
ся.., починає листя розпускатися, тоді беруть, відрізають оті пагінці
лози, в'яжуть їх у пучки, чуть-чуть підсушують, і пучки лози мають
привабливий вигляд і запах меду. І ці пучки ложать на дно у вулик,
десь по п'ять пучків таких невеличких». [3] «От ті самі пчоли зроблять
воску і того воску од тих пчол одрижеш, трохи в улей поставиш.., ше
трошкі там меду покладеш. Пчоли вже молодіє шукають собі місця,
шукають, найдуть уже вони» [5].

У с.Біловіж Рокитнівського р-ну до цього часу напередодні Великод-
ня вдаються до магічного дійства, яке направлене на приманювання
бджіл і носить назву «творить улья». Здійснюють його так: «Перед
якімсь празніком, ...перед Велікоднем обично, ламаєм багон, чуть-чуть
лешніку, трошки берези — все це натираєм.. вуліка всередині і.. ставім
з лозових палок, ну, так як вулік довжиною, ставим три палочки, багон
натикаєм всередину» [4]. На думку місцевих «пчолярів», такі дії спри-
яють не тільки прильоту роїв, а й певним чином дезинфікують вулик,



Пасічник Дробуш І.Г. 1922 р.н. з «лозбінем».

Село Познань Рокитнівського району. 1998р.

Експедиція Рівненського фольклорно-етнографічного товариства.

знищують комах-шкідників. Якщо бджолам сподобається у вулику (тепло, затишно, немає протягу), вони оселяються в ньому на тривалий час, якщо ні, — то покидають колоду, шукаючи іншого місця. Вибирають вулик бджоли-розвідники, яких називають «покотки» [4], «ходки» [3]. «Йдуть покотки спочатку. Вуликів багато: вони там, там, десь скрузь є, але вибирають один вулик, який їм більше сподобавсь [4]. «У роя є «ходки»..., вони спочатку розвідують, де той вулик» [3].

Збір меду з вуликів відбувається весною, у «маю». Для підйому на дерево в Рокитнівському р-ні застосовувались спеціальні пристрої: «стров» («остров») — сучкувата палиця із сосни, яку використовують як драбину, та «жень» — плетена зі шкіри довга мотузка (більше 10 метрів), до якої кріпились дощечка для сидіння та дерев'яний гак. Користуються цими пристроями найчастіше так: «пчоловод» перекидає через гілку чи міцний сук «жень», сідає на сидіння і, відштовхуючись від стовбура ногами, сам себе підтягає доверху (с.Познань Рокитнівського р-ну).

У Володимирецькому р-ні не користувалися ніякими пристроями. Навіть на дуже високе дерево пчоловоди добиралися лише з допомогою рук і ніг: «як билка, без ниякого ничого»; «Я й без рабрини лізу, повзу» [6].

Багато пасічників не користуються ніякими масками для захисту від укусів бджіл, дехто накидає на голову лише сітку або «так шо-небудь, щоб тільки очі було видно» [6].

Нарізали цільники з медом зверху («з голови») спеціальними дерев'яними лопаточками [7]. Потім їх складали в спеціальні коробки — «лозбіні», виготовлені з очищеної кори липи (Рокитнівський р-н), кошелі, відра, дерев'яні діжечки (Володимирецький р-н).

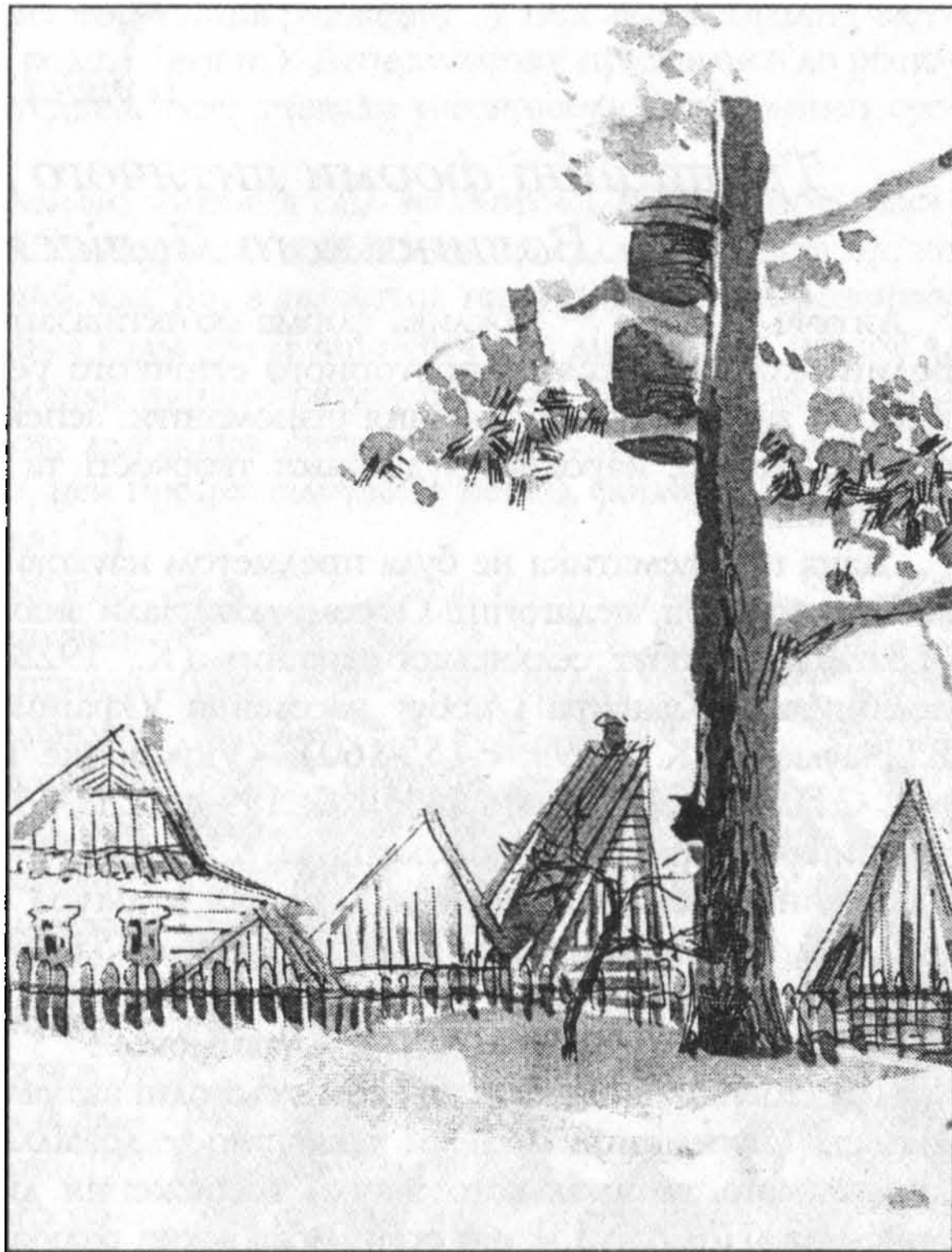
Мед від вощини відділяли декількома способами. В Старому Селі Рокитнівського р-ну з цією метою цільники клали в посудині в піч: мед стікав вниз, а вощина трималась вгорі [8]. В с.Біле Володимирецького р-ну мед «вичавлювали» в торбинці за допомогою дерев'яних кліщів («такі на гвоздку дві палочки, такі, з двох дерев'яних планок, о, збити цвяхом» [3]. Проціджений мед був, «як вода чистий, хороший, без воску» [8].

Тепер для отримання меду все частіше використовують центрифуги. На думку місцевого населення, лісовий мед смачніший, пахучіший, «для лікарного хороший», бо «вун же без жадного сахару, вун же із цвєтув» [8].

На завершення слід сказати про цікавий спосіб захисту вулика від ведмедів, який використовували в давнину в деяких місцевостях на Поліссі. «Для його проті.. борбу йому робили. Одна балка по той бук хвоїни, а друга — по етуй бук хвоїни.. То вун як лізе, то вун вже держица.., да вже трома держица, а етою правою.. ето уриває.. Тако

лапою як дасть, то ета балка отлетіть да йому, ето вже вун тих пчул не вудере...» [8].

На жаль, наше сьогодення породило куди небезпечніший тип двоногих хижаків-зłodіїв, які заради власної наживи знищують вулики, випалюють рої бджіл. В давнину злодійство, як і вбивство, вважалося тяжкою провинною. Спіймавши злодія за крадіжкою меду, в Рокитнівському р-ні його обов'язково карали, наприклад, змушували стрибати на землю



з високого дерева, що загрожувало неминучим каліцтвом [4]. З усіх видів злодійства найстрашнішою вважалась крадіжка меду з винищенням бджіл — «божих створінь», яка у Великому князівстві Литовському каралася смертю [2, 172].

Очевидно, певного захисту бджільництво потребує і сьогодні. На особливу увагу заслуговує бортництво — функціонуючий в нашому краї давній промисел, реліктове явище нашого сьогодення.

Джерела:

1. Moszycki K. Kultura ludowa slowian. — Krakow, 1929.
2. Полесьє. Матеріальна культура. — К.: Наукова думка, 1988.
3. Зап. в с.Біле Володимирецького р-ну від Сосюка Федора Сарафоновича, 1952р.н.
4. Зап. в с.Біловіж Рокитнівського р-ну від Герасимчука Федора Михайловича, 1962р.н.
5. Зап. в с.Великі Телковичі Володимирецького р-ну від Манзика Пахома Івановича, 1906р.н.
6. Зап. в с.Воронки Володимирецького р-ну від Янича Уляна Пилиповича, 1932р.н.
7. Зап. в с.Познань Рокитнівського р-ну від Дробуша Івана Григоровича
8. Зап. в с.Старе Село Рокитнівського р-ну від Пушняка Івана, 1923р.н.

Тетяна ЧЕРНІГОВЕЦЬ

Традиційні форми дитячого дозвілля Волинського Полісся

Дитяче дозвілля — важлива форма об'єктивізації духовної культури Волинського Полісся, неповторного етнічного регіону України. [1] В ньому знайшли відображення різноманітні аспекти життєдіяльності, побуту, моралі, народної художньої творчості та педагогічні погляди поліщуків. [2]

Дана проблематика не була предметом наукових студій в культурології, етнографії, педагогіці. Окремі матеріали знаходимо в монографії Н.Заглади «Побут селянської дитини» (К., 1928) та народознавчих посібниках «Культура і побут населення України» (кер. авт. колект. В.І.Наулко; - К., 1993; с.155-160); «Українське народознавство» (за ред. С.П.Павлюка; Львів: ФЕНІКС, 1994; с.259-263); «Українська минавшина» (за ред. А.П.Пономарьова; К.: Либідь, 1993; с.145-157); «Общественный семейный быт и духовная культура населения Полесья» (під ред. В.К.Бондарчика; Минск, 1987; с.153-160). Деякі святково-обрядові форми описані П.Чубинським, С.Килимником, О.Воропаєм, В.Скуратівським, В.Соколовою, В.Давидюком.

Грунтовніше вивчення цієї теми сьогодні актуальне у зв'язку з необхідністю оптимізації системи культурно — дозвілевої роботи з дітьми дошкільного та шкільного віку й збереження дитячої культури Волинського Полісся, [3] що опинилось в зоні радіоактивного забруднення. Важливість питання підкреслюється Державною програмою «Діти Чорнобиля», у якій увага акцентується на розробці нових ефективних моделей режиму життєдіяльності та відпочинку дитячого населення північних районів Волинської, Рівненської та Житомирської областей. [4] Важливим засобом вирішення піднятої проблеми є модифікована до умов сьогодення культурна спадщина, у тому числі дитячі традиції. Вони — цінне джерело організації різноманітних видів дозвілевої діяльності, позитивних емоцій та фізично-оздоровчої роботи.

Дитяче дозвілля — це сукупність видів та форм занять у вільний час, що мають тенденцію до повторення й передачі від покоління до покоління; їх еволюція започаткована в первісному побутовому синкретизмі [5] — трудовій діяльності, ритуально-ігрових прелюдій і дозвіллі. Ритуально-ігрові прелюдії здійснювались перед початком полювання, відтворюючи поведінку тварини (тотема), на яку полювали, та дії всіх учасників. Час дозвілля наступав після вдалого полювання й виливався в бучне колективне гуляння, яке складалось із ритуального поїдання м'яса вбитого звіра (тотема), принесення йому всілякої по-

шани та різноманітних ігор-танців ряджених. У цих акціях брали участь усі члени колективу (роду, племені). Діти змалечку привчалися до різноманітних форм життєдіяльності, ставали учасниками й творцями суспільної практики.

При висвітленні даного питання слід зупинитись на категорії «час». Дослідники первісної культури підкреслюють, що для її суб'єкта ще не був відомим соціальний час. Він з'являється на вищому етапі розвитку матеріальної та духовної культури й заповнюється діяльністю, не пов'язаною із досягненням практичного результату. [6] Так виникає вільний час, який стає основою для появи свята — підкреслює А.І.Мазаєв. [7] На Поліссі, ймовірно, цей процес відбувся в період формування відтворюючого господарства. [8]

Поява вільного часу в дорослих мала велике значення і в житті дітей, сприяла зміні їх ролі в суспільному виробництві та появі «власного» незайнятого часу. Діти заповнювали його різноманітною ігровою діяльністю, спершу - імітаційною (наслідувальною), пізніше - імпровізаційною (творчою). Таку ігрову діяльність Д.Ельконін називає рольовою. [9] Одиницею гри, на його думку, виступає роль та пов'язані з нею дії. Так тематичні ритуальні ігри доповнюються побутовими, про тварин, птахів, рослин й міфологічний світ.



Поява рольової гри, відзначає Д.Ельконін, сприяла в'ясненню досить важливого питання — історичного походження дитинства. Сутність цього феномена визначив французький історик Ф.Арієс. «Поняття дитинства, — підкреслює він, — означає усвідомлення специфічної природи дитинства, того, що відрізняє дитину від дорослого». [10] Американський етнограф М.Гудмен виділила складові цього поняття, умовно назвавши його «культурою дитинства». Це — дитяча гра, художня творчість, фольклор, спілкування та комунікативна поведінка. [11]

Ігрова діяльність поліських дітей починалася з раннього віку — із потішок, забавлянок, почикуканок, дибанок. Ці жанри фольклору виконувались дорослими й відігравали велику роль в емоційному вихованні дитини. Г.Кирпа підкреслює, що для того, аби дитина росла

лагідною та життєрадісною, їй змалечку треба говорити ласкаві та ніжні слова. [12] Ю.М.Лотман вважає, що фольклор для дітей на ранньому етапі життя є важливим механізмом «навчання культурі». [13]

Протягом третього-четвертого року життя дитина вводилась в імітаційно-ігрову діяльність. Спершу це були забавки з різноманітними іграшками. Дівчатка грались ляльками, а також модифікованими речами хатнього вжитку «жіночого користування» — мисочками, горшечками, ложками, рублями (пристрій для качання одягу); хлопчики — різноманітними іграшковими предметами «чоловічого користування». Особливе місце займали музичні іграшки-дудочки, свистки, стукала. Д.І.Фіголь відзначає, що іграшки виготовлялися з різноманітного матеріалу (деревини, глини, стебел рослин, плодів, старої тканини, ниток) дорослими й самими дітьми. У фондах Рівненського обласного краєзнавчого музею зберігаються цінні іграшки-експонати з с.Дорогобуж періоду Київської Русі. [14], [15]

Під кінець названого періоду життя дитина входила в товариство ровесників, яке формувалось за територіальним принципом (з одного кутка вулиці). Тут реалізувалася не лише потреба в ігровій діяльності, але й у спілкуванні. В дитячому середовищі з'являється рольова гра, нескладна за сюжетом та кількістю ролей. Серед поліських ігор — «Комар-комаруха», «Сова», «Котик і мишка», «Вовк і кози», «Квочка», «Ящірка», «Гладишки», «Відьма». [16] Крім цього, всі діти ігрового (до семи років) та першого помічного віку (від семи до дванадцяти років) грали в різноманітні імітаційні ігри — «гуляли весілля», «садили город», «пасли гусей» і т. ін.

А.С.Співаковська підкреслює, що «гра — це така форма діяльності та поведінки дитини, у якій розвиваються психічні якості, що сприяють переходу на новий, вищий ступінь її розвитку». [17]

Розквіт ігрової діяльності дітей припадає на перший помічний вік. Ним обмежується (12 років) побутування дитячого фольклору. [18] У цей період граються тематичні ігрові забави та складні сюжетні ігри — «Пан і наймити», «Яворові діти», «В гусей», «Шуляк», «Свинка», «Фарби», «Доля» [19] та ін. Аналіз фольклорно-етнографічних матеріалів стосовно ігрових явищ Західного Полісся дає можливість класифікувати їх за такими ознаками:

- ідейно-змістовий компонент - святково-обрядові, соціально-побутові, пізнавальні, розважальні, творчо-розвиваючі, спортивні;
- рівень рухової активності - рухливі, малорухливі, спокійні, мішані;
- статеві-вікові - дівчачі, хлопчачі, мішані;
- пори року - зимові, весняні, літні, осінні;
- місце проведення - хатні, дворові, вуличні, на вигоні, на воді, на пасовищі;
- структурно-організаційні - ігри командні та без поділу на команди;

- характер ігрового дійства - драматичні, імпровізаційні, імітаційні, хороводні, музичні, маскові;
- кількість учасників - індивідуальні, мікрогрупові, групові, масові.

Крім ігор, у дитячому середовищі побутували інші жанри фольклору: [20], [21]

а) ігрового (лічилки, тематичні ігрові дійства),

б) словесного (ігри-звуконаслідування, заклички, примовки, віршики, скоромовки, загадки, небилиці, пародії, страшилки, дражнилки, мирилки, легенди);

в) музичного (музикування на інструментах - сопілці, дудках, свистках, листках і стеблах рослин, корі дерев, пелюстках квітів, виконання пісень);

г) танцювального (таночки);

д) обрядового (програми колядування, щедрування, великодні забави, «Водіння Куста», спасівські розваги).

Змістова наповненість дитячих забав залежала від часу протікання. У будні дні вони були короткотривалими й нескладними. Діти виходили на свою ігрову територію під вечір. Набір ігрових елементів складався спонтанно, у більшості випадків з декількох. Часом у такі забави входила корелятивна дозвілєва діяльність «праця — дозвілля», яка була характерна для дітей першого помічного віку Це означало поєднання нескладної роботи із розвагами — випасання худоби — ігри, догляд за молодшими дітьми — ігри, догляд за домашнім двором — ігри. Так, традиційними на пасовищі були хлопчачі ігри: «Пекар», «Баланди», «Шпак», «Пан», «Конюшка». [22]

Розмаїтим було дитяче дозвілля у неділю. [23] Зранку вони з батьками ходили до церкви, часом їздили на ярмарок. З обідньої пори могли ходити в гості, а найголовніше — багато часу провести в розвагах. Спершу збирались окремими гуртами дівчатка і хлопчики, потім сходились на спільну ігрову територію. В її обладнанні обов'язково була гойдалка, яка чіплялась на міцній гілці дуба, берези чи липи. Тут починались перші конкурси - хто вище й далі розгойдається сидячи чи стоячи, по одному чи парами. Потім грали в різні рухливі ігри, чергуючи їх із загадками, скоромовками, небилицями, піснями, танцями, музикуванням. Коли вечоріло, всі сідали колом і розповідали різні «страшні» історії, перекази, легенди, казки. Останні передавались дітям дорослими, а потім їх носіями ставали самі діти. У багатьох поліських селах в минулому були казкарі, до яких у неділю чи свята приходили діти перейняти епічну традицію. Нині чудові казки з Полісся та Волині зібрані фольклористом із Луцька О.Ошуркевичем і видані збіркою «Чарівне кресало» (Львів: Каменяр, 1995; -155с.). [24]

Популярними формами дозвілля зимової пори були катання на санках, саморобних ковзанах, з 30-х років ХХ ст. — лижах. З ігор —

«Заморозка», «Сніжки», «Крутилка», «Два морози», «Білі та сірі зайці», «Крута миша», «Ведмеді». [25] Система святкового дозвілля була багатою та різноманітною. Вона характеризується тематичною спрямованістю та зберігає розважально-ігровий характер. Крім цього, всі форми святкового дозвілля мають власне змістове наповнення, засоби ідейно-художнього вираження та процесуальний характер. Серед них найцікавішими є різдвяні, новорічні, великодні, троїцькі, спасівські ігри.

Так, у період різдвяних свят традиційною формою дитячої дозвілевої діяльності було колядування. Його репертуар складався із побутуючих в регіоні обрядових пісень, вітальної поезії та драматичних дійств («Водіння кози», [26] «Три королі», [27] вертепні програми [28]. Глибока морально-етична основа різдвяних свят виражалась у поведінці дітей — повазі до батьків, дідуся, бабусі, хрещених, тіток, дядьків. Колядування здійснювалось у такій послідовності.

Під час Новорічних свят діти щедрували, вітали господарів віншівками, ставили обрядово-ігрові вистави «Водіння коня», [29] «Меланка», «Плут». Вранці на св. Василя хлопчики ходили посівати. [30]

Великоднє дозвілля було наповнене іграми, піснями та хороводами. Їх називають веснянками, гаївками, на крайньому заході Полісся — «рогульками». Серед ігор - «Вибивати хруща» («Навбитки»), «Знайти крашанку», «Котилка», «Крутяк», «Переступи яйце», «В лозу», «Ластівка», «Хустинка», «Журавель». [31]

Специфічні особливості мало дозвілля дітей на Зелені свята, які зберігають релікти язичницької доби та елементи християнських традицій. Цікавими формами названого циклу були обрядово-ігрові дійства «Кумування», «Завивання берези», «Водіння Куста» і проводи русалок. [32], [33], [34] Серед ігор — «Рак-неборак» [35], «Кривенька качечка», «Вінок», «Русалочка», «Трійця-трійця».

З настанням Спасівки розпочинались осінні розваги, їх помітною ознакою було використання спеціального городнього чи лісового реквізиту: гарбузів, качанів кукурудзи, ягід горобини, соняшників, горіхів, жолудів. Поширеними серед дітей були капустяні та гарбузяні маскові конкурси й забави, змагання на більшу кількість зібраних горіхів, грибів, на краще горобинове намисто. Програми розваг складались із ігор - «Білки, жолуді, горіхи», «Дубі білка», «Зайці в городі», «Мисливці і звірі», «Вуж». [36]

Отже, розглядаючи систему традиційного дитячого дозвілля Волинського Полісся, констатуємо, що вона є цілісною художньо-педагогічною системою, де живуть творчість, радість, спілкування, мрії, фантазії, насолода, задоволення, захоплення, пізнання, самовираження та розвиток дитини. Ввібравши в себе духовність древлян-поліщуків та дивоцвіт природного середовища, вони сьогодні мають увійти в світ дитинства. Не даймо їм загубитись у часі та просторі. [37]

Джерела:

1. Лико Д.В. Буття і духовність за етнічними традиціями Волинського Полісся // Етнокультура Волинського Полісся і чорнобильська трагедія. - Рівне, 1997. - С.79.
2. Бондаренко Г. Етнопедагогічні принципи та уявлення поліщуків // Полісся України. Матеріали історико-етнографічного дослідження. Вип.1. - Львів: Світ, 1997. - С.325-329.
3. Павлюк С.П. Проблеми наукової реконструкції етнографічної традиційності радіаційно забруднених зон Полісся // Там же. - С.6.
4. Завацький В.І. (та ін.) Соціальні та медико-біологічні особливості життєдіяльності дітей та дорослого населення, які постраждали внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС. - Луцьк: Надстир'я, 1994. - С.28-29.
5. Липс Ю. Происхождение вещей. Из истории культуры человечества. - М., 1954. - С.159.
6. Афанасьев Ю.Л. Социально-культурный потенциал художественной деятельности. - Львов, 1990. - С.25.
7. Мазеєв А.И. Праздник как социально-художественное явление. - М., 1978. - С.66.
8. Чмихов М.О., Кравченко Н.М, Черняков І.Т. Археологія та стародавня історія України. - К.: Либідь, 1992. - С.127.
9. Эльконин Д.Б. Психология игры. - М.: Педагогика, 1978. - С.20, 63.
10. Арес Ф. Возрасты жизни. Философия и методология истории. - 1977. - С.200-211.
11. Goodman M. The Culture of Childhood. Childs Eye Views of Society and Culture. N.-Y. - 1970. - p.5.
12. Довженко Г.В., Кирпа Г.М. Забавлянки мамі Мар'янки. - К., 1992. - 42с.
13. Лотман Ю.М. Проблемы обучения культуре как ее типологическая характеристика. - В сб. Труды по знаковым системам. - Тарту, 1971. - С.167-177.
14. Стельмахович М.Г. Українська народна педагогіка. - К.: ІЗМН, 1997. - С.57.
15. Фіголь Д.І. Українська народна дитяча іграшка. - К., 1956. - С.54.
16. З особистого архіву автора.
17. Спиваковская А.С. Игра - это серьезно. - М., Педагогика, 1981. - С.23.
18. Осорина М.В. Современный детский фольклор как предмет междисциплинарных исследований // Сов. этнография. - 1983. - №3. - С.41.
19. З особистого архіву автора.
20. Довженко Г.В., Луганська К.М. Дитячі пісні та речитативи. - К., 1991. - 448с.
21. Смоляк О.С. Український дитячий музичний фольклор. - Тернопіль: Лілея, 1998. - 77с.
22. З особистого архіву автора.
23. Заглада Н. Побут селянської дитини. - К., 1929. - С.151-158.
24. Ошуркевич О.Ф. Чарівне кресало. - Львів: Каменярь, 1995. - 155с.
25. З особистого архіву автора.
26. Нечаєва В.М., Ступницька С.П. Методичні рекомендації по проведенню масових заходів, приурочених зимовим святам українського народу. - Рівне, 1991. - 48с.
27. Завітій Б. Драматичне дійство «Три королі» у Північно-Західній Україні / Полісся - етнікос, традиції, культура. - Луцьк: Вежа, 1997. - С.188-192.
28. Ошуркевич О.Ф. Різдвяний вертеп на Волині. - Луцьк, 1996. - 47с.
29. З особистого архіву автора.
30. Чубинський П.П. Календар народних звичаїв та обрядів. - К., 1993. - С.5.
31. Черніговець Т.І. Запрошуємо на свячене (Сценарій Великодніх розваг) // Народна творчість, 1998. - №5. - С.7.
32. Килимник С.Т. Український рік в народних звичаях в історичному висвітленні. Кн.2. - К, 1994. - С.157-161.
33. Соколова В.К. Весенне-летние календарные обряды русских, украинцев и белоруссов. - М., 1979. - С.197, 210.
34. Ковальчук В.П. Ой, дай, Боже, за рік Куста діждати. - Рівне, 1995. - 50с.
35. Українка Леся. Зібр. тв. у 12т. - К., 1977. - Т.9. - С.99-111.
36. З особистого архіву автора.
37. Черніговець Т.І. Традиційне дозвілля селян Волинського Полісся // Українська культура: минуле, сучасне та шляхи розвитку. - К.: Вперед, Україно, 1997. - С.131-137.

ВЕСНЯНКИ

Ой виходьте, веснянки

♩. 96



1. Ой ви-ходь-те, вес-нян-ки, на но-во-є ле-то.

Зі-мо-ва-лі, не спе-ва-лі — вес-ну жда-ль[i].

1. Ой виходьте, веснянки, на новеє лето.
Зімовалі, не співалі — весну ждаль [i].
2. Да вуносьте корошов чирвону ю ек огонь.
Зімовалі, не співалі — весну ждаль [i].
3. А на той же корозе напісано три зоре.
Зімовалі, не співалі — весну ждаль [i].

Записала в 1998р. Пархоменко Т.П. в с.Глинне
Рокитнівського р-ну від Ходакевич М.Ф., 1934р.н.

Нотація Гапон Л.Д.

Гей весна, гей красна



1. Гей весна, гей красна,
Чужие матері ткот кросна.
2. А моя маті не ткала —
Всю пеліповку проспала.
3. Всю пеліповку проспала
Да пуд льод мучки пускала.
4. Да пливєть, мучки, волокном,
Припливєть, мучки, полотном.

Записала в 1998р. Пархоменко Т.П. в с.Познань
Рокитнівського р-ну від Колодич Д.Я., 1926р.н.

Нотація Гапон Л.Д.

Через наше сільце



1. Че-рез на - ше сель - це ве - зьо - не де - ре - /ев/ - це.

Во - то, во - то, ма - ті, ве - зьо - не де - ре - в - це.

1. Через наше сільце везьоне деревце.
Вото, вото, маті, везьоне деревце.
2. А з того деревця церкви будують.
Вото, вото, маті, церкви будують.
3. Церкви будують, образи милують.
Вото, вото, маті, образи милують.
4. Три образи ясних, три хлопчики красних.
Вото, вото, маті, три хлопчики красних.

Записала в 1998р. Українець А.М. в с.Познань
Рокитнівського р-ну від Колодич Д.Я., 1926р.н.

Нотация Гапон Л.Д.

Кривий танок

$\text{♩} = 77$



Ой ну - мо, да ну - мо! Да в кри - во - го тан - ца

Да не ві - ве - дем кон - ца. Да ві - ве - ду ніт - ку

Го-робей - ку на світ - ку, Го-робей - ку на світ - ку.

Ой нумо, да нумо!
Да в кривого танца
Да не віведем конца.
Да віведу нітку
Горобейку на світку. (2р.)

Записав в 1999р. Ковальчук В.П. в с.Кам'яне
Рокитнівського р-ну від Ходакевич М.Ф. 1934р.н.

Нотација Гапон Л.Д.

Ой весняночка да красняночка

$\text{♩} = 96$



1. Ой вес - ня - ноч - ка да крас - ня - ноч - ка,
роз - ви - вай - ся га - ю, роз - ви - вай - ся га - ю,
да роз - ви - вай - ся га - ю!

1. Ой весняночка да красняночка, розвивайся гаю,
розвивайся гаю, да розвивайся гаю!
2. Ой чого же ти да не женишся, женишку-бугаю,
женишку-бугаю, да женишку-бугаю?
3. Ой уже весна, ой уже красна, розвивайсь лещино,
розвивайсь лещино, да розвивайсь лещино!
4. Ой чому же ти да не йдеш замуж, молода дівчино,
молода дівчино, да молода дівчино?

Записав в 1999р. Ковальчук В.П. в с.Білка Березнівського р-ну
від Євсенко М.І., 1927р.н., Євсенко Є.Ю., 1930р.н.

Нотація Гапон Л.Д.

Дощечка, дощечка



1. Дощечка, дощечка з вербочки впала,
Хлопчиков, хлопчиков поприбівала.
2. Хлопчикі, хлопчикі діло робіли:
За річкою, за біструю сучку лупіли.
3. Ноженькі, ноженькі не вистачалі,
Зубками, зубками більш помагалі.

Записав в 1999р. Ковальчук В.П. в с.Балашівка
Березнівського р-ну від Прокопчук А.О., 1939р.н.

Нотација Гапон Л.Д.

Ой по весни да по веснянці

$\text{♩} = 96$



1. Ой по вес - ни да по вес - нян - ці

Ой по вес - ни да по вес - нян - ці

Пош - лі на - ши же - ні - хі в стар - ці.

1. Ой по весни да по веснянці (2р.)
Пошлі наши женіхі в старці.
2. Позбіралісь свінопаси — (2р.)
Ото, девкі, женіхі наши.

Записав в 1999р. Ковальчук В.П. в с.Балашівка
Березнівського р-ну від Прокотчук А.О., 1939р.н.

Нотація Гапон Л.Д.

Ірина НЕСЕН

*До питання вивчення
святкової атрибутики річного циклу
(на матеріалах Рівненського Полісся)*

Традиції свят річного циклу українців до наших днів зберігають залишки давніх вірувань. В обрядовості нашого народу дохристиянські та християнські елементи сплелися так давно й міцно, що часом є нероздільними. Одним із найцікавіших регіонів є Рівненське Полісся, де живі традиції календарних свят збереглися краще ніж в деяких інших частинах нашої держави.

Подорожуючи поліськими селами, етнографи часто зустрічають більш чи менш збережені фрагменти ритуалів, що здійснювались у зв'язку із зміною пір року і були пов'язані із вшануванням померлих родичів, турботою про життя та добробут живих членів родини, всієї громади. Численні обрядодії спрямовувались на забезпечення доброго урожаю. Останнє пов'язане, зокрема, із задовбрюванням природних стихій, прилученням їх до родинних трапез, давні страви яких давно стали традиційною частиною ритуалу, його атрибутом. Частина обрядових моментів водночас може бути виявом давнього світогляду нашого народу, його розумінням простору, часу, всесвіту, законів творення та існування останнього. Найчастіше саме в ритуалах, зокрема календарних, звичайні предмети хатнього вжитку, господарський реманент, їжа тощо виявляють і міфологічний контекст, який, зокрема, і визначає своєрідність культури окремого народу. Існування великої кількості паралельних поглядів, вірувань, звичаїв у різних народів прилучає ці знання до ряду універсальних в народній культурі.

Накопичення якомога більшої кількості польової інформації в галузі давніх народних свят, які все швидше зникають, дасть можливість розширити уяву про культуру нашого народу, отримати додатковий ключ до розуміння первинного змісту ритуалу як знаку. Пропонований у статті матеріал викладено за річним календарем, починаючи з зимового періоду.

Зима. Серед обов'язкових атрибутів Різдвяного періоду в регіоні фіксуємо предмети, а також страви, пов'язані з родинною вечерею, а отже, з покутом. Перший етап Різдва тут має назву «Вілія», відому також на Волині. Загальнопошипеною є кутя з ячменю, з додаванням олії та меду. На покуті обов'язковою є «дижка» з покладеним на віко хлібом. Біля неї «в'язочка» з житнього колосся. Кутю завж-

ди покривали видовженим пиріжком без начинки з потрійним карбуванням поверхні (с.Немовичі). Чотири пироги клалися на всі кути столу. Кутю на покуть несли в рукавицях і ставили на сіно, викладене хрестом (сміт Клесів), в інших селах різдвяний оберемок сіна має назву «лялечка» (с.Немовичі).

Друга кутя має назву «Щедруха». На Маланки обов'язково готували «кришаний» — юшку з грибами чи в'юнами. Загалом, місцевою особливістю є наявність в наборі традиційних страв двох рідких. Обов'язковими були дріжджові або кислі млинці, квасолеве «мочання». У цей вечір під сіно сипали гарбузове насіння (с.Кураж).

Завершувала Різдвяний цикл третя кутя — «Терпун» (сміт Клесів). У цей день, що передував Водохрещам, голодування було обов'язковим не лише для літніх людей, але й для дівчат, які хотіли швидко і вдало вийти заміж. На Водохреща, повернувшись із церкви, мазали коровам голови свяченою водою, лили цю воду в колодязь і лише після цього заходили до хати й пили воду самі на початку святкового обіду. Решту свяченої води зберігали впродовж року. Довгастий хлібець, яким накривали останню (голодну) кутю, писали крейдою, виводячи на ньому хрест, і кропили свяченою водою (с.Немовичі).

Весна. В регіоні фіксуємо найраніші із відомих в Україні терміни, у які починали співати веснянки — Стрітення. Серед поширених молодіжних забав було «скакання» (гойдання) на дошці, гра «в льона» (хоровод у вигляді «струмка»). Стрітенська вода вважалась «помочною», зокрема для худоби, тому нею також кропили хліви, «щоб злий дух не заходив», паралельно запалюючи громничну свічку. Останню круглий рік тримали на столі або вікні (с.Немовичі).

Середина Великого посту — «хресці», пов'язана з випіканням хрестів, які використовували як обереги для худоби та в обрядах пов'язаних із засівками. В цей день місцеві селянки пекли пиріжки з «басолою» (квасолею) та три «хресцяники» (с.Немовичі), «хрестяники» (с.Кураж) — відомі скрізь в Україні хрестики із прісного тіста, «розроблені із двох покладених навхрест пірожков довжиною з долоню». «Хресцяник» тут мав квасолеву начинку. Перші два хрестики з'їдали в той же день самі і давали худобі. Весною з останнім їхали в поле, «загорювали» жито, ячмінь, опісля привозили назад додому, тут ламали і їли. Як і скрізь, землі в цій частині Полісся не чіпали до Благовіщення. Сприятливими для «загорювання» днями вважались вівторок і середа (с.Немовичі). На день Сорока Святих, який був присвятком, пекли сорок пиріжків, які начиняли чорницями або «пасольою» (с.Немовичі).

На Благовіщення святковою їжею були дріжджові пампушки, «тріпані» тертим, засолодженим, розведеним водою маком або «оліями» з часником. Останні пеклися до борщу.

Як відомо, великодній цикл синтезував у собі не лише суто християнські, а й народні вірування, пов'язані з життям живих та поминанням померлих. Під час святкування всіх його етапів у церковних обрядах бачимо присутність суто народних атрибутів. Це, зокрема, традиційні хатні тканини, які носили до церкви. Під час численних освячень вони набувають цілющих якостей. Так, хусточки, покладені на плащаницю в дні страстей, вважаються дуже «помічними» від головного болю, особливо якщо клалися на неї дванадцять разів. Рушник, у якому святилась паска, ніколи не прався, не вживався в будень та в господарських роботах, а прикладався до хворих місць (м.Дубровиця).

Поминальні мотиви чітко простежуються в обрядодіях, пов'язаних з Чистим четвергом. У цей вечір на родинну вечерю також чекали й запрошували померлих. Для них так само, як і в інші дні вшанування небіжчиків, приготовані страви лишали на столі відкритими на ніч. У краї існує чимало легенд про відвідання душами своєї хати у так звану в народі «тайну вечерю»: «Дві старших сестри, а я дівка. Приготували вечерю у Чистий четвер, а старша сестра десь пошла. Ми ждали, ждали, повечеряли і лягли спати. Коли сниться мені померла мати та й каже: «Я так спішила до Вас на вечеру, але ж Ви мене в домовину у постолі обули, то тії волоки мені за ногами тягнуться, ось я і не встигла, а глянула в окно — аж тільки Вас двох і побачила» (с.Немовичі).

Відвідання могил починалось практично зразу після недільного розговляння. Тут лишали свячене яйце та свічку від всеніщної. Провідному дню (в різних селах з 7 до 12 дня по Великодню) в регіоні передував так званий Великдень мертвих з локальною місцевою назвою «Наська Трійця» (сmt Клесів). Цей день пов'язаний з прибиранням «могилок», зав'язуванням на хрест нового рушника, об який душа померлого буде витирати руки під час провідної трапези. Старий рушник при цьому палили або закопували (сmt Клесів). Обов'язковим предметом цього дня були фарбовані яйця. Ними качали по могилах і в кінці лишали під хрестом. Більшість освячених для великоднього розговляння предметів тримали в господарстві для охорони житла та худоби. «Какарушу жовтую з яїчка, крайчик паски, хліба свяченого», яйце і сіль клали у торбинку і зберігали в хаті до наступної Паски. За місцевими уявленнями, ці предмети охороняли хату «од пожару». Свячену на Великдень сіль додавали у перше пійло корові, яка отелилась. Свяченою вербою з минулого року «гнітили» тісто на паску. Під час випікання останньої вербу спалювали, а новоосвячену вербу зберігали до наступного Великодня (с.Немовичі). Корову, яка верталась до дому з паші, у провідний день «підкачували» тричі вареним яйцем (с.Федорівка).

«На Юрія яїчка красять, як на Великдень». До цього дня готували також кашу, борщ, яєчню, пекли свіжий хліб (с.Немовичі, Сарненський р-н, Меліщук Поліна Яківна, 1914 р.н.). Досить різноманітними є погляди на юрїївську росу, яка має як цілющу, так і чарівну силу, якою можуть скористатись відьми. В цей день корову якомога раніше гнали на пашу свяченою вербою, попередньо підрізавши їй хвоста. На житі при засвіченій свічці відбувалися родинні обіди.

Літо. Початком його за народними уявленнями, була «Тройца». Головними породами дерев, гілки яких використовували під час клечання хати, були в краї липа та клен. Освячене в церкві зілля стояло в хаті на столі. Через три дні, «у вовторок», його несли на поле і по гілці «затикали» коло жита, ячменю, проса, картоплі — «що є посіяне», щоб добре росло (с.Немовичі).

Купальське дійство в обстежених селах зосереджувалося навколо довгої березової тички (подекуди фіксується назва «хмільна тичка» — с.Федорівка), прикрашеної зіллям, передовсім польовими квітами — волошками, ромашкою, і з парою свічок у горі. Зілля це на сусідньому Житомирському Поліссі відоме своєю здатністю збільшувати урожай «гірків», тому кожен ніс його потроху в город. За місцевими ж уявленнями цю тичку, принаймні у першу після купальської ночі добу, необхідно було зберегти цілою, із зіллям, на яке в першу чергу полювали відьми, тому місцева молодь лишала своє Купайло біля хреста. Останній завжди був втіленням оберега; тут також виставляли варту. Коли зілля підсихало, воно ніби втрачало свою чарівну властивість, а з нею і принадливість для сільських чаклунок. Біля згаданого хреста тичка стояла до наступного року:

*Ми своє Купайло обкупаємо,
Да й на друге літо заховаємо.*

Обливання з відер було обов'язковим завершальним етапом місцевого дійства після купальської ночі (с.Федорівка).

Купальські вінки дівчата плели переважно з польової ромашки. Зібрані в цей день чорниці вважались особливо цілющими. Їх тримали від розладів шлунку (с.Немовичі).

На Петра готували вареники або пиріжки з сирною начинкою у зв'язку із поширеною в регіоні легендою про обов'язковість вдавити в цей день сиром зозулю. Від цього часу дозволялось зажинати у випадку повного дозрівання ниви. Обов'язковим для поїздки на поле, як і в іншу дорогу, був крайчик хліба і дрібок солі. Зі словами трикратної молитви: «Боже, поможи зібрати хліб цей», крайчик з сіллю клали на свячений від Паски рушник і починали жати. День зажинання вважався святковим. «Зажинком» у краї називали перший (менший від інших) сніп, зроблений з дев'яти жмень колосся.



Снопи. Село Блажове Рокитнівського району. 1998р.
Експедиція Рівненського фольклорно-етнографічного товариства.

Він освячувався на Спаса й зберігався в господарстві. Впродовж усього різдвяного періоду стояв на покуті. Після Водохрещу обминався. Зібраним з нього зерном починали засівати ниву на зиму. Кілька колосків із «зажинка» завжди тримали в господарстві — у випадку смерті когось із близьких ним кропили домовину. Серед атрибутів, пов'язаних зі жнивами, був хрест, який клався на недожатому полі із однієї жмені колосся, розділеної навпіл — «ним замікається жито на ніч» (с.Немовичі). На Рівненському Поліссі останній жмут незжатого колосся, як і в багатьох частинах України має назву «борода» і досі є живим свідченням давніх землеробських традицій населення краю. Місцева пам'ять свідчить, що в «бороді» повинно бути 9 «житин», перевитих червоною стрічкою з польовими квітами. Місце навколо «бороди» чисто виполювали, «щоб чисте на той год жито було», тут же залишали хлібний крайчик і сіль (с.Немовичі). Локально фіксуються традиції пізнішого зрізання «бороди» (с.Кураш). Місцевими жнивними атрибутами були виготовлені в останній день жнив дрібні хлібні пучки, зв'язані біля колосся — «женчики», які зберігали під образами у хаті; останній сніп та вінок для господаря поля. Різноманітними легендами овіяні й житні «завертки», зроблені відьмами на шкоду жінцям. Хто на початку жнив вижне її, до кінця польових робіт може померти (с.Федорівка).

Зілля, пов'язане з поховальними традиціями, у краї святилось не на Трійцю, як, наприклад, на півдні Волині, а на Спаса та Маковея. Це васильки, м'ята, «братікі польовіє», Іван-чай та Петрові батоги. Його клали в труну. В цей період святити і мак-«видюн». Ним до сходу сонця обсипали хату, «як хто з небожчиків ходить, лекає», або при вирішенні судових справ.

Осінь. На Андрія «долю» кликали на порозі, а нареченого гукали в комин. В обох випадках чекали відповіді, яка засвідчувала швидке одруження (с. Федорівка). Калиту пекли з діркою всередині. Подекуди перед полум'ям пекли невеличкі порційні «пемпалки» (вид перепічок). Поширені по всій Україні масові ворожіння тут також відомі. Це, зокрема, рахування оберемку сусідських дров, «штафетів» тощо.

На Варварі варили вареники з кашею (с. Немовичі) або квасолею (с.мт Клесів). Вареники обливали («тріпали») конопляною підливкою.

На Миколи пекли коржики для дітей, традиційним вважалось добавляти у тісто для них мед. Форма такого коржика — коло або ромб. Кажали: «Микола приніс коржика» (с.мт Клесів).

Обов'язковою частиною річного циклу поліщуків Північної Рівненщини було поминання померлих родичів, втілене у звичаї запрошення їх та годування гарячою паруючою стравою, власне, парою. Ці так звані «дєди» і наступні за ними в цій частині Полісся «баби» відбувались у кілька етапів. В окремих селах їх пам'ятають «чотири рази на год» (с. Немовичі), в інших — лише восени або лише влітку. Восени вони передували пилипівському посту й відбувались, зокрема, в п'ятницю перед Михайлом. Але в окремих селах «дєдами» визнається і вечеря на Вілію, хоча, можливо, це просто поєднання в уяві місцевих жителів різних поминальних етапів. Так чи інакше, але стравою «дєдов» був «кришаний» та борщ, «блінци», каша з маком. Наступне снідання, відоме під назвою «баби» було скоромним і обов'язково передбачало яєчню-«пряженю» — «в п'ятницю іде чоловічий род, а на другий день жоночий». В окремих випадках фіксується традиція готувати на «баби» велике снідання з 12 страв (с. Федорівка). Поминальною визнається і кутя, адже й вона серед інших страв ночувала на столі для померлих (с.мт Клесів).

Поминальним, «дідівським» днем на межі весни та літа була п'ятниця перед Трійцею. Наступна за нею субота відома в краї під назвою «сьомуха». Тут ми знов стикаємось з уже усталеним набором страв, який готувався також «за померлими». Хліб у хаті з «м'єрцом» пекти було можна, «щоб попахло та пара пошла», але той, хто пік «до покойніка не чепався» (в останньому випадку усім присутнім роздавались і спеціально приготовані пампушки з ма-

ком). Першим подавався борщ, далі «кришаний» або «крупник» — куліш (с.Кураш), «блинці», кисіль і каша, подекуди готували брукву, моркву, локшину (с.Кураш). Кисіль і каша готувались солодкими, ними завершували дідівську вечерю — «після каші нема паші». Як і на похороні в окремих селах для поминання готувалось «коливо» (с.Кураш). Останнє являло собою медову ситу із розмоченим кришеним хлібом. Для померлих родичів на стіл ставився окремий горщик (пізніше тарілка), у який викладалось по три ложки кожної страви. Цей горщик ночував на столі. На нього по колу викладались ложки членів родини. Якщо ложки ночували просто на столі, то лежали виїмкою черпаків догори. В окремих селах зберігається традиція класти ложки не лише для присутніх за столом, але і для очікуваних померлих родичів (с.Кураш). Предмет, що під час вечері падав додолу (ложка, хліб), не піднімався, бо його могла потребувати котрась із душ, що спізнилися на вечерю. Початком вечері, за відомою традицією, була поява на небі зірок. Місцеві селянки дуже турбувалися, щоб ніхто із їхніх рідних не спізнився до вечері. У цьому зв'язку фіксуються оповіді про появу їм у ві сні померлих батьків, які ніби-то не встигли на вечерю з різних причин. У регіоні існує легенда, відповідно до якої душі, що спізнилися на вечерю, до хати вже не могли потрапити (сmt Клесів). Саме з цієї причини в окремих селах впродовж усієї вечері двері в хату лишались відкритими (с.Федорівка). Родинна трапеза проходила практично в цілковитій тиші. Від цього в господарствах бортників очікували хорошого сидання бджолиних роїв. Їжа, призначена померлим віддавалася на завтра лише птахам — найчастіше курям (сmt Клесів).

Вивчення різних аспектів свят річного циклу на теренах окремого села завжди засвідчує наявність локальних особливостей в структурі обряду, взаємопов'язаності, семантиці його етапів, атрибутах.

Перелік обстежених сіл:

1. Зап. від Філон Євгенії Петрівни 1934р.н., м.Дубровиця, Рівненської обл.
2. Зап. від Кались Валентини Кирилівни 1930р.н., сmt Клесів, Сарненського р-ну, Рівненської обл.
3. Зап. від Колдун Олександри Семенівни 1939р.н., с.Кураш, Дубровицького р-ну, Рівненської обл.
4. Зап. від учасників фольклорного колективу, с.Ляхча, Сарненського р-ну, Рівненської обл.
5. Зап. від Мелішук Поліни Яківни 1914р.н., с.Немовичі, Сарненського р-ну, Рівненської обл.
6. Зап. від учасників фольклорного колективу, с.Федорівка, Сарненського р-ну, Рівненської обл.

Олена СИДОРЧУК

Кушнірство на Кореччині: до питання розвитку ремесла

Вичинка шкіри й виготовлення з неї верхнього одягу — одне із найдавніших занять поліщуків. У давньоруський період техніка і технологія обробки шкіри були доволі розвиненими, про що свідчать археологічні знахідки [4, 217]. Але саме ці народні шкіряні промисли та ремесла як важлива галузь виробництва порівняно мало досліджені істориками минулих століть. Найдавнішими писемними джерелами, що якоюсь мірою стосуються даного питання, були літописи, збірники законів та статuti монастирів, хроніки міст, судові акти і т. ін.

Загалом, на думку дослідників, у шкіряному виробництві існували такі професії: кожум'яки, усмарі, шевці, сідляри, тульники, сап'янники, кушніри [2, 10]. Відомо, що початковим етапом усіх шкіряних промислів була первинна обробка сировини. Майстри, що займалися цим, називалися чинбарями, а у західному регіоні України — гарбарями. Гарбарство давало початок іншим заняттям — шевству, кушнірству, лимарству. За способом обробки шкур виділяються чинбарі-кожум'яки, чинбарі-кожушники, чинбарі-лимарі [2, 14]. Але, як узагальнюючий для означення понять «чинбарство-кожухарство», вживаємо термін «кушнірство» — промисел, який спеціалізується на вичинці шкур з хутром та пошитті кожухів [2, 24].

Кушнірство як професія міських ремісників та допоміжний промисел селян на території сучасної Рівненської області вивчене недостатньо. Зовсім мало інформації про діяльність кушнірських цехів, про використання виробів кожухарів у народній обрядовості.

Недостатньо інформації і про осередки кушнірства. Найбільше відомим, древнім осередком з виготовлення кожухів на території нинішньої Рівненщини було містечко Клевань, про що є письмові документальні свідчення XVI-XVII ст. [2, 18]

За нашими польовими матеріалами, у кінці XIX — на поч. XX ст. кушнірські осередки існували також в містечках Корець, Межирічі (тепер с.В.Межирічі), Березне, селах Невірків, Дивень, Степань. Звичайно, цей перелік є неповним, і дана тема потребує більш глибокого дослідження.

В основу цієї роботи лягли матеріали польових досліджень, проведених нами влітку 2001 року в м.Корець та селах Новий Корець і Жадківка Корецького району.

Розвиток кушнірства на Кореччині зумовлений рядом обставин, зок-

рема немалу роль відіграло географічне положення містечка, що розташоване у північній частині Волинської височини, в прикордонній смузі, яка розділяє дві етнографічні зони — Волинь та Полісся. Саме через Корець здавна пролягав важливий торгівельний шлях з Києва до Луцька й далі, до Польщі, що відіграло важливу роль у розвитку торгівлі, народних промислів і ремесел у цій місцевості. [5, 88]

Немає точних відомостей про те, з якого часу існує кушнірство в Корці як масовий промисел місцевих жителів. Та, мабуть, давно, про що говорять назви старих вулиць — Гарбарська, Шнайдерська.

Є свідчення, що в кін. XIX — на поч. XXст. в місті нараховувалось понад 40 майстрів-кушнірів; відомо про два невеликих цехи, де, переважно, працювали колишні учні головного майстра, або, як його називали, «хазяїна».

Потрапити в учні було не так — то просто. Перш за все, за навчання потрібно було платити і немало. Тому юнаки, що мріяли про своє ремесло, змушені були довгий час працювати в наймах, щоб заробити потрібні гроші, та це коштувало того — заробітки в кушнірів були хорошими. Серед кушнірських виробів найважливіше місце займали кожухи, які шили з овечого хутра. Багато замовлень отримували від поляків, зокрема, на пошиття святкових кожухів, куди йшло багато шкур, і ціна була відповідно високою.

Учні, що закінчили навчання в майстра-кушніра і виходили з-під його опіки, створювали свої дрібні майстерні. Виготовляли кожухи переважно вдома. Дуже часто ця робота ставала сімейним ремеслом, таким чином утворювались цехи, де, зазвичай, головним майстром був найстарший член родини — господар, а молодші були на правах учнів чи помічників. До роботи дуже часто залучались і жінки, що переважно, виконували чорнову роботу (миття шкіри, закваска, переминання і т. д.). Загалом жіноча праця чи в сімейній формі виробництва, чи в більших майстернях застосовувалась досить широко. Діти та підлітки виконували найпростіші операції. Так починалось поступове знайомство з ремеслом: під наглядом батька діти втягувались у роботу, щоб згодом стати самостійними майстрами. При дрібному виробництві цієї науки вистачало. Найчастіше майстри-кушніри весь процес виготовлення кожуха брали на себе - починаючи з вичинки шкіри й закінчуючи кроєм та шиттям.

Слід зазначити, що корецькі кушніри на протязі багатьох років зберігали свою манеру вичинки овечої шкіри та виготовлення кожухів, яка проявилася у крої, кольорі, засобах художнього оздоблення.

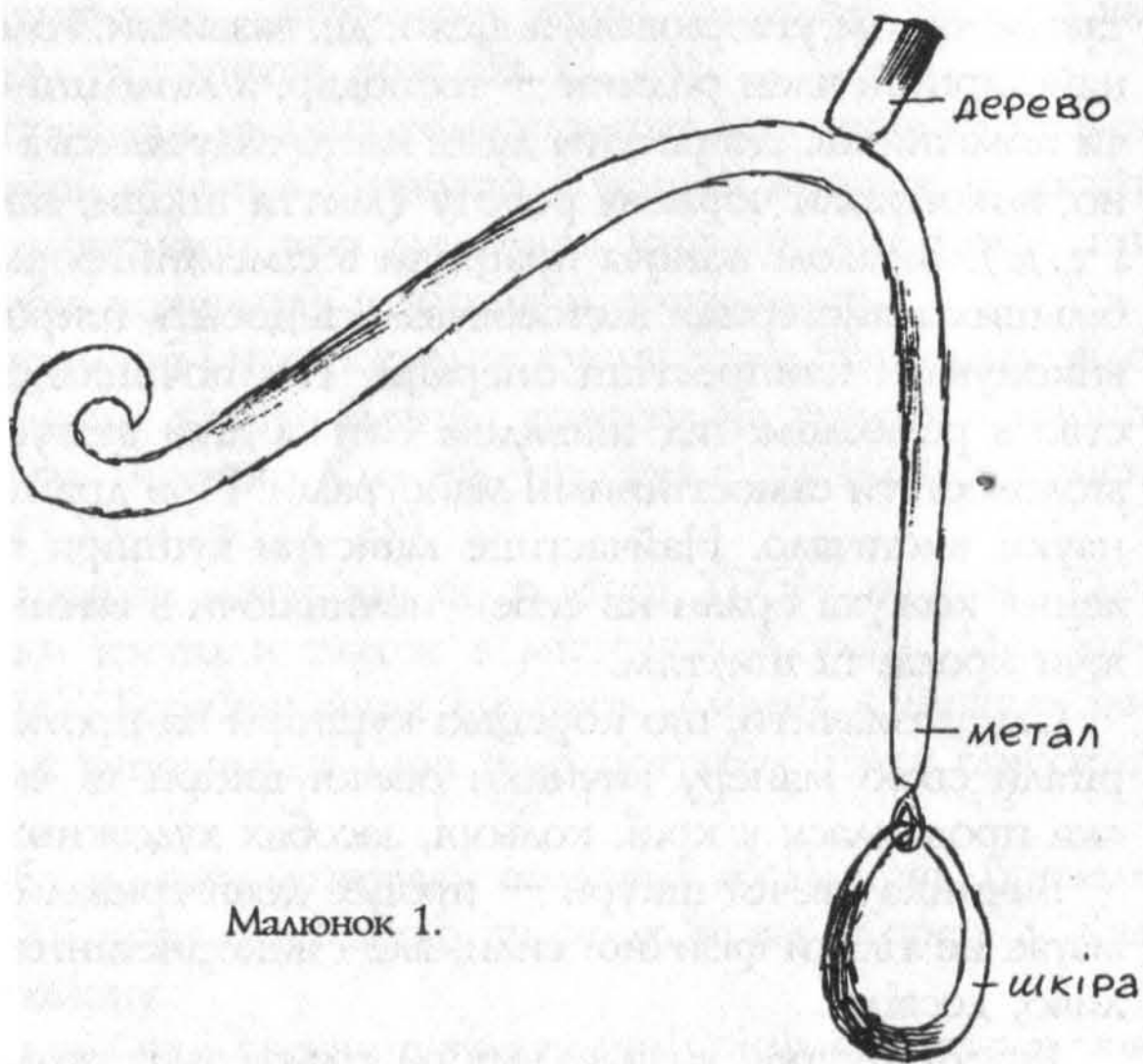
Вичинка овечої шкури — процес довготривалий і копіткий, що вимагає не тільки фізичної сили, але і використання знань, вмінь і, особливо, досвіду.

Якість шкурок визначалась не тільки за їх розміром, але й по тому,

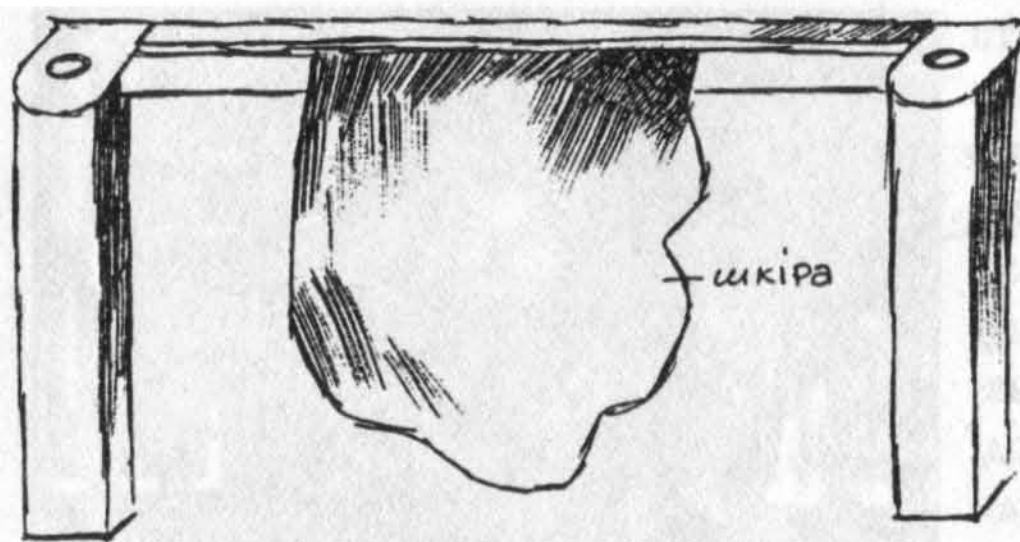
як їх знято з вівці (знімали не ножем, а руками, щоб не пошкодити, бо під час вичинки могли з'явитись дірки). Хоча шкурки зразу не розподіляли за гатунком, а вичиняли всі разом.

Коли шкуру знято, — розпочинався тривалий процес вичинки, на протязі 1-2 місяців. Спочатку шкури солили й складали у великі діжки (бочки). Після того, як виймали з солі, готували до закладки. Перш за все вимочували у воді, щоб вимити сіль. Якщо поблизу була річка, це робилося там, для чого будувався маленький місток, що оберігав від падіння зі слизького берега.

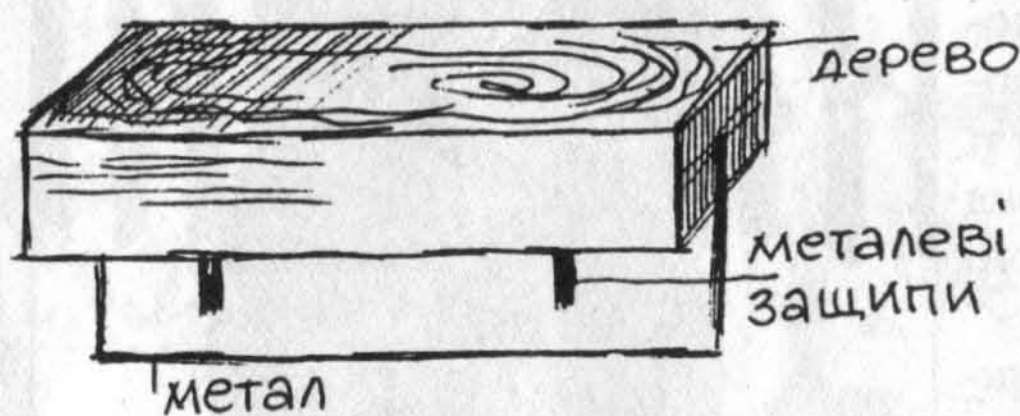
Далі готувалась закваска. Робили її так: змішувалось тісто, в яке входили грис (відходи зернових при їх перемелюванні), сіль, трішки борошна й вода. Цією сумішшю натирали шкури і складали їх навпіл — хутро до хутра, а потім одна на одну — в кількості 10-ти. Тоді клали в діжку й заливали водою, у яку додавали невелику кількість оцту, та залишали в теплому місці на 2-3 тижні, не забуваючи кожен день помішувати. Коли виходив термін — дивились, чи добре вичинились. Хороший майстер визначав це дуже швидко, з першого погляду. А ознаки добре вичиненої шкурки такі: плівка на піхві дуже легко знімається, а якщо її стиснути — утворюються дрібні складочки (гармошка). Потім шкурки слід було добре висушити. Мабуть, саме на цьому етапі вичинки можна було з легкістю визначити, де живе кушнір, оскільки закваска зі шкурами довгий час бродить, і під час висихання з'являвся запах, що привертав увагу перехожих. Вішали шкури на горищі. Для цього там спеціально прибивалися жердини. Цей етап займав 10-15 днів. А далі розпочинався процес, який вимагав найбільше фізичних сил. Суху шкіру зволожували закваскою і, коли вона ставала м'якою, виминали ключем (спеціальним знаряддям, що виготовлялося ковалем на замовлення). Він мав форму залізної дуги з дерев'яним держак-ом зверху й



Малюнок 1.



Малюнок 2.



Малюнок 3.

шкіряною петлею («фітілем») внизу (див. мал.1). Після висихання ще раз виминали, поки шкіра не стане мякою. На одну овечу шкурку затрачалось приблизно 30 хвилин.

Після цього, вже розім'яту, закріплювали на «верштабі» (це ще один спеціальний пристрій, що зазвичай виготовляв сам майстер з дерева див. мал.2) і чистили (шкребли) «шкафою» (прямокутним дерев'яним брусом із закріпленою в ньому гострою металевою пластиною (див. мал.3), поки шкіра не стане білою.

Ось тоді вже визначали якість вичиненої шкури за висотою, густотою

та м'якістю вовни. Якщо вона невміло знята з вівці, погано висušена чи вим'ята — на пошиття кожухів не бралась і тому її не дубили, залишаючи для використання в домашньому господарстві.

Що ж далі робили з шкурами, щоб надати їм бажаного кольору й підготувати до викроювання кожуха?

Цей процес називався дубленням (занурення в розчин з кори дуба) і вимагав від майстра не тільки знань, перейнятих у вчителя, але й певного досвіду. Адже від вміння приготувати розчин, а потім і часу перебування в ньому шкури, залежали колір та рівномірність забарвлення майбутнього кожуха — від світло-коричневого до червонуватого відтінку. Ще одна важлива ознака цього процесу — якщо шкура погано дублена, то у вологу погоду кожух буде вогкий.

Заготовляли кору для дубової заварки навесні, коли дерева пускали сік. Здебільшого це робили не самі майстри, а селяни з навколишніх сіл, для яких здирання кори й продаж її кушнірам були додатковим сезонним заробітком.

Кору рубали, сушили на сонці, згодом кидали у великий казан і варили. Чим більше кори, тим інтенсивніший колір кожуха. Готовий розчин слід було обов'язково охолодити до кімнатної температури. А

далі вже кидали шкурки, та так, щоб у бочці вони легко плавали й можна було легко їх перемішати для рівномірного фарбування. (На 10 шкурок потрібно було 13-16 відер заварки). Там їх витримували від 3 днів до тижня, тоді виймали, добре просушували і знову виминали ключем. Потім натирали крейдою, яка робила шкуру ще більш м'якою й допомагала довгий час зберігати колір. Або ж використовували перепалену червону глину, властивості якої ті ж, що й у крейди, але вона надавала шкурі червонуватого відтінку.

Ось на цьому процес вичинки закінчувався й розпочинався інший — перетворення матеріалу в звичайний або ж святковий ошатний кожух.

Цей вид хутряного одягу був відомим здавна, але до початку XX ст. зберігся переважно в українців та білорусів [3, 114].

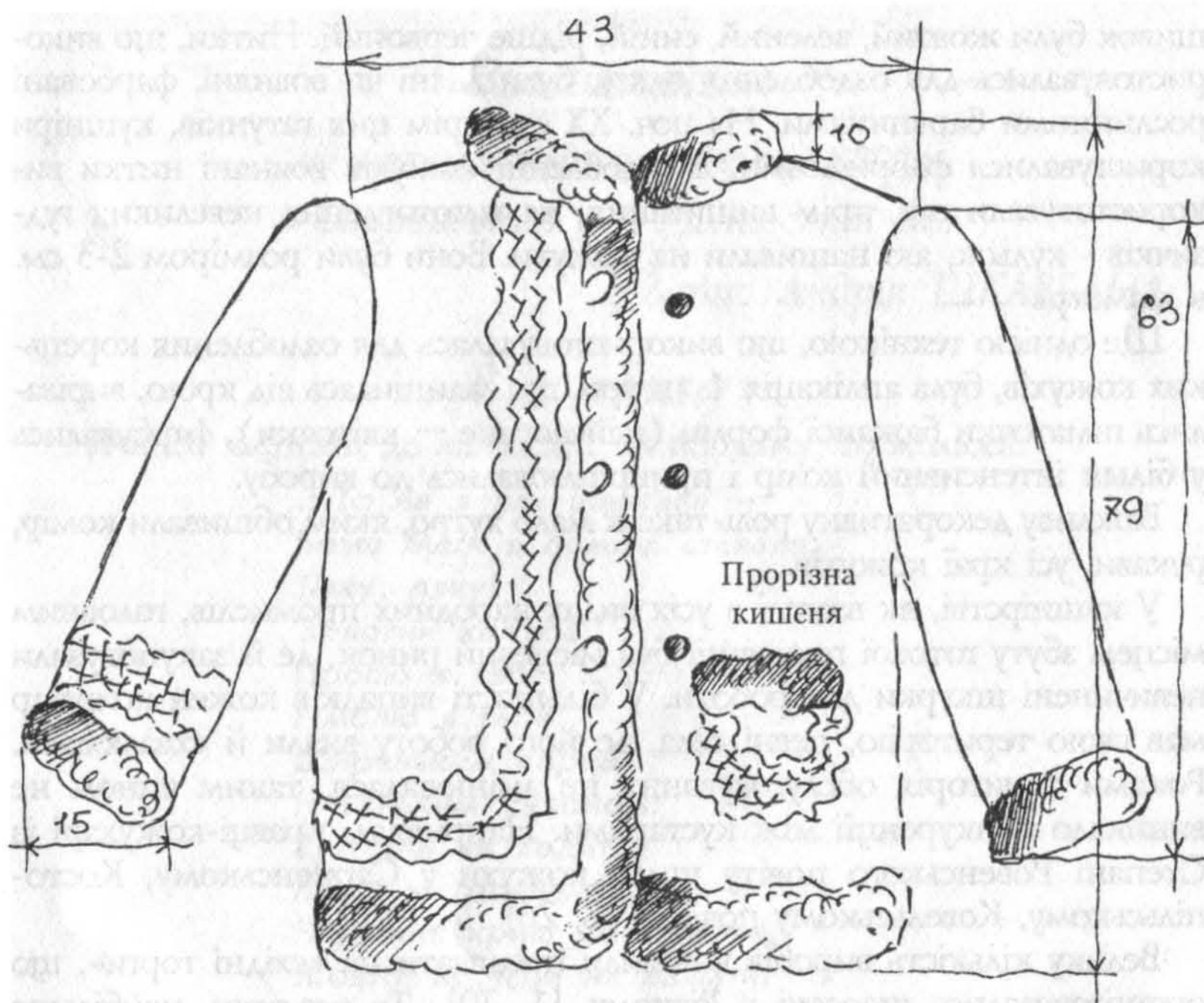
Відомо, що кожухи неодноразово згадувались у давньоруських літописах. Кожухи з дорогого хутра, зокрема, носила давньоруська знать [3, 29].

На Україні відомі два основних різновиди цього верхнього одягу: прямоспинного крою та з відрізною спинкою. Можна окремо виділити тулубчасті кожухи, дуже довгі й широкі в полах [3, 114].

Про крій кожухів досліджуваного нами регіону можна сказати, що він був дуже простий, у більшості випадків однаковий як для чоловіків, так і для жінок, бо дуже часто шили один на всю сім'ю. Маючи в розпорядженні потрібну кількість шкурок, знаючи розмір і крій майбутнього кожуха, кушнір спочатку прикидав вид виробу, його деталі з урахуванням форми та розмірів кожної окремої шкурки. І тільки після цього кроїв, шив, оздоблював виріб. Кожухи були переважно прямо-



Жінка в кожусі. Село Біле
Володимирецького району. 1998р.
Експедиція Рівненського фольклорно-
етнографічного товариства.



Малюнок 4.

спинними, з вшивними прямими рукавами, малим стоячим коміром, оздобленим хутром та вишивкою. Замість кишень робили прорізи («сліпі кишені»), іноді прикриті лашканами. Існувала певна різниця в довжині виробів: так, жіночі шились дещо коротшими. Відповідно, на їх пошиття йшла менша кількість шкур. На чоловічий кожух, наприклад, йшло 6 шкурок, жіночий — 5, дитячий — 3.

Різновидами крою відзначались святкові кожухи. Зокрема, чоловічі тулуби були дуже довгими (до п'ят) з великим викладеним коміром. На їх пошиття підбирались 10 шкурок найвищого гатунку. Відомі також жіночі святкові кожухи, з відрізною спинкою, рясовані фалдами, на пошиття яких використовувалось 12 шкурок. Такі кожухи замовляли люди з певним достатком, вони були ознакою заможності. Тому довіряли шити їх тільки кваліфікованим майстрам, які вміли добре вичиняти шкури.

Характерна прикраса корецьких кожухів — вишивка, яка прикрашала рукави, поли та поділ виробів. Переважно вона виконувалась хрестиком, геометричним орнаментом. Домінуючими кольорами ви-

шивок були жовтий, зелений, синій, рідше червоний. Нитки, що використовувались для оздоблення одягу, були лляні чи вовняні, фарбовані рослинними барвниками. На поч. ХХ ст., крім цих гатунків, кушніри користувалися фабричними. В оздобленні кожухів вовняні нитки використовували ще, крім вишивання, на виготовлення невеликих гудзичків - кульок, які нашивали на кожухи. Вони були розміром 2-3 см. в діаметрі.

Ще однією технікою, що використовувалась для оздоблення корецьких кожухів, була аплікація. Із шкіри, що залишилась від крою, вирізались шматочки бажаної форми (найчастіше — квіточки), фарбувались у більш інтенсивний колір і прикріплювались до виробу.

Важливу декоративну роль також мало хутро, яким обшивали комір, рукави, усі краї кожухів.

У кушнірстві, як взагалі в усіх видах народних промислів, головним місцем збуту готової продукції був місцевий ринок, де й закуповували невичинені шкурки для роботи. У більшості випадків кожен кожухар мав свою територію, певні села, де його роботу знали й схвалювали. Роками територія обслуговування не змінювалася, таким чином не виникало конкуренції між кустарями. Наприклад, кравці-кожухарі із Степані Ровенського повіту шили кожухи у Сарненському, Костопільському, Ковельському повітах [2, 26].

Велику кількість виробів вивозили продавати на «східні торги», що організовувались щорічно в Рівному [1, 70]. Та все-таки, найбільше кожухів виготовлялось на спеціальні замовлення.

На жаль, у середині ХХ століття традиційні осередки кушнірства занепали. До цього спонукали розвиток легкої промисловості, неprestижність професії кушніра, зміна смаків. Також суттєвою причиною була нестача сировини, підвищення цін на неї, через що окремі майстри переключались тільки на ремонт, перешивання виробів.

Ця робота — початковий етап наукових досліджень. Для більш детального висвітлення теми необхідним є залучення порівняльного матеріалу з інших кушнірських осередків нашого краю та інших регіонів України. Як одна з найменш висвітлених у науковій літературі тем, кушнірство заслуговує на пильну увагу фахівців, етнографів, фольклористів і всіх, кому не байдужа доля української культури.

Джерела:

1. Гатальська Н. Волинські кушніри: до питання історії ремесла. - Київ-Рівне, 2001р.
2. Горинь Г. Шкіряні промисли західних областей України. Друга пол. ХІХ - поч.ХХ ст. - Київ, 1986.
3. Матейко К. Український народний одяг. - Київ, 1977.
4. Полесье. Матеріальна культура / Бондарчик В., Браим І., Бураковская Н. и др./ - Киев, 1988.
5. Прищепа Б., Нікольченко Ю. Літописний Дорогобуж в період Київської Русі. До історії заселення Західної Волині в Х-ХІІІ ст. - Рівне, 1996.

Замовляння

за матеріалами експедиції 2000р.
в Сарненський р-н Рівненської обл.

Запис Андрія ШКАРБАНА

Від «ляку»

Начінаю шептати, до молюса, і як пошепчу, то молюса:

...То не я ляк шептала —
Божа Мати в помочі ставала.
Ляку, ляку!
Золотий князю!
Просю я тебе,
І молю я тебе
Щиреньким серцем,
Низеньким уклоном:
Тут тобі не ходити,
Криві не розлівати,
Червоної криві не ссисати,
Жовтої кост(і)и на ламати!
Іди на своє ме(і)стечко,
На золоте креслячко!
Там тобі столікі позастилани,
Шкляночки поналівани,
Там тобі питеніє і єденіє,
Там тобі пити і гуляти, і буяти,
Крещеному (тому, кому шепчецца)
На спокій дати!

Да й знов «Отче наш» помолюса. Дев'ять раз перемолить..

Зап. в с.Немовичі
від Мелішук П.Я., 1914 р.н.

Від «подвею»

То молюсь «Отче наш» да:

За першим разом
Од Бога розказом
Не я з вітру шептала —
Божа Мати в помочі ставала,
Божа Мати Київська,

Почаєвська, Завішенська,
Казимирська.
Подвею, подвею!
Я тобі нічого не дею.
Кудою зайшов,
Тудою ти вийди!
Чи ти очима,
Чи ти вушима,
Чи ти носом,
Чи ти ротом,
Чи ти руками,
Чи ти ногами,
Чи ти плечима —
Кудою зайшов,
Тудою ти вийди!
Іди ти на очерета, на болота,
На бистри(і) води!
Там тобі питенне,
Там тобі єденне,
Там тобі пити,
Там тобі гуляти!
А (тому, що шепчеш)
На спокій дати. На (і)м'я зваті.

І то дев'ять раз тоже так.

...Сюди задухнуть три рази, тому, що шепчеш (за комір, на груди — А.Ш.). Осюди ховнуть.. Сюди хухнуть, а сюди так якби плюнуть. Три рази. В три сторони плюнуть.

А як з вітру шептять, то тре спину перехрестить чоловіку ззаду: раз перехрестить, а потом, як пошептять, то й знов.. раз.

Зап. в с.Немовичі
від Меліщук ПЯ., 1914 р.н.

Від «рожі»

Красним, що-небудь красне.. Свяченим льоном. На Стрітення святяться свічки, то я свечку святю, то святю і льоном обмотаю. Да вже тим льоном рожу спаліваю. Дев'ять раз. І тією свічкою подпаліваю той льон. Отакий жмуточок маленький. Дев'ять раз жмуточков да й..

(З ноги чи з правой, чи левою)
З левою ноги,
З жовтой кости,
З бєлого ті(и)ла,
З червоної криві,

З лісточками, з кві(є)точками
З коренцями
Бить крещеному (тому, кому спаліваю)
Рожа зтиха і спокійна.

Дев'ять раз.

Зап. в с.Немовичі
від Меліщук П.Я., 1914 р.н.

Від «удару»

- Тож треба дев'ять соломинок. Яка є, аби соломина.. От якої наломлю дев'ять штук, і, дев'ять раз перемолюся да й..
- А що ж соломинкою робили?
- Хрестила.
- Всім пучком?
- Не. Одненькою соломинкою кожен раз.
- А потім другу соломинку брали?
- Ну.
- І так дев'ять раз. І дев'ять молитв.
- Ну...

За першим разом
Од Бога розказом
Не я удар шептала —
Божя Мати в допомі ставала.
Першого вдару,
Другого злomu,
Третього звиху!
Потуль буде крещеному (тому, називать на (і)м'я)
Злом, удар і звих боліти (тре хрестить),
Покуль буде ета соломи(і)нка горіти.

І вже перешептатъ дев'ять раз і вкинуть.. в груби.. До мене вже попадає, як топіща. То я хугчей туди да кажу:

З хати — димом,
А з двора — ві(є)тром.
Да нехай Господь дасть здоров'є
(тому, кому шептатъ).

Отакє шептаннє.

(«Отче наш» спочатку і в кінці — А.Ш.).

Зап. в с.Немовичі
від Меліщук П.Я., 1914 р.н.

Від «вроків»

— То воно, кріклівіци кажут, і так вроді, як на маленьке подивляться дитя. Да, знаєте, йому недобре, воно кричить, і все... Я раз.. перемолю-са «Отче наш», а потім уже молюся:

За першим разом
За Господнім розказом
Прислала Божая Мати
(Там) тобі, Галю (чи як там звут),
Вроки одмовляти.
Одмовляла я вроки
Подумани(і),
Погадани(і),
Й помисляни(і),
Вроки жоночі,
Й девочі,
Й парубочі.
Ідти ви, вроки,
На бистріє води,
На густіє лози!
Там вам пит(и) і гуляти,
А Галі спокій дати
Й жовтой кости(і) не ламати!

І «За другим разом...» Так треба 9 раз.. Ну, похристюса й сама, похристю і дитятко, да й тоди(і)...

— Скільки раз перехристити?

— Три.

— А потім молитва?

— Наперед «Отче наш», насамперед. І потім так, як я Вам кажу. Так 9 раз. А потім знов перехрестила. І треба отако по дитяті, да й на левий бок спльовивать. Подмухайте..

Зап. в с.Немовичі
від Кіркової А.А., 1930 р.н.

«До родива»

Корова теліцця чи.. жінка родить дитину... Треба помоліцця «Отче наш» і ... таке шептать:

Ішла Божя Мати горою,
Шовковою травою,
Кийочком подпиралася,
До родива хапалася.
Дай тобі, Боже, живеньке

І місце целеньке!

Три рази.

*Зап. в с.Немовичі
від Кіркової А.А., 1930 р.н.*

Від «чорної болєзні»

— Колись казали в нас, що дитятко плаче й плаче. Або кидає: впаде, знаєте, як неживе, піна з рота...

— Як це називали колись?

— Колись казали чорна слабость.. І впаде дитятко, і пошепчеш. І все. І воно пройде. Бо воно в кожного дитяти є. Ну, гінше перебуває сміхом, дитятко. Інше плачем.. А інше кидає й кидає..

— І треба що тоді?

— Треба шептати.. Вже таке, як кидає, то вже три рази треба шептати. Три дні.

— А коли?

— Вночі?

— Не. Тоді, як треба накривати чорним..

— На місці? Чи в хату занести?

— От, як та дитинка впаде, вже мучить її. Її не можна брать.

— А що? На місці?

— На місці. Там воно впало чи там воно в колисці лежить. Чи там воно десь сиділо. І одразу накрить і скорей треба бегті шукать ту шептуху, щоб пошеп(тала)... То вже, як хто хоче, приносить уже.. Треба помоліцца «Отче наш» і:

*За першим разом,
За Господнім розказом
Прислала Божая Мати (ну, там) Петру
Чорну болєзнь одмовляти.
Іди ти, чорна болєзнь,
На синє море,
На синьому морі камень,
На чорному камені розбиватись,
На чорному морі потопатись.
Свята Покрова!
Святий Микола!
Свята Богородіца,
Наша заступніца!
Заступи од всякої болєзні:
Од чорної,
Од темної,
Од снідної!*

*Тобі, — Петро, — спати й прибувати,
Мені чорну болізню одмовляти!*

І так дев'ять раз.

*Зап. в с.Немовичі
від Кіркової А.А., 1930 р.н.*

Від «рожі»

- ...Червона. Як рожу палять.
- З якої тканини?
- Ну, яка є... Я як палю, то яка є червона... Аби червона, знаєте...
- Берете льон?
- Льон свящонний. Треба посвятити..
- На Стрітення свячений льон.
- Свічку. Я багато раз святю тую сві(є)чку...
- А свічку на який?
- На Стрітення(є).
- І що потім?
- Святю ту(ю) свічку: і одного року, і другого... І святю льон.. Свічку кождий рік святю. І тією свічкою палю рожу. І тим льоном..
- Перед образами?
- Ну... В хаті. Не там в кутку, а ближче, де образи... І накриваю тею нучкою червоною. Наперед не покриваю. Наперед треба дев'ять етих з льону витягати. І тако, отаке, як очки, скручують. І класти... Витягну і молюся..
- По одному?
- Так. З льону витягаю, і положу і молюсь.
- Як кладете, молитесь?
- Ага.
- А як палите потім?
- Тоже. А молюся, ну, ой, як вже витягаю його. Крутю. То перемолюся «Отче наш» да вже й молюся «Слава тебе, Боже...», покуль витягну.
- Церковні молитви, як витягуєте?
- Так.
- А як палите?
- А як палю, то:

*За першим разом,
За Господнім розказом
Прислала Божая Мати
(Там, тому-то) рожу паліти.
Паліла я рожу*

З білого тіла,
З жовтої кості,
З червоної крові,
З корінцями, з лісточками,
З червоними цвіточками.

І за другим разом знов так.. Дев'ять раз, дев'ять таких з льону. Дев'ять раз молюся.. А якщо рожка, то летит под столу. Подпаліш, — всьо летит пуд столу. А як не рожка, воно не летит.. Потом, як спалів, вже пошептав, ...ту (о)нучку треба перекидати до тіла голого.. Треба, щоб побуло, да й знімаєш..

— Скільки разів приходить цей хворий? Чи днів?

— Ну як добре, то раз прийде, да й вже одразу бачить, що добре.. А як не вельми добре, то три рази..

*Зап. в с.Немовичі
від Кіркової А.А., 1930 р.н.*

Від «ветру» («подвею»)

— І так стало людині недобре. Знаєте, вітьор якийсь.

— Як людині недобре?

— Слаба вельми.. Як ветьор такий, вихор.. Стає голова болить, стає недобре.. Ну, тоже «Отче наш»... і шепчеца так:

Пріслала Божа Мати
Тобі шептати (як там називаєца),
Прислала подве(і)ю шептати.
По(у)две(і)ю, по(у)две(і)ю!
Я тобі нічого не дею,
Кудою ти зайшов,
Тудою ти вийди:
Чи ти руками,
Чи ти ногами,
Чи ти носом,
Чи ти ротом!
Іди ти собі на очерета,
На болота,
На бистрие води!
Там тобі пити і гуляти,
(Кому там шепчеш, там, чи Івану)
Спокой дати,
Жовтой кости не ламати.

І так тоже дев'ять раз.. Пошептать так три рази. І ви знаєте що? Багато до мене людей приходило. І кажут, що лучше..

— Три дні?

— Угу.

Зап. в с.Немовичі
від Кіркової А.А., 1930 р.н.

Від «вроків»

Йшов Господь
Й Господня Божа Мати
Йвану (чи Степану, кому шепчете)
Вроки шептати.
Вроки, вроки!
Кудою ви войшли,
Тудою вийдіть:
Чи очима,
Чи плечима,
Чи носом,
Чи ротом?
Вам по костях не ходити,
Костей не ломити!
Ідіт собі на сухий ліс,
На бистріє води!
Там вам розкошувати,
Там вам і розкош мати.
За другим разом,
За Божи(і)й матері розказом
Йшов Господь...

Дев'ять раз треба переказать.. Як кончите, то тако, подмухав і плюнуть через леве плече.. три рази..

Зап. в с.Федорівка
від Жигули Ф.К., 1934 р.н.

«Од крикливиці»

Але тоже дев'ять раз. Вже там, яке там дитя — Іван чи Степан да й вже шепче. Похристишца, перемолишца і каже, що:

На горі стоїт дуб,
А в том дубе совенята.
Вам, совенята, кричати,
А тобі, Маринко, мовчати!

За другим разом: «На горі стоїт дуб...»

Аж дев'ять раз так поговорит, і дитина стихає.. Перехрестить дитину і собі перехрестишца.. і тако пошептатъ. Отака коротенька молит-

вочка... од крикливиці.

Зап. в с.Федорівка
від Жигули Ф.К., 1934 р.н.

Від «чорної болі»

- Скільки раз «Отче наш» кажуть?
- Один раз.. а потім дев'ять раз треба повторить, дев'ять раз кожну молитву:

Господня Божая Мати
По шовковому пояску спускалася,
До Андрія хрещеного
Чорную боль шептять поспишалася.
Ти, падуча,
Ти, минуча,
Ти, родимая-приходимая!
Минайса, не обзивайса
Ни в стариці,
Ни в молодиці,
Ни в спаді місяці!
Серденька не ро(з)тирай,
Червоної крові не розганяй,
З жовтої кості,
Червоної крові,
З рум'яного лічка,
З русого волосу уступай!

Дев'ять раз так переговориш.. Я ножом, шепчу і так вот... У дерев'яне...

- Ножом доторкнутися. У стіл, табуретку?
- Табуретки, ну, щось твердого... Треба ножом, острієм... Ми шепчем так: рано і ввечері. Щоб сонце зовсім не зайшло... Дев'ять раз, якщо задавнене... Ну, там скільки виходить — чотири дні чи скільки. Щоб дев'ять раз було... сяде біля ікони... вже ззаді треба ножом...

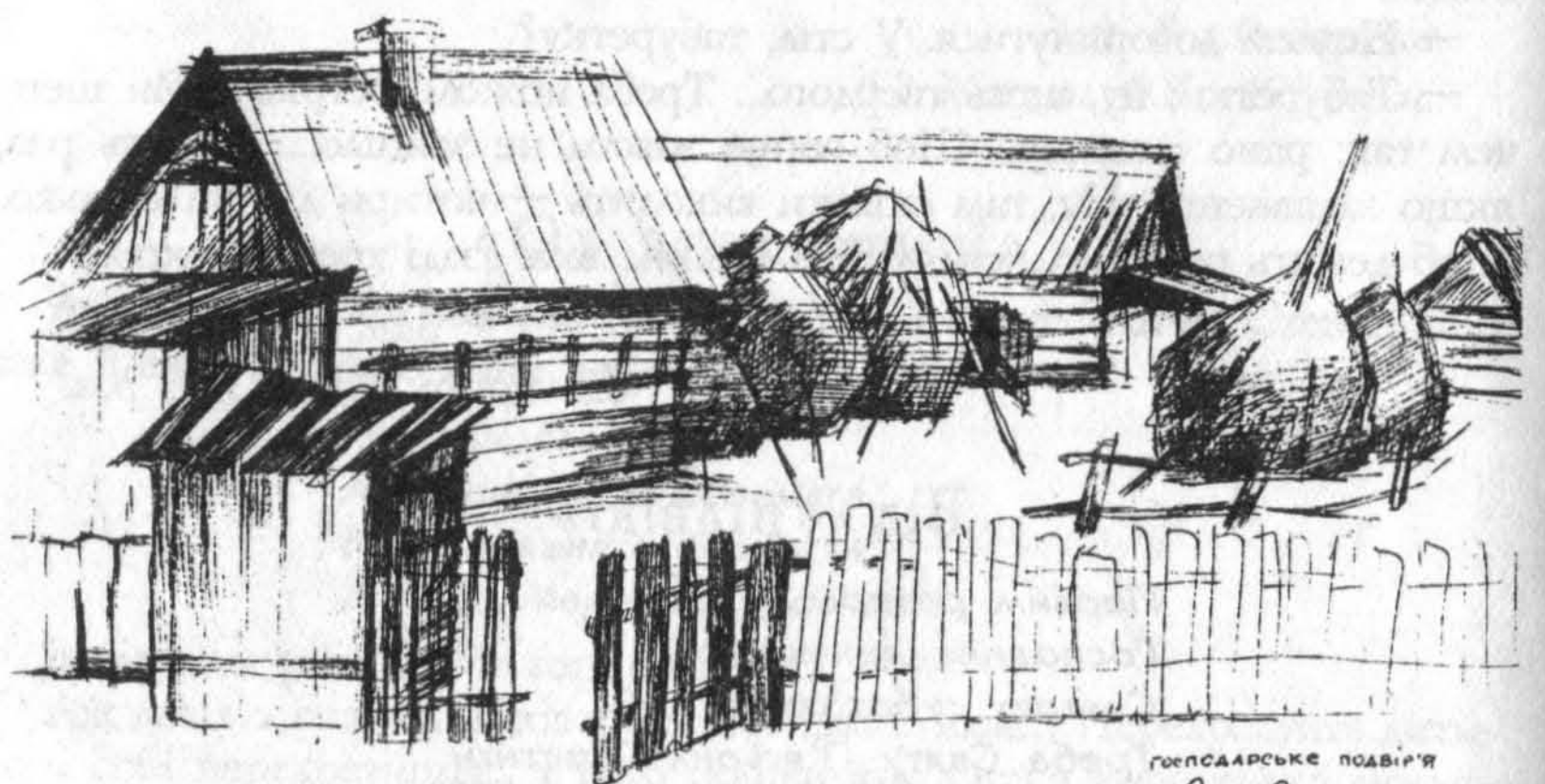
Зап. в с.Глушиця
від Сосюк Т.К., 1942 р.н.

Від «підвію»

Первим разком,
Господнім деньком,
Святою суботою
Треба Святу П'яťонку постити

І Господа Бога
І нечистого духа моліти.
Нечистий(є) душе!
Чи ти з води,
Чи ти з (л)ози,
Чи ти з осини,
Чи ти з смоліни,
Чи ти з дуба,
Чи ти з берези,
Чи ти з вітру,
Чи ти з хмари?
Де ти стрівса?
Чи ти на порозі,
Чи ти на дорозі —
Годі тобі ходити,
Кості ломити,
Під груди
Підпірати,
Кров червону розганяти!
Не ходи,
Костей не ломи,
Під груди не підпірай,
Кров червону не розганяй!
Іди собі болотами-очеретами,
А хрещеному Андрію
Спокій дай!

Зап. в с.Глушці
від Сосюк Т.К., 1942 р.н.



господарське подвір'я
с. Старе Село
1998р.

Марія БАБИЧ

Інструментальна музика Рівненського Полісся

Народна інструментальна музика, народні музичні інструменти, а також самі народні музики є важливою складовою музичної культури певного народу й постійно привертають до себе увагу фахівців різних профілів: композиторів, художників, письменників, істориків, етнографів, краєзнавців, мистецтвознавців, фольклористів.

Відколи існує людство на Землі, відтоді існує і музика, яка немислима без відповідного інструмента та без творця цієї музики — музиканта-виконавця. З плином часу видозмінюється інструментарій, а разом із ним і музика, яка на кожному етапі розвитку суспільства залишається специфічною формою відображення його побуту, історії, світосприйняття, художніх та естетичних смаків і становить значний інтерес не тільки для науки, але й для сучасної музичної творчості. Вона розкриває широкі горизонти перед сучасними композиторами та музикантами-виконавцями.

З появою аудіо та відеотехніки в останні десятиріччя минулого століття та в нинішньому, ХХІ столітті помітно пожвавився процес дослідження та вивчення народної інструментальної музики, і, за словами видатного українського етномузиколога та композитора Ігоря Мацієвського, він «знаходиться зараз на початковому етапі» [6, 7]. Це стосується не лише України, а й інших країн і народів.

Щодо України, то центральні її райони, територія Поділля, Карпат та Прикарпаття ще більш-менш обстежувались, а от територія Полісся, особливо Північна його частина, яка постраждала внаслідок Чорнобильської трагедії, залишається ще «цілиною» з даного питання і потребує активної роботи фахівців.

У цій статті зосередимо свою увагу на фольклорних матеріалах трьох північних районів Рівненщини — Рокитнівського, Дубровицького та Зарічненського, які межують зі Столинським та Пінським районами Білорусі, бо саме тут, на нашу думку, найбільш повно збереглася і ще донині побутує традиційна народна інструментальна музична культура.

Архаїчні спогади дохристиянської доби язичництва в елементах пастушої культури, де головна роль належала пастухові і його магічній дудочці, залишились не тільки в літературних творах, а й де-не-де ще в реальному житті поліського села.

Локальним районом побутування дудки-викрутки (6-отвірної сопілки) в наш час є північні села Рокитнівського району: Глинне, Бере-

зове, Дроздинь, Вежиця, Старе Село, Переходичі, Блажове. Поодинокі майстри-виконавці трапляються ще і в Зарічненському районі — в селах Мале і Велике Морочне, Неньковичі.

Від діда-прадіда поліщуки ретельно зберігають у пам'яті технологію виготовлення такої сопілки-викрутки, яка, щоправда, в більшості випадків, змінила своє місце побутування — з пастушого магічного середовища вона перейшла в сімейно-родинне коло і виконує в основному розважальну роль.

Виготовляють 6-отвірну сопілку-викрутку із молоді сосни, зрізуючи її верх від шостого «політка»*, ранньою весною. В основі зрізаної частини сосни є «стрижень» (стержень), який викручується. Далі знімається відповідний шар кори і шкірки, в результаті чого залишається порожня гладенька трубка, довжиною на шість «корхів»** (приблизно 42–45 см), яка умовно ділиться навпіл. Рівно посередині прорізується перший отвір для вказівного пальця лівої руки, а далі — отвори розміщуються так, як лягають пальці обох рук виконавця. Зверху прорізають резонаторне віконце йй забивають верхній отвір стволини тугим корком, залишаючи щілину над віконцем. Щоб корок не пересихав і сопілка гарно звучала, час від часу її занурюють у воду.

Репертуар сучасних сопілкарів пісенний, пісенно-танцювальний та танцювальний з вираженими елементами мелізматики та орнаментики. Розглянемо репертуар двох сопілкарів зі Старого Села, що на Рокитнівщині — Ковальця Миколи Павловича (1945р.н.) та Пишняка Івана Гнатовича (1942р.н.). Танцювальні твори: «Яблучко», «Полька», «Лявоніха», «Оберок», «Коробочка», «На реченьку», «Семьоновна», «Приймак», «Фокстрот», «Карапет» та ін. — як бачимо, більшість із них є танцювальним репертуаром гармоністів, від яких сопілкарі його пе-



Ковалець М.П., 1945р.н., з онуками.
Село Старе Село Рокитнівського району. 2001р.

* Політками називають частину стовбура молоді сосни, яка виростає за один рік. Ці політки добре видно, так як вони відділені один від одного потовщеними колінцями.

** Корх - це є вимір довжини стволини кистю (в кулак). Шість корхів - значить має поміститись шість кулаків руки виконавця на стволині.

рейняли. Твори пісенно-танцювального характеру: «Ой за гаєм, гаєм», «Ой, що ж то за шум учинився», «Горіла сосна, палала» та ін. - це в основному відомі українські народні пісні різного характеру, під які можна танцювати. Твори пісенного характеру: «Ой у полі береза», «Вишенька-черешенька», «Встань вранці, встань, мамо», «У неділю рано-вранці козак сіно косить» та ін. — це в основному наспівні ліричні, часто тужливі пісні, які призначені для слухання.

Пісенний і пісенно-танцювальний репертуар інколи підспівується членами родини на сімейних гулянках, але в основному сопілкова музика призначається для слухання.

Якщо сопілкове виконавство локалізоване на півночі Рокитнівського району і в поодиноких випадках зустрічається в Зарічненському, то гармошкове виконавство найбільш розповсюджене на півночі Рівненщини і в деяких місцевостях ще й донині є незмінним супроводжувачем масових гулянь, вечірок, проводів юнаків до армії, ювілеїв, родин, хрестин, та весільних обрядів поліського села.

Коротко розглянемо конструктивні особливості гармошки та шляхи її проникнення на Полісся.

Гармошка (гармоніка) — складний за будовою клавішно-пневма-



Юрковець І.Г., 1937р.н.
Село Глинне Рокитнівського району.
2001р.

тичний інструмент, головними складовими частинами якого є звукоутворююча механіка, корпус і міх. Звукоутворююча механіка включає в себе планки з металевими проскакуючими язичками («голосами»), резонаторні отвори та клавішну механіку. Корпус («коробка») складається із двох широких дерев'яних рам, з'єднаних між собою міхами. На правій рамі (корпусі) знаходиться гриф з мелодичною клавіатурою, а на лівій — кнопки для управління басовою механікою. Міх виконує роль повітряного резервуару і виготовляється із складеного в «гофре» картону, обклеєного з обох боків тонкою цупкою тканиною. Кінці міху приклеюються до дерев'яних рамок і кріпляться з основними рамками-корпусами (правою і лівою). При розтягуванні та стисканні міху металеві

язички коливаються під тиском повітря, внаслідок чого і утворюється звук.

Точну дату проникнення гармошки на територію Рівненського Полісся нам встановити поки-що не вдалося, але, більш ймовірно, що проникнення її відбувалося в першій чверті ХХ століття через територію Польщі. За словами старожилів сіл Іванчиці та Старі Коні Зарічненського району, найперша гармошка, яка до них потрапила, була німецького виробництва, її ще називали «венкою», хоча ідентичні гармошки уже виготовлялися і в Росії. За зовнішньою формою і будовою вона мало чим відрізнялася від нинішньої «хромки», але в правій клавіатурі мала не звичні для нинішньої гармошки гудзики, а продовгуваті, подібні до акордеонних, планки. Стрій у неї був діатонічний.

Найбільшої популярності в Україні набули два різновиди гармошок — «венка» і «хромка». Це однакові за зовнішньою будовою інструменти-двохрядки. Відмінність між ними полягає лише в тому, що у «венки» звуки при розтягуванні й стисканні міху різні, а в «хромки» вони однакові, що набагато полегшує музичне мислення виконавця. Тому більшої популярності набула «хромка», хоча на Поліссі ще можна подекуди зустріти і «венку».

Гармошка швидко увійшла в музичний побут поліського села. На ній виконувалась переважно куплетно-частівкова музика та музика танцювального характеру. Маючи певні переваги над іншими музичними інструментами, серед яких голосне звучання, портативність, простота оволодіння, різноманітні способи використання, вона витісняє з традиційного музичного вжитку ліру, а згодом і скрипку, повністю замінивши їх в традиційному музикуванні.

Гармоністами на селі були звичайні селяни, які займалися в основному землеробством та вели домашнє господарство. Мистецтвом гри на гармошках, як правило, вони оволодівали самотійно — на слух, переймаючи манеру гри та репертуар один від одного на весіллях, ве-



Чурилович Ф.О. 1929 р.н. (бубен),
Павлович М.П. 1954 р.н. (гармошка),
та Кузьмич Х.Х. Село Старе Село
Рокитнівського району. 2001р.

чірках та молодіжних танцях. Інколи, якщо в одному селі було декілька гармоністів, часто влаштовувались вечорами змагання між вулицями чи кутками, де мешкали гармоністи. Кращих запрошували грати на весіллях в ближні села, а інколи і за межі області, якщо одружувались їхні родичі чи знайомі. Хороший гармоніст на селі був поважною і бажаною людиною в кожній оселі. В селі Старі Коні про гармоніста співають таку частівку:

*«Гармоніста любить - нада чистенько ходить,
Нада туфлі хороши, а на туфлі - калоши». [9]*

Найбільший сплеск популярності гармошки на Рівненському Поліссі припадає на період від післявоєнної відбудови держави і аж до середини 80-х років XX століття. Гармошка перебрала на себе основну роль і в ансамблевому виконавстві. Дуже часто на Поліссі можна було спостерігати її у супроводі скрипки та бубна, або кларнета та бубна при озвученні весільних обрядів. Причому скрипка чи кларнет повинні були підлаштовуватись під стрій гармошки. Строї гармошок бувають різні — мажорно-мінорного ладу, тому скрипці простіше підстроїтись під гармошку, а от кларнету — не завжди. Багато музикантів (в основному гармоністи) володіли грою зразу на декількох інструментах: гармошці і кларнеті чи гармошці, бубні і кларнеті, і, як правило, замовляли у майстрів собі всі інструменти в одному строї (гармоніку, кларнет). А один музикант із с.Мала Морочня — Карпінчик Юрій (1952р.н.) грає на весіллях на будь-якому інструменті (скрипці, кларнеті, бубні), оскільки володіє всіма ними однаково добре.

Поширення гармошки відбувалось одночасно із поширенням властивого для неї репертуару, хоча більшість із цих творів мало характерна для представленого регіону, бо відомо, що гармошкова традиція найкраще розвинена на півночі етнічної території Білорусі, а ще краще в Росії. Поза сумнівом, такими слід вважати «Лявоніху», «Приймака», «Яблучко», «Коробочку», «Страданіє», «На реченьку», «Бариню», «Частушку», «Семьоновну» та ін. Крім того, в гармошковому репертуарі є багато творів іноземного походження: «Краков'як», «Оберок», «Венгерка», «Подеспань», «Молодовеняска», «Циганочка», «Шир» та ін. — це пов'язано з культурологічними процесами, які залишили свій слід нашаруваннями різних культур.

І все-таки, хоча гармошку дедалі інтенсивніше витісняє електронна музика із традиційного музикування, вона ще залишається в поліському селі улюбленим інструментом людей старшого покоління. Нерідко доводилось спостерігати пасивність старшого люду на весіллі під час звучання «сучасної електромусики і сучасних молодіжних танців», але варто було з'явитись там гармоністу, як одразу оживали обличчя жінок і чоловіків, а ноги самі йшли в танок під крики: «Давай нашу, селянську» [10].



Фольклорний гурт та Чмуневич О.П., 1935р.н. (баян, гармошка, дудка-викрутка). С.Вежиця Рокитнівського району. 2001р.

Відчуваючи обов'язок перед рідним краєм, перед земляками, хочеться якомога повніше зафіксувати життя і творчість поліських музик, їхнє музичне мислення, технічну вправність, прийоми гри, манеру виконання, винахідливість та ментальність поліщуків, бо те, що пропустимо сьогодні, може зникнути назавжди так, як безслідно свого часу зникли з нашої поліської території лірники.

Джерела

1. Бабич М. Народна інструментальна музика Південної Пінщини / Репертуарний збірник для баяна. - Рівне, 1999. - С.28.
2. Бойко Ю. Методика записи народної інструментальної музики. - М., 1986.
3. Вертков К, Благодатов Г., Язовицкая Э. Атлас музыкальных инструментов народов СССР. - М., 1963. - С.31-34.
4. Гордійчук М. Як записувати народну музику. - К., 1960.
5. Гуменюк А. Українські народні музичні інструменти. - К.: Наукова думка, 1967. - С.51-55.
6. Мациевский И. Основные проблемы и аспекты изучения народных музыкальных инструментов и инструментальной музыки. / В сб. статей и материалов. Народные музыкальные инструменты и инструментальная музыка. В двух частях. - Часть 1. - М., 1987. - С 7-9.
7. Мирек А. Справочник по гармоникам. - М.: Музыка, 1968. - С.130.
8. Назина И. Белорусские народные музыкальные инструменты: самозвучающие, ударные, духовые. - Минск: Наука и техника, 1979. - С.104-107, 120-124
9. Зап. в с.Старі Коні від Бабич Варвари Михайлівни, 1936р.н.
10. Зап. в с.Старе Село від Павловича Михайла Петровича, 1954р.н.
11. Матеріали з власного архіву авторки.

Богдан ЯРЕМКО

Виховання музиканта в традиційному середовищі Південної Пінщини

Від народження дитина потрапляє у світ земних звуків, наповнений власним першим криком-плачем, заспокійливими головами сестри-повитухи й мами, які вводять малюка в життя. Трохи пізніше немовля попадає в мікрокосмос материнської колискової пісні та батьківського слова. Підростаючи, дитина пізнає семантику річних свят та обрядів.

Уже в 3-4 роки дитину приводять до церкви, де вона вслуховується в хоровий спів, звучання дзвонів, у святкове різноголосся церковного подвір'я. Влітку, під час випасу корів чи гусей, навколо старших дітей-пастухів об'єднуються молодші, і всі разом починають забавлятися в ігри. У процесі ігор або між ними старші малюки відтворюють «пискливі» звуки на надрізаному стеблі кульбаби, жита, які на Пінщині називаються «забавкою» або «пищалкою».

8-12-річні підлітки пробують самостійно виготовляти звукові знаряддя, які звуться «пискавкою» чи «пищавкою» і складаються з 2-х дерев'яних пластинок із берези або лози, між котрими вставляється листок трави. Забавляються на «пискавиці» і хлопчики, і дівчатка. Більш здібні з них швидше переймають на слух від старших виконавців окремі інтонації й навички гри, музикують на «греб'юнку» (легко натягнутому на гребінь цигарковому папері). До 50-их років ХХ ст. на південній Пінщині була розповсюджена традиція гри на *губній гармошці*, яку підтримували сільські підлітки-хлопці. Носіями цієї традиції були талановитий скрипаль і гармоніст Павло Новік (1923р.н., с.Городище Дубровицького району Рівненської обл.), гармоніст і дудкар Купріян Жакун (1933-1995, с.Залужжя цього ж району). Підкреслимо, що на Південній Пінщині саме «греб'юнка» і *губна гармошка* — це ті знаряддя, після знайомства з якими підлітки переходять до засвоєння музичних інструментів з певною висотою й абсолютним тоновим настроюванням. Початкові кроки в цьому процесі роблять як під час випасу тварин («товару»), так і в домашніх умовах.

Музичними інструментами пінчуків-підлітків є *труби* й *дудки*. Деякі з дітей під час випасу тварин виготовляли вільхові спіралеподібні труби й вчилися трубити на них, тим самим повідомляючи один одного про своє місцезнаходження або ж граючи просто «для цікавості». Дудка, на якій вчилися грати переважно з 10 років, за конструкцією близька до гуцульської 6-тигрифної денцівки. Наставниками дітей в оволодінні інструментом, а також технологією його виготовлення та у підборі репертуару були літні чоловіки — «діди». Основним критерієм

пізнання гри на дудці є швидке запам'ятовування мелодії («*мотів запомінають*») з подальшим її відтворенням на інструменті. Репертуар дударя складають пісенні й танцювальні мелодії («*мотиви*»). Зауважимо, що оволодінням дудкою завершується перший етап становлення традиційного музиканта, після чого починається другий, пов'язаний з формуванням майбутнього виконавця й ансамбліста. Вже на цьому етапі здійснюється звуження музичного «універсалізму» та вибір одного з ансамблевих інструментів — скрипки або гармошки.

Вибір того чи іншого інструмента відбувається підлітком під впливом вражень від гри батька, його братів або діда, які грають на скрипці чи гармошці. Визначальну роль при цьому відіграють закладені в сім'ї музично-виконавські традиції й природний покликання душі, що «йде від Бога». Лише на цьому етапі батьки купують сину бажаний інструмент, після чого розпочинається процес посилюючого самотнього його освоєння, що проявляється у відтворенні мелодій за слухом. Іноді на допомогу сину приходять батько або ще хтось із дорослих, який має відношення до музики, або ж однолітки, які роблять перші кроки в оволодінні цим музичним інструментом.



Троїсті музики фольклорного гурту
«Веснянка» Рівненського міського
Палацу дітей та молоді.

Основними методологічними прийомами, які використовуються під час занять початківця-музиканта з «наставником», є слухання, повторення («*копірування*») й закріплення мелодій, почутих в індивідуальній або спільній грі. На цьому етапі навчання закладаються навички не лише сольного, але й ансамблевого музикування, набуття яких із часом сприяє об'єднанню декількох юнаків у самотійний колектив, подібний до дорослої капели. З цього моменту починається третій етап, на якому набуваються майстерність колективної гри й репертуар, за невелику грошову винагороду обслуговуються молодіжні вечірки (вечірники, проводи в армію) та сімейні обрядові свята (хрестини, новосілля, весілля також). Із музичних лідерів, які послідовно пройшли всі три етапи вікового інструментального музикування, наведемо: серед піншуків Дубровицького району — Михайла Синячка (с.Смородськ), Павла Новіка (с.Городище), Купріяна Жакуна (с.Залужжя); серед традиційних музикантів Зарічненського району — Михайла Крилевича (с.Дідовка) та Миколу Клишуна (с.Неньковичі).

Інструментальна музика Полісся у виконанні скрипаля Никифора Сада

*Запис та нотація Олега ТРОФИМЧУКА
(березень 1990р.)*

Сад Никифор Борисович — народний музикант з с.Великі Телковичі Володимирецького р-ну. Народився там же в 1917 році. Грає на скрипці як самоук з молодих років. Тривалий час грав у складі ансамблю, куди входили також, за його словами, скрипка, кларнет, «басетля» (діалектна назва басолі, що походить, імовірно, з Польщі), гармошка й барабан з тарілкою. Названі музиканти були з сусіднього села Біле. Окрім весіль, музиканти виступали на оглядах художньої самодіяльності у Володимирці та Сарнах. На час запису такого ансамблю вже не існувало: дехто з них помер, та й потреба у використанні такої музики на весіллях відпала.

До особливостей виконання Н.Сада слід віднести наступне:

- скрипка фабрична, з саморобною з дерево-волокнистої плити (!) підставкою, у поганому стані, струни над грифом підняті дуже високо; верхні звуки виконавець видобуває, не притискаючи цілком струну до грифа, від чого страждає звучання (насичується зайвими обертонами);

- стрій інструмента: ре другої октави, соль першої та до першої; четверта струна не настроювалася і не використовувалася у грі; всі мелодії виконувалися на двох верхніх струнах, а третя — відкрита, використовувалася епізодично, як бурдон;

- найбільше фальшивих звуків виникало при грі першим пальцем;

- під час гри долоню лівої руки притискає до грифа, а корпус



Сад Н.Б. 1917 р.н. (скрипка).
Село Великі Телковичі
Володимирецького району. 1990р.

інструмента — до лівого чи до правого плеча;

— нотної грамоти не знає, грає в межах однієї позиції;

— може грати й одночасно співати.

Серед виконаних Н.Садом творів — танцювальна музика: вальс, полька, «Яблучко», «За гаєм» («Ой за гаєм, гаєм»), «Бабка» («Карпет»), краков'як, «Опачок» (від примовляння «опа-опа», коли танцюєш, на мотив «Камаринської»), танго, польський гімн, весільна.

Для нотації були вибрані найцікавіші, з нашої точки зору, зразки.

Опачок

скрипка

♩ 132

6

12

18

24

30

36

42

48

3

3

Вальс

В темпі вальсу

скрипка



Весільна

скрипка
спів

♩ 102



6

♩ 112

спів
скрипка

11

3 3

16

7

Полька

скрипка

♩ 118

mf



6

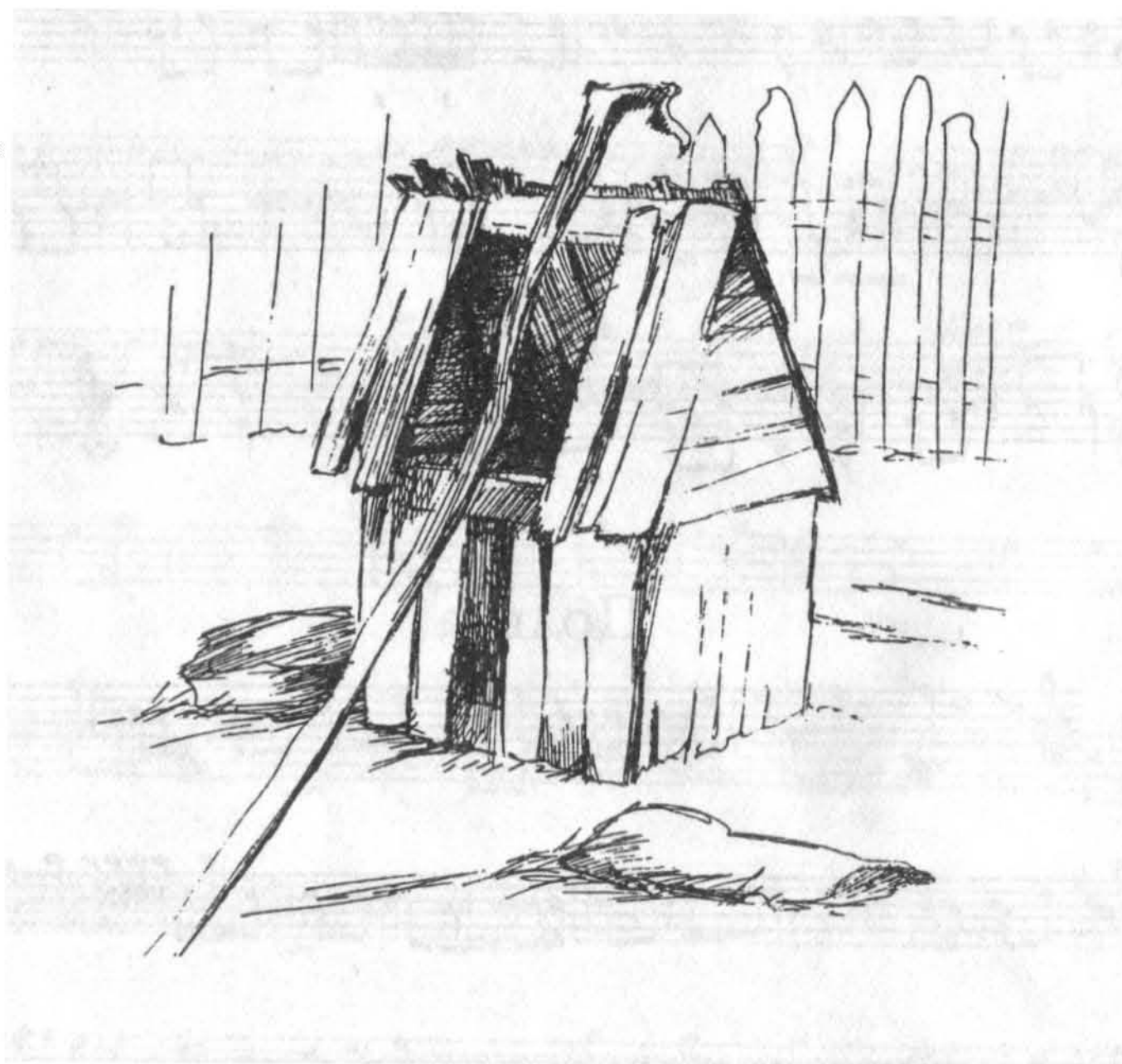
12

18

Незвичність для традиційного скрипкового виконавства *b-dur'*у можна пояснити строєм інструмента. Водночас стрій інструмента, на велику секунду нижчий від загальноновживаного, може бути зумовлений відсутністю камертону або ж зручністю при традиційному ансамблевому музикуванні з кларнетом строю *b*.

У «Весільній» перша частина повторювалася чотири рази; у другій текст, який співав виконавець одночасно з грою, не піддавався розшифруванню, тому подано лише мелодію.

Кількість повторень у польці може бути довільною.



Олена ПРИЩЕПА,
Богдан ПРИЩЕПА

Якуб Гофман – організатор досліджень історії та культури Волині

Якуб Гофман – поляк за національністю, вчитель за покликанням майже два десятки найбільш активних років свого життя присвятив дослідженню Волині. Він народився 1896 року в Коломиї в сім'ї вчителів. На початку Першої світової війни його було мобілізовано в діючу армію, на фронті кілька раз поранено. У роки виборювання незалежності Польщі Я.Гофман був у гущі подій. Після демобілізації він працював на території Білорусі: займався розбудовою освітніх установ у Ліді, згодом вчителював у селі Підлісся поблизу Барановичів. З 1923 по 1940р. він мешкав у Рівному, працював шкільним учителем, директором школи. У 1940р. його було репресовано і заслано до Сибіру. Звідти Я.Гофман потрапив до армії генерала Андерса, в її складі перебував в Ірані, Африці. Після Другої світової війни мешкав в Англії. Помер в Лондоні в 1964р.

Родинні нестатки, а потім Перша світова війна завадили Я.Гофману здобути вищу освіту. Знаючи цей факт з його біографії і аналізуючи все те, що він зібрав, дивуєшся різноманітності його зацікавлень. Самоосвіта — це був стрижень його життя. А ще — інтерес до всього, за що він брався. Його цікавили археологія, етнографія, історія, геральдика, музеєзнавство Волині. Він активно займався громадською і політичною діяльністю, яку спрямовував на культурний розвиток Волині. «Небуденний педагог, політик... явно виступав проти несправедливостей поверсальської Польщі», — так писав про Я.Гофмана колишній вчитель Рівненської української гімназії Михайло Гуцуляк.

З 1924р. Я.Гофман був представником польського Товариства охоронців доісторичних пам'яток у Волинському воєводстві. В його обов'язки входило: 1) збирання відомостей про доісторичні пам'ятки на території воєводства; 2) збір пам'яток, видобутих із землі, знайдених приватними особами, для Археологічного музею у Варшаві; 3) охорона місць, на яких відкриті пам'ятки, з використанням археологічних методів досліджень (розвідок, розкопок); 4) збори пам'яток, що лежать на поверхні, якщо до них можливий доступ; 5) складання звітів про свою діяльність.

У тому ж році Я.Гофман обстежив городище біля с.Новомильськ поблизу Здолбунова. Воно являє собою залишки давньоруського міста Мильська, яке згадується в літописах від 1151р. Я.Гофман першим

детально обстежив цю давньоруську фортецю (згодом, у 1931р., він побував тут удруге), зібрав давньоруську кераміку XII-XIII століть.

Цікаві матеріали були зібрані Я.Гофманом в 1930р. під час відрядження до с.Стадники, поблизу якого в 1929р. випадково натрапили на кам'яну гробницю. Він оглянув місце унікальної знахідки, поховальний інвентар (посуд, мідні прикраси, кам'яну просвердлену сокиру). На полі поблизу села зібрав уламки посуду стжижовської культури. Звіт про проведену розвідку було надіслано директору Варшавського археологічного музею Р.Якимовичу.

У 1931р. Я.Гофман обстежив городище на горі Святої Трійці в с.Стежок поблизу Шумська, зібрав тут давньоруську кераміку XII-XIII ст. А в 1933р. в лісі біля с.Бечаль провів розкопки кургану. Знайдена тут кераміка датується XI ст.

Як голова крайового комітету Спілки вчителів польських загальноосвітніх шкіл Я.Гофман мав тісні контакти з місцевими педагогами. Від них часто надходила інформація про нові археологічні знахідки, і Я.Гофман організовував роботу з їх збереження. Так було і у випадку, коли поблизу с.Козлин навесні 1933р. випадково знайшли скарб давньоруських срібних речей. Я.Гофмана повідомили про цю знахідку 26 травня 1933р. У свою чергу він надсилав інформацію Р.Якимовичу. Останній листом від 6 червня звертається до Я.Гофмана з проханням



Якуб Гофман (в центрі) з учнями та вчителями польської загальноосвітньої школи ім. королеви Ядвіги в Рівному. 30-ті роки XX-го ст.
Фото з фондів Рівненського обласного краєзнавчого музею.

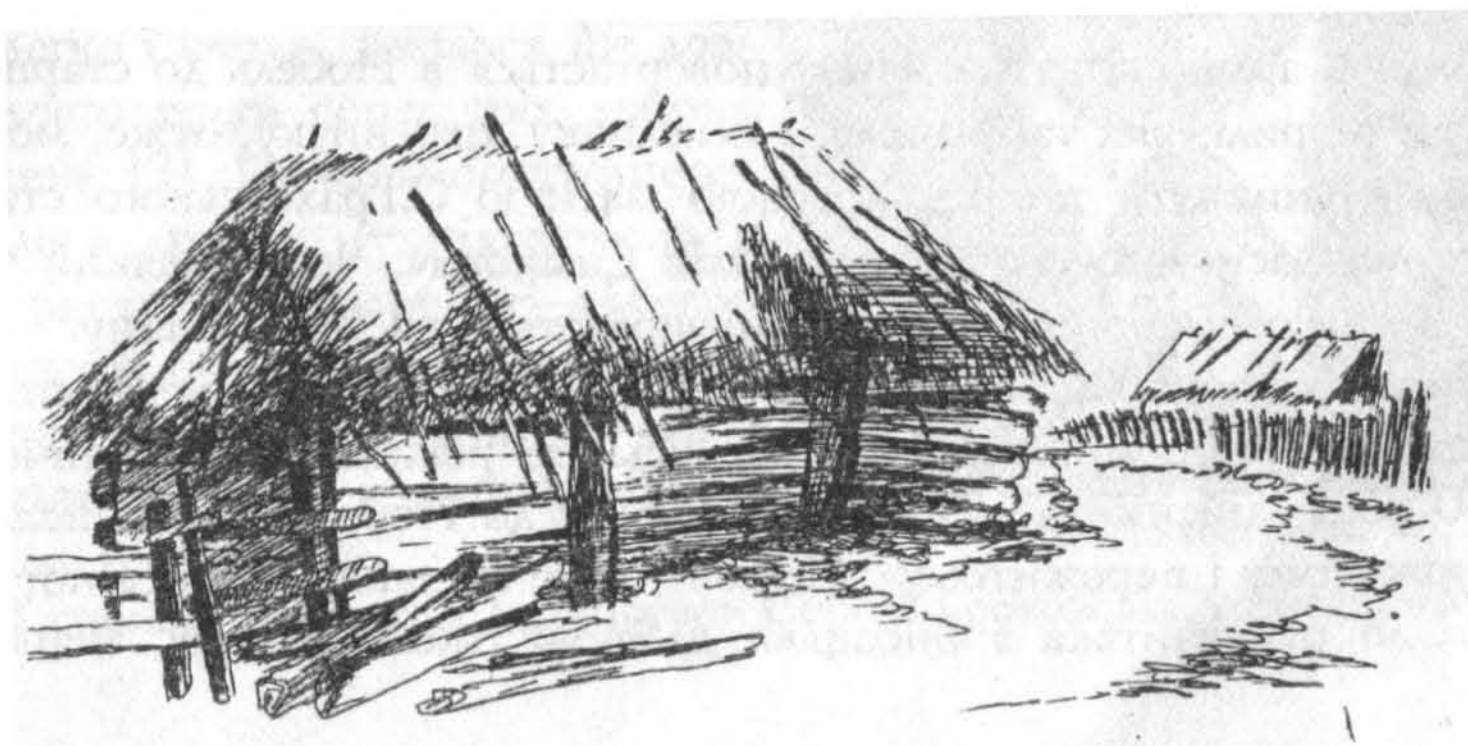
закупити срібні речі зі скарбу і ретельно обстежити його місце знахідки. Вже 13 червня Я.Гофманом було відіслано листа з детальним описом обстеження місцевості, де було знайдено скарб, а сам скарб (три виті шийні гривні та дві намистини) було закуплено за 40 злотих.

Мабуть, найбільш вагоме досягнення Я.Гофмана як науковця — випуск щорічних «Рочників Волинських». Задумувалося це видання як посібник для шкіл. Тематика публікацій різноманітна: археологія, етнографія, історія, історична географія, географія і геологія Волині. Тут знаходимо праці відомих польських вчених, чиї наукові інтереси так чи інакше були пов'язані з Волинню. Писав статті і сам Я.Гофман, редактор збірника: про волинські писанки, спогади про учасників боротьби за незалежність Польщі; впорядкував бібліографію Волині. З 1930 по 1939р. вийшло друком вісім томів «Рочників Волинських». Високий рівень опублікованих там матеріалів про різні аспекти життя Волині і на сьогодні залишається взірцем краєзнавчих наукових видань.

Таким чином Якуб Гофман проводив значну роботу з організації досліджень історії та культури Волині, охорони археологічних пам'яток краю. Саме йому належала ідея створення у Рівному музею господарства Волині, який діяв у 1936-1939рр. «Якщо вже працюєш у цьому краї — мусиш краще його пізнати, а значить - свої знання передати дітям» — такою була точка зору Якуба Гофмана, науковця і педагога.

Джерела:

- Прищеп О. Вулицями старого міста. - Рівне, 1997. - С.60.
 ДАРО. - Ф.160. - оп.І. - спр.77. - А.1.
 ДАРО. - Ф.160. - оп.І. - спр.77; Rauhut L. Wczesnosredniowieczne materialy z terenow Ukrainy w panstwowym muzeum archeologicznym w Warszawie // wczesnosredniowieczne/ - 1960/ - T.V. - S.246.
 Свешніков І.К. Історія населення Передкарпаття Поділля і Волині в кінці III - на початку II тис. до н.е. - К., 1974. - С.101; ДАРО. - Ф.160. - Оп.І. - Спр.77. - А.57, 87.
 Rauhut L. Wczesnosredniowieczne materialy // - S.251, 234.
 ДАРО. - Ф.160. - Оп.І. - Спр.73. - А.42-58.



Іван ПАЩУК

*Рівненське Полісся у житті
та творчості відомого білоруського
письменника С.І.Граховського*

Доля послала йому нелегкі випробування. Народившись 24 вересня 1913 року в містечку Нобель тодішнього Пінського повіту Мінської губернії (нині це територія Зарічненського району на Рівненщині), Сергій Іванович Граховський, здобувши педагогічну освіту, окрім столичного Мінська, працював і побував у різних регіонах Білорусі, в сталінських таборах холодного Сибіру, в багатьох інших ближніх чи віддалених місцях. Але коли ознайомишся з його кількома десятками поетичних, прозових і публіцистичних творів, то відразу переконаєшся, що письменник постійно пам'ятав «край казок» свого дитинства, ту батьківську землю, «що пахне лісами», «густим живиці духом», здавен називається «зеленою і лісною», де «пахне смолою колиска, хата і труна» [1], а ще — «ніби ягоди падають роси». Таких щирих зізнань і виявів захоплення просто не злічити у його величезному творчому доробку. Спостерігаючи нерідко грубе і бездушне знищення лісового довкілля, автор з тривогою констатував, що не хотів би дочекатися часів безповоротніх, коли «корабельні бори» можна буде побачити «лише на шишкінських полотнах».

Я добре пам'ятаю зустріч із Сергієм Граховським 11 січня 1993 року, під час якої він згадав своє дитинство. Його мати Ганна вийшла заміж за Івана Граховського з Красного Берега біля Глуська у 1912 році. А незабаром, напередодні першої світової війни, батька забрали в армію. Вагітна жінка повертається в Нобель до старшої сестри Марилі, яка там тримала невеличку крамничку, отже, можна було уникнути голоду. Хресною матір'ю С.Граховського стала дружина місцевого священика Юлія Самкович. Через деякий час Ганна Граховська з сином знову повертається на Гомельщину.

Уже проживши майже піввіку, пройшовши сувору школу життя за тоталітарного комуністично-радянського режиму, письменник у 1960 році здійснює через Пінськ поїздку до Нобеля, яку описав у «Прожитому і пережитому» (1966). Саме ця оповідь якось потрапила до рук учителя з Висоцька Дубровицького району, знаного

байкаря і гумориста Петра Красюка. Вони почали активно листуватися і в липні 1973 року на його запросини Сергій Граховський приїхав у село над Горинню. А майже за рік до того, 24 вересня 1972 року, коли в пресі обговорювалася кандидатура С.Граховського на здобуття Державної премії Білорусі за поетичну книгу «Поема доріг», П.Красюк надрукував у «Червоному прапорі» в своєму перекладі два вірші свого побратима по перу — «Земля» і «Серце» [5], перший з яких починається строфою:

*Діди і прадіди нетрі корчували
На клаптику засмаглої землі,
Засіки в дні колядок замітали,
Од вітру гнулися, а все-таки жили, —*

а закінчується промовистими рядками:

*Ми розійшлися по широкім світі,
Позлазили з долонь в нас мозолі...
Та не забудьмо ж, сіячеві діти,
Що сила — в силі рідної землі.*

У листі, датованому 27 серпня 1972 року, Сергій Граховський, зокрема, писав: «Особливо приємно, що в місцях, де вперше побачив світ, хтось знає тебе і не байдужий до твоєї роботи» [6]. Уже перебуваючи в Мінську, у листі від 2 вересня 1973 року він з великою радістю згадував: «Мені було тепло і сонячно у Вашій хаті і сім'ї». Ці слова ніби перегукуються з рядками кінцевого абзацу його оповідання «Так і було»: «На душі робилося легко і світло, хотілося ще довго-довго жити серед цих добрих людей» [7]. Це «знайомство переросло в дружбу, — підтвердить у літературному портреті «Петро Красюк» рівненський журналіст і літератор Георгій Сербін, — яка з кожним листом, кожною зустріччю міцнішала» [8].



Сергій Граховський.

У спогаді «Дорога в дитинство» Сергій Граховський писав: «Мені

часто писали учні Нобельської школи. Я посилав їм книжки, цікаві альбоми, літератори Рівненщини часто перекладали мої вірші і щедро друкували в періодиці. А вибратися ще раз у Нобель усе ніяк не випадало. У вересні 1964 року прилетів у Пінськ. Пароплави в Нобель уже не ходили. На людній, метушливій і гомінкій автостанції відшукав невеличкий, не першої молодості, посивівший від пилуки доріг автобусик на Нобель... Ось і почалася Україна... Проїжджаємо села з такими знайомими з маминих розповідей назвами - Невель, Локниця, Кутин...

За поворотом, поміж густого верболозу і старих алей різонуло очі червоне золото освітленого сонцем величезного озера... Воно широкою підковою, кілометрів на двадцять охоплювало довгий вузький півострів. У озера і села одне ім'я — Нобель. А що воно значить — уже ніхто не відає.

Автобус розвернувся біля двоповерхової колгоспної контори... Я вийшов останнім і несподівано потрапив у міцні обійми доброго приятеля, поета Петра Красюка... Приїхав із сусіднього району, щоб, як він сказав «зустріть і зустріться».

А вже від себе Петро Красюк додає: «Що й говорити, я був щиро радий! І зараз з приємністю відтворюю в пам'яті згадану Сергієм Івановичем в продовженні спогаду ночівлю в шкільному інтернаті на самому березі озера, наші мандри того вечора і наступного дня по Нобелю та його околицями, теплий виступ у школі» [9].

Зустрічався з Сергієм Граховським і перекладав на українську мову його вірші дубенський поет Микола Пшеничний [10], листувався з ним учитель і поет із Дубровиці Василь Попенко [11], а ще перекладачами його поезії були Юрій Береза, Володимир Яшук та інші.

Як у поетичних, так і в прозових творах Сергій Іванович широко використовує народну мудрість поліщуків. Ось тільки приклади з оповідання «Одне слово», у якому описується подорож Прип'яттю. Автор фіксує такі «річкові» приповідки: «Альоша, куди пливе твоя галоша?», «Підпражи вола, то дотягнеш до села» чи «Гей, на «крейсери», два румби вліво». Ці мудрі і короткі образні вислови, жарти тощо ще Іван Франко називав «скарбом нашої мови і народного досвіду» [12]. Сергій Граховський з любов'ю ставиться до творчості українських поетів різних періодів. На білоруську мову він переклав окремі твори Тараса Шевченка, Лесі Українки, Максима Рильського, Володимира Сосюри, Дмитра Білоуса, Володимира Забаштанського та інших [13].

Мені пригадується відповідь письменника одному читачеві «Ли-

тературної газеті» в 1978 році [14], де він наголосив, що «бути в строю — це означає бути не стільки відомим, а скільки необхідним багатом. Що ж таке популярність поета? Я переконаний, що поет, котрий особливо піклується про свою популярність, ніколи не стане улюбленим. Він може промиготіти, нашуміти, звернути на себе увагу, але виразником і володарем думок він навряд чи стане. Письменницька праця — це щоденна клопітка і напружена робота зі словом, яка поспіху не визнає».

Серед багатьох літературних представників Рівненського поліського регіону, які тут народилися або описували його у своїх різножанрових художніх творах у різні періоди історичного минулого, яскравою зіркою світить ім'я Сергія Граховського. «Гортаючи «зелену книгу» природи, — сказав у передмові до його книги «Вершы» Олег Лойко, — з особливою любов'ю зупиняється поет перед рідною землею...». Про це написав він у своєму вітанні землякам у нелегкі січніві дні 1993р.:

Дорогі моє Земляки!

*Уперше синє небо, сонце і казкове
озеро я побачив у селі Нобель. Там
коли гойдалася моя колиска, там
я у своїм дитинстві почув і
мову і пісні наших України.*

*Щедр, як ні дивувалося дитинство
у розанті, сусідстві, але радість країн.
Час у нас рідко, щастя, тепла
чорні. Але усе міняє, мінуче і
краще.*

*Надого усім вам, моє близькі і рідні
земляки, миттєвості, щирості, віри
у краще, світліше завтра, а до
зачекаю аз кожного з нас.*

*Здоров'я вам, ладу у вашому домі,
спокоем душі вашій, щастям вам, де-
шам, успіхам і трайним добрим!*

Сергій Граховський

*11/1993.
Менск.*

«Дорогі мої земляки»

Уперше синє небо, сонце і казкове озеро я побачив у селі Нобель. Там колись гойдалася моя колиска, там я у своїм дитинстві почув і

полюбив мову і пісні неньки-України.

Тепер, як не дивно, ми залишилися у різних, сусідніх, але рідних країнах. Час у нас складний, важкий, навіть гіркий. Але все минає, минуть і наші незгоди.

Бажаю усім Вам, мої близькі і рідні земляни, мужності, терпіння, віри у краще, світліше завтра, а воно залежить від кожного з нас.

Здоров'я Вам, злагоди у Вашім домі, спокою душі Вашій, щастя Вам, дітям, онукам і правнукам Вашим»

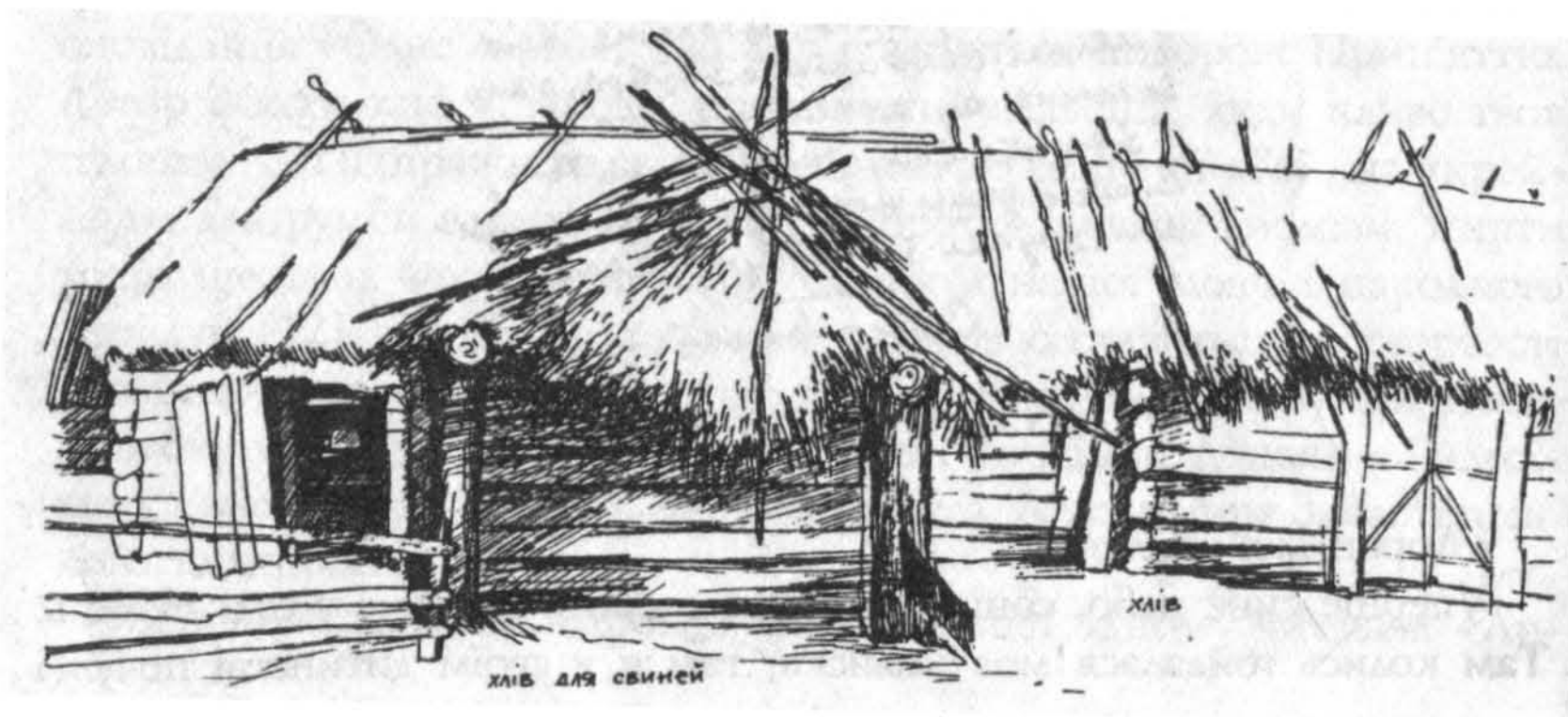
11.01.1993 року.
Мінськ.

Сергій Граховський

Тож не забуваймо його, пам'ятаймо його, прилучаймося до мудрого слова одного із оспівувачів нашого зеленого Полісся.

Джерела:

1. Граховські Сяргей. Вершы. - Мінськ, 1968. - С.130-131.
2. Там само. - С.113.
3. Граховський Сергей. И радость, и боль... Стихи и поэмы. - М., 1990. - С.56.
4. Пащук І. Вечір із Сергієм Граховським // Вільне слово. - Рівне. - 1993. -13 лютого.
5. З братніх джерел // Червоний прапор. - Рівне. - 1972. - 24 вересня.
6. Красюк П. Перша зустріч // Дубровицький вісник. - 1998. - 16 серпня.
7. Граховські Сяргей. Які вялікі дзень. Апаваданні. - Мінск, 1966. -С.110.
8. Сербін Г. Петро Красюк. Літературний портрет. - Рівне, 2001. - С.15-16.
9. Красюк П. Життя - натхненна це поема... // Червоний прапор. -1988. - 27 вересня.
10. Пшеничний М. Попід сузір'ями Купали... // Червоний прапор. - 1988. - 23 вересня.
11. Попенко В. Мені нав'яв образ Білорусі... // Вісті Рівненщини. - 1998. 23 вересня.
12. Лесин В., Пулинець О. Словник літературознавчих термінів. - К., 1971. - С.337.
13. Українська літературна енциклопедія, т.І. - К., 1988. - С.481.
14. Как рождаются и как пишутся книги // Литературная газета. - М., 1978. - 6 ноября. С.4.
15. Лойка А. У вечным подарожжы // Граховські Сяргей. Вершы. - Мінск, 1968. - С.3-14.



Богдан СТОЛЯРЧУК

Пісенний фольклор Рівненщини у записах Сергія Козицького

Сергій Козицький для жителів села Михалківці Острозького району Рівненської області на початку 20-х років ХХ століття був шанованою людиною. Сюди він приїхав з Луцька або Дубна. За свідченням його колишнього сусіда та приятеля Жука Григорія Семеновича, Козицький імовірно, прибув на Волинь із Галичини. Місце його народження невідоме. Педагогічну освіту здобув у Москві. А в цьому селі був учителем та регентом церковного хору, викладав декілька дисциплін у церковно-приходських школах, написав і видав підручник для молодших школярів, видрукуваний у 1942-1943 роках, примірник якого зберігається в Державному історико-культурному заповіднику міста Дубна. Під час навчання в Москві, близько 1914-1915 років, Сергій Козицький познайомився з сином відомого українського письменника Д.В.Марковича Левом. Їх стосунки переросли в творчу дружбу. У 1920 році Сергій Козицький, який на той час проживав у Дубні та Луцьку, прийняв запрошення Лева Дмитровича Марковича переїхати у с.Михалківці Острозького району. Майже два роки він прожив у гостинному будинку свого друга, а згодом, на ділянці в 10 десятин, подарованій чи наданій у користування Левом Марковичем, Сергій Козицький збудував невеликий будинок поблизу села Сіянци, де і мешкав. Сучасникам був відомий як місцевий вчитель, керівник церковними хорами, збирач фольклору, засновник просвітянського гурту. Цей енергійний чоловік створив і очолював три церковні хори, кожен чисельністю до 60 чоловік, у селах Сіянци, Михалківці, Завозів. Просвітянські хори Михалківців та Мощаниці, неодноразово брали участь у численних оглядах та конкурсах, олімпіадах. С.Козицький здійснив обробки багатьох народних пісень, які входили в їхній репертуар, що і дозволяло цим колективам постійно займати перші місця. Відомо, що такі високі відзнаки були здобуті ними в Здолбунові, Острозі, Дермані, Здовбиці.

Його композиторська, педагогічна і просвітянська діяльність базується на істинно народних традиціях Південної Волині. Репертуар просвітянських хорів складався виключно з волинського фольклору та класичних творів українських композиторів. Навіть церковні служби були перекладені ним з церковнослов'янської на рідну мову: молитви й обрядові пісні, що виконувалися в церквах цієї місцевості, він аранжував так, щоб їх спів не тільки був полегшеним для виконавців, але й увібрав у себе особливості мелосу цього краю.

Займаючись збором пісенного фольклору, він здійснював обробки

народних пісень Волині, Поділля, Холмщини, зберігав всю автентичність їх виконання. Ним були відроджені та впроваджені в активну форму побутування вертепні різдвяні драми, тексти яких зберігались у селі Колесники Гоцманського району в сім'ї колишнього члена Вільгирської «Просвіти» Тофіла Семеновича Величка (1913р.н.).

Згадує Оксана Камінська-Юрчук з села Острів Радивилівського району: «У 1932 році до нас в Острів у гості на Різдвяні свята приїхав Сергій Козицький - сенатор польського парламенту, записав усі колядки і щедрівки. Від моєї бабусі Софії Калинської він записав більше 100 пісень і поклав їх на ноти.» Існують свідчення,



Сергій Козицький. 1912р.

що до творчого доробку композитора належать також пісні весняно-літнього циклу. Окрім того, багато творів Т.Г.Шевченка покладені ним на музику, були дуже популярними.

Сергій Козицький займався вихованням молоді і прищепив цілому поколінню любов до свого народу, до його національної культури. Багато його учнів, імен яких не можна тепер встановити, продовжували його справу, на жаль, більшість з них загинула. З 1922, протягом дванадцяти років він обирався депутатом і уповноваженим Польського сейму та сенату і належав до української парламентарної репрезентації. Але не дивлячись на всі заслуги, він був ув'язнений у концтаборі Береза-Картузька, де його здоров'я підірвалося. Після 1939 року почалися масові політичні репресії. Життя Сергія Козицького передчасно обірвалось 10 січня 1941 року.

У статті «Збирач пісень — Сергій Козицький» житель села Тесів Острозького району Євген Жигальський, використовуючи спогади своєї матері, Олени Данилівни, зокрема, пише: «Був середнього зросту, міцної статури, носив козацькі вуса, з одягу — вишпиту сорочку. Звичайно, сповідував патріотичні погляди щодо свого рідного народу. Виділявся розумом і безстрашною вдачею. Його всі знали, і він мужньо відстоював інтереси простого люду. Не уникав при цьому публічних виступів. Церковний хор під його керівництвом у с.Сіяніці виконував Службу Божу українською мовою. Сергій Козицький постійно спілкувався рідною мовою. Він помер в Острозькій лікарні (фурункул). Його смерть була загадковою. У с.Михалківці на жовто-блакитному надгробку, спорудженому на його могилі, викарбовано: «Тут спочиває слуга Божий Сергій Олександрович Козицький. Род. 1883р. 20.Х., пом. 1941р. 10.І. Учителеві від учнів. 1941р.» Подібна ситуація склалася з його творами,

фольклорними записами, обробками. Чи були коли-небудь видрукувані його твори? Невідомо. Але більшість рукописних збірників була втрачена під час пожежі, влаштованої уторськими посіпаками-карателями. Церковні архіви Михалківців і Завозова з розшифровками Сергія Козицького були знищені вже в 70-х роках минулого століття, лише декілька нотних записів колядок зберігається в церкві с.Сіяніці Острозького району. Ці матеріали виявили Зіновій Дмитрів і Руслан Краплич.

Повний творчий доробок композитора поки що не зібраний, лише окремі обробки його пісень збереглися у пам'яті його колишніх учнів та в особистому архіві сучасного пошуковця і краєзнавця Руслана Краплича. «Мені почувалося якось незручно, — згадує Євген Жигальський, — адже у мене знаходилися його нотні записи. І от нарешті я здав їх в Острозький історико-культурний заповідник за актом від 31 травня 1996 року. Як вони, ці записи, потрапили в наш дім — лишається загадкою, але слід сказати, що пан Козицький був у добрих відносинах з моїм батьком Миколою Никифоровичем, поважав і цінував його. Якщо оглянути цей зшиток — то на 47 листках нотного паперу записано біля 120 пісень. В основному це українські народні пісні, є невелика частка мадярських, сербських, а також духовних. Біля їх найменувань подається, де і від кого записаний твір.

Чимало пісень записано у рівненській тюрмі. Маємо ось такі цікаві замітки. Під назвою пісні читаємо: «Від доктора Михайла Зайця. Рівне. Тюрма, 1931р.» Після пісні «По горах ходила» зазначено: «це якась польська пісня чи танок. Чув, як грала коло тюрми оркестра 45 полку і баритон дуже гарно цю мелодію виконував» (записано гру баритона). І ще: «Учора була Шура, бідна, бідна моя дружина, як ти тяжко мучишся! Келія №6 4.II.1930р.». «Полетіли гуси в вирій понад моїм вікном», щаслива дорога, милі вільні птахи. Повертайтеся по мене на весну. Рівне. 6.X.1930. Келія №6».

Перебуваючи в Острозькому історико-культурному заповіднику, я натрапив на рукописні матеріали Сергія Козицького, які довго зберігалися в особистому архіві вже згаданого Євгена Жигальського. Крім вміщених пісень, тут збереглися і партитури хорів М.В.Лисенка, обробки народних пісень М.Д.Леонтовича та інших відомих композиторів. Деякі твори пісенного фольклору Рівненщини, Підляшшя (Холмщини) та Волині у записах Сергія Козицького було знайдено під час приватної експедиції у селі Олександрія Рівненського району в листопаді 1993 року (зберігається в особистому архіві Р.Краплича). А експедиція «Забуті села» творчої науково-дослідницької лабораторії «Успадкування художніх традицій» Рівненського державного інституту культури в січні 1994 року, віднайшла ще дві збережені Тофілом Семеновичем Величком вертепні драми, переписані колись в 30-х роках у С.Козицького. Підсумовуючи результати даної експедиції, дослідники зробили висновок, що, незважаючи на відсутність більшої частини творів,

зібраних та опрацьованих Сергієм Козицьким, можна відтворити цей доробок, провівши повторну розшифровку пісень і музичних творів, збережених у пам'яті місцевих жителів, які не лише пам'ятають свого земляка, але й перейняли з його уст та свято зберігають багатющу фольклорну спадщину.

В одному з листів, мріючи про збірку пісень, він писав: «Не знаю, чи пощастить мені, чи побачить світ цей збірник, а як так бажав, щоб це сталося! Щоб показати, що ми, волиняки, маємо пісні, котрі багаті як мелодією, так і змістом. Наша пісня - це або завзятий жарт, або тяжка туга, плач, бо інша пісня не могла вродитись у нас: вона є найправдивіший відбиток нашої історії. Найголовніше бажання моє, щоб ми, зрозумівши всю красу нашої пісні, не захаяли її, не кидались за чужою, котра не дасть нам того, що дає рідна, яку ми викохали віками тяжкого життя, яка втішала нас, давала нам сили знести всі недолі і знов вставати і знов працювати. Вона живе, її подих чуємо щохвилини, вона живе поміж нами, як повітря, котра свіжим подихом повертає нас до праці і дає завзяття тоді, коли ми часто боїмося впасти під тягарем життя».

У збірнику «Сивий туман на долині», який ми уклали й видали в 1998 році з викладачем кафедри музичного фольклору Рівненського інституту культури (нині гуманітарний університет) Оленою Юзюк, вміщено 49 пісень, записаних композитором на нашій історичній Волині, Поділлі та Холмщині. Вони подаються у трьох розділах: календарно-обрядові пісні, пісні інших народів та пісні в гармонізації Сергія Козицького. Цей матеріал — добра пам'ять про композитора, збирача й популяризатора народних пісень, учителя, регента, громадського діяча Сергія Олександровича Козицького.

Джерела:

1. О.Камінська-Юрчук. Лист з минулого // Волинь. - Рівне. - 1993. - 29 січня.
2. Г.Дем'янчук. Світлом доброї науки // Волинь. - Рівне. - 1993. - 28 травня.
3. Р.Краплич. Сергій Козицький у спогадах просвітян // «Просвіта» і духовне відродження України. - Рівне. - 1993. - С.56-66.
4. Б.Столярчук. Фольклористи Рівненщини. - Рівне, 1994. - С.12.
5. Б.Столярчук. Фольклористи Рівненщини (видання 2-е, перероблене і доповнене). - Рівне, 1995. - С.22-23.
6. М.Корейчук, Б.Столярчук. Композитори Рівненщини. - Рівне, 1995. - С.30.
7. Є.Жигальський. Збирач пісень — Сергій Козицький // Життя і слово. - Острог, 1996. - 11 вересня.
8. Б.Столярчук. Митці Рівненщини. Енциклопедичний довідник. - Рівне: Ліста, 1997. - С.18-19.
9. Б.Столярчук. Талант, відданий рідному народові // Діячі науки і мистецтва рідного краю у розвитку української національної культури. Матеріали і тези наукової конференції 29-30 вересня 1998. - Рівне, 1998. - С.193-194.
10. Б.Столярчук. Талант, відданий своєму народові // Дубно і світ. Міжнародна ювілейна науково-теоретична конференція присвячена 900-річчю міста Дубна. 25-26 серпня 2000 року. - Дубно, 2000. - С.82-83.

Григорій ДЕМ'ЯНЧУК

Зелені пам'ятки Древлянщини. 1300-річний дуб

На Рівненському Поліссі є такі пам'ятки природи, що здавна ваблять до себе багатьох знавців та шанувальників зеленого світу не тільки з області, а й з далеких країв. Якби соціальні умови життя сприяли туристично-екскурсійним захопленням, то в Рокитнівський район, безперечно, проліг би один із найбагатолюдніших маршрутів.

Сюди і зараз їдуть «диваки», щоб помилуватися дубом в урочищі Юзефин. Йому, як вважають природознавці, 1300 років. Отже, це найстаріший дуб на території України. Вік дерева, щоправда, визначався, за нашими даними, «на око», але про його 1300-ліття говориться та пишеться вже майже сто років. І той, хто побачить дерево на власні очі, цілком погодиться з цією традиційною оцінкою його віку. Дуб настільки старий, що давно став подібним уже не на дерево, а на якусь стародавню руїну, овіяну вітрами, збатожену дощами, биту-перебиту блискавицями далеких і довгих віків. Якби «прочитати» фітограму цього велетня, то вона багато розповіла б нам і про кліматичні умови Полісся, і про те, що він «чує» та «бачив» протягом тринадцяти століть.

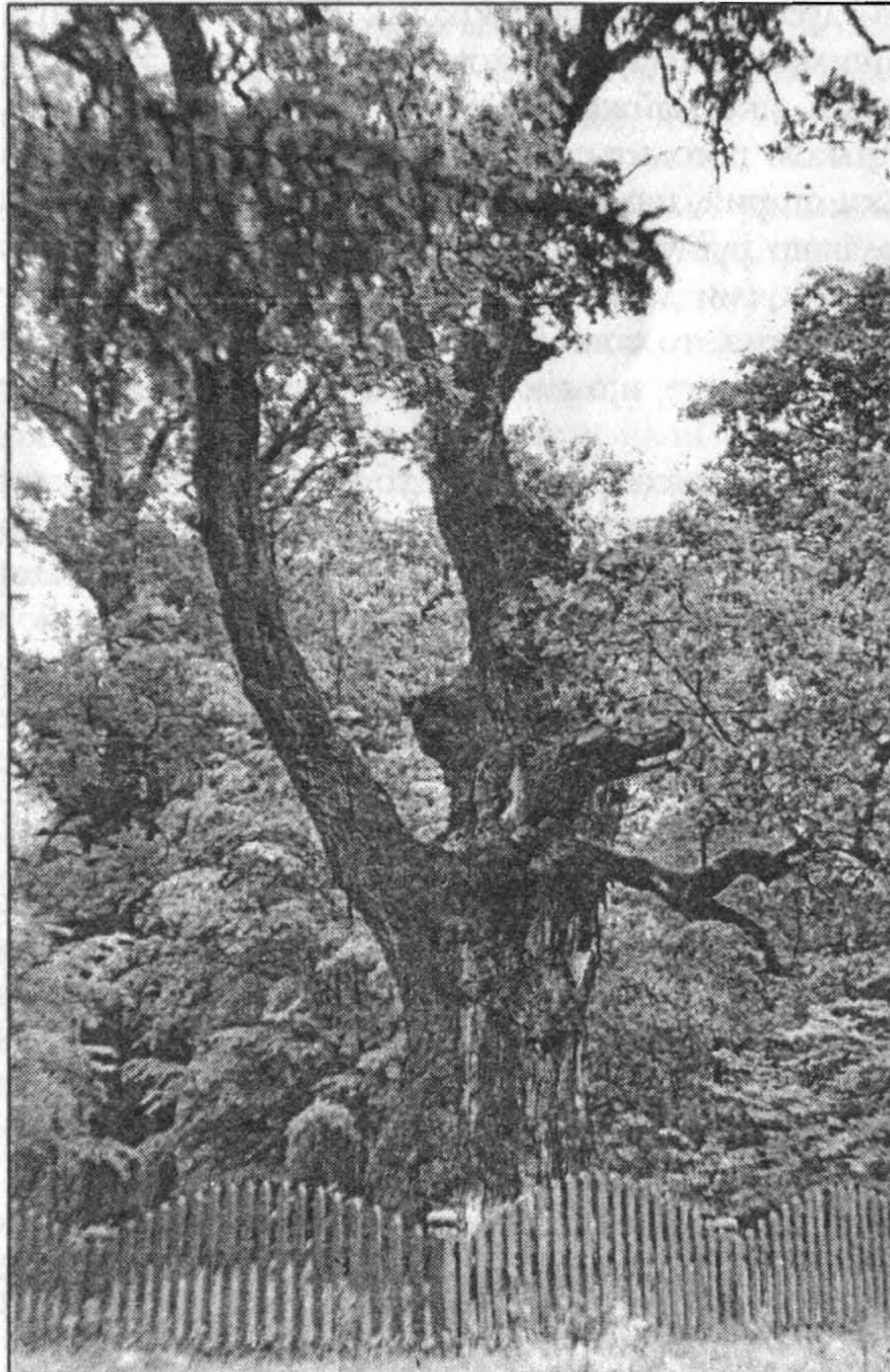
Маленьким дубком юзефинський дуб ріс уже в 700-му році першого тисячоліття. Коли в цих краях збирали з древлян данину дружинники київського князя Ігоря (945 рік), він досяг уже свого зрілого зросту й могутньої сили. Це означає, що міг «бачити» Ігоря та його дружинників, «чути» їхні розмови і дзвін мечів. Адже, за народними віруваннями, «усяка травинка на світі жива... От ходиш так, думаєш — воно так собі, як камінь. Аж воно живе, і чує, і розуміє... І земля чує, і дерево чує. А ми не чуємо їх».

Відгомін княжих часів залишився у місцевій топонімії на прибережжі річок Ствиги і Льви (Мостви): є тут біля села Біловіж Ігорів Брід, через який, за народним переказом, князь переплавлявся в надслучанський край; є урочище Ігорова Тризна, де нібито княгиня Ольга справляла тризну по Ігорю, якого, як свідчить «Повість минулих літ», древляни вбили через його зажерливість. «Серед боліт і лісів найдовше конала Українська Княжа держава, — писав колись на сторінках часопису «Волинь» відомий український діяч, активний учасник повстанської боротьби в часи гітлерівської окупації наших земель Олег Штуль. — Тут найдовше вона існувала, бо її кордонів боронили ті сили, що й кордонів Полісся. Тут голосним відгуком відбилися походи Хмельниць-

кого. Тут, як кажуть численні легенди, осіли й козаки, що втекли від польських панів».

Із XV століття урочище Юзефин належало до володінь роду українсько-литовських князів Радзивилів, тому навколишні ліси мали назву Радзивилівські пущі. Протягом другої половини XIX століття поліські пущі нещадно вирубували німецькі та інші колоністи. Але урочище й досі збереглося як чарівний острів серед розлогих загоринських боліт. Тут з'являються мандрівники, щоб у віковій діброві пройнятися духом глибокої старовини.

Для місцевих жителів престарий дуб — святиня. Щоб якомога довше жив, його час від часу «ремонтують»... Ні, не ремонтують, а лікують немовби стару людину. Пишаються ним як пам'яткою свого древлянського родоводу, своєї національної давності.



Степан БАБІЙ

Із зустрічі з поліським патріархом

Посвячується дубові, якому майже 1300 років

Літ - більше як віт.
Ущільнилося, затверділо
все в наростах тіло.
Вкрився б вже мохом,
та що не епоха -
вітри гострошабельні
добре пошкрябали,
під блискавками
тверднув, мов камінь...
Жолудем скапне -
ніби росою...
Я під тим дубом
тихо постою.
Хто я при ньому -
жолудь, росина?..
Вирвана з вічного плину
хвилина?..
Велет, що бачив
стяг Святослава,
як не одна
розсипалась держава, -
що поряд з віком тим
наші мотиви?
В мороці зблиснув -
будь тим щасливий.
Гуркіт війни
чи грозові удари?..
Хто це прогув там -
«Антей» чи комарик?..
З ним лиш земля,
із якої він виріс.
Інше все - мандри
в циклічному вирі.
Тільки земля,
як і небо та сонце...
Жаль, не родився
він їй оборонцем.
Він, патріарх
оцієї природи,
що племена знав

і цілі народи...
Бачив набіги,
вразі навали
(все те вітрами
часу здувало)...
Але до краю
сивого дуба
по-діловому
втерлася згуба.
Черпали, рвали
землю ковшами,
вкрали заплави
із комишами,
силу забрали
з пущі й болота,
кинули землі
бідні в сухоти...
Потім з-за обрію,
наче покара,
виповзла чорна
чорнобильська хмара.
Впала дощем
на гілля, на коріння,
всіяла трави,
листки і насіння.
Висіялась на озера,
джерела,
у кровотоки проникла,
в дерева...
Де він підносився,
де він розрісся -
перемінилося (раптом!)
Полісся.
Ніби хтось вдерся
під корені - грубо -
пращура,
тисячолітнього дуба.
Мов підірвали
вроджену силу -
свого безсмертя
глибокий символ...
Щось зашуміло.
Озирнувсь на звук -
то прилетів
і на вершку сів крук.
Заворушився,
знов змахнув крильми,
злетів:
мабуть, стривожений людьми...

Короткі відомості про авторів

БАБІЙ Степан Олександрович — голова Рівненської обласної організації Національної спілки письменників України.

БАБИЧ Марія Михайлівна — викладач кафедри музичного фольклору Інституту мистецтв Рівненського державного гуманітарного університету.

ГАПОН Людмила Дмитрівна — старший викладач кафедри музичного фольклору Інституту мистецтв Рівненського державного гуманітарного університету.

ДЕМ'ЯНЧУК Григорій Семенович (1935-2001) — краєзнавець, заслужений журналіст України

КОВАЛЬЧУК Віктор Павлович — художній керівник фольклорного гурту «Веснянка» Рівненського міського Палацу дітей та молоді, провідний методист з фольклору обласного центру народної творчості, голова Рівненського фольклорно-етнографічного товариства.

НЕСЕН Ірина Іванівна — провідний науковий працівник Державного музею архітектури та побуту України (м.Київ).

ПАРХОМЕНКО Тетяна Петрівна — науковий співробітник відділу етнографії Рівненського обласного краєзнавчого музею.

ПАЩУК Іван Григорович — голова Рівненського обласного краєзнавчого товариства Всеукраїнської спілки краєзнавців.

ПОНОМАР Людмила Григорівна — етнолог, кандидат історичних наук (м.Київ).

ПРИЩЕПА Олена Петрівна — старший науковий співробітник відділу історії Рівненського обласного краєзнавчого музею.

ПРИЩЕПА Богдан Анатолійович — в. о. доцента кафедри всевітньої історії Рівненського інституту слов'янознавства, кандидат історичних наук.

СИДОРЧУК Олена Віталіївна — провідний методист з декоративно-прикладного мистецтва Рівненського обласного центру народної творчості.

СТОЛЯРЧУК Богдан Йосипович — доцент кафедри музичного фольклору Інституту мистецтв Рівненського державного гуманітарного університету.

ТРОФИМЧУК Олег — викладач Інституту мистецтв Рівненського державного гуманітарного університету.

УКРАЇНЕЦЬ Алла Миколаївна — завідувачка відділу етнографії Рівненського обласного краєзнавчого музею.

ЧЕРНІГОВЕЦЬ Тетяна Іванівна — старший викладач кафедри культурології Рівненського державного гуманітарного університету.

ШКАРБАН Андрій Свиридович — дослідник народної медицини (с.Мельниківка, Черкаська область).

ЯРЕМКО Богдан Іванович — кандидат мистецтвознавства, доцент, професор кафедри музичного фольклору Інституту мистецтв Рівненського державного гуманітарного університету.

З М І С Т

Віктор КОВАЛЬЧУК. Зберегти для нащадків	3
Алла УКРАЇНЕЦЬ. Рівненське Полісся: до питання фіксації та збереження пам'яток традиційної народної культури в сучасних умовах	5
Тетяна ПАРХОМЕНКО. Ритуальне використання обрядових страв з медом у різдвяно-новорічному циклі свят	9
• КОЛЯДКИ. Запис Віктора КОВАЛЬЧУКА, Тетяни ПАРХОМЕНКО, Алли УКРАЇНЕЦЬ. Нотація Людмили ГАПОН	22
• ЩЕДРІВКИ. Запис Віктора КОВАЛЬЧУКА, Тетяни ПАРХОМЕНКО, Алли УКРАЇНЕЦЬ, Лілії МОЛОДЦОВОЇ. Нотація Людмили ГАПОН	31
Людмила ПОНОМАР. Одяг Рівненщини на тлі суміжних систем або комплексне дослідження західнополіського одягу та назв його елементів в ареальному аспекті	38
Алла УКРАЇНЕЦЬ. Бджільництво на Рівненському Поліссі. До характеристики сучасного стану	46
Тетяна ЧЕРНІГОВЕЦЬ. Традиційні форми дитячого дозвілля Волинського Полісся	52
• ВЕСНЯНКИ. Запис Віктора КОВАЛЬЧУКА, Тетяни ПАРХОМЕНКО, Алли УКРАЇНЕЦЬ. Нотація Людмили ГАПОН	58
Ірина НЕСЕН. До питання вивчення святкової атрибутики річного циклу (на матеріалах Рівненського Полісся)	65
Олена СИДОРЧУК. Кушнірство на Коречині: до питання розвитку ремесла	72
ЗАМОВЛЯННЯ (за матеріалами експедиції 2000р. в Сарненський район). Запис Андрія ШКАРБАНА	79
Марія БАБИЧ. Інструментальна музика Рівненського Полісся	89
Богдан ЯРЕМКО. Виховання музиканта в традиційному середовищі Південної Пінщини	95
Інструментальна музика Полісся у виконанні скрипаля Никифора Сада. Запис та нотація Олега ТРОФИМЧУКА	97
Олена ПРИЦЕПА, Богдан ПРИЦЕПА. Якуб Гофман — організатор досліджень історії та культури Волині	101
Іван ПАЩУК. Рівненське Полісся у житті та творчості відомого білоруського письменника С.І.Граховського	104
Богдан СТОЛЯРЧУК. Пісенний фольклор Рівненщини у записах Сергія Козицького	109
Григорій ДЕМ'ЯНЧУК. Зелені пам'ятки Древлянщини. 1300-річний дуб	113
Степан БАБІЙ. Із зустрічі з поліським патріархом	115
Короткі відомості про авторів	117
Зміст.	119

Наукове видання

Етнокультурна спадщина
Рівненського Полісся
ВИПУСК II

Редактор-упорядник
Віктор КОВАЛЬЧУК

Літературний редактор
Наталія ГАВРИШ

Музичний редактор
Людмила ГАПОН

Технічний редактор
Олег ЗЕНЬ

Графічні малюнки
Віра ГЕРАСИМЧУК

Світлини

Анатолій ПОХИЛЮК, Анатолій МІЗЕРНИЙ, Алла УКРАЇНЕЦЬ,
Марія БАБИЧ, Олег ТРОФИМЧУК, Віктор КОВАЛЬЧУК

Набір

Тетяна ПАРХОМЕНКО, Павло КОВАЛЬЧУК, Юрій РИБАК

Здано до набору 29.01.2002. Підписано до друку 14.03.2002. Формат 60х84¹/₁₆. Папір офсетний.
офсетний. Гарнітура Ukrainian Lazurski Умовн. друк. арк. 7,5. Обл.-вид арк. 8,6. Наклад 300 прим. Зам.

Видавничі роботи: «Перспектива»: 33022, м.Рівне, пр. Кн. Романа, 6/100
тел.: (0362) 24-71-81 E-mail: zen@ukrpost.net <http://www.rivne.com/~useroleg>

Віддруковано у друкарні ППФ «Волинські обереги»:
33000, м.Рівне, вул. 16-го Липня, 38; тел. (0362) 62-03-97.



kp 2

